

TUDÁSJAVAK ÁRAMLÁSA A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI RÉGIÓBAN A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN

**FLOW OF MEN, GOODS AND IDEAS.
DIFFERENT APPROACHES OF SOCIAL PROCESS
AND ADAPTATIONS OF SOCIAL SCIENTIFIC IDEAS
IN CENTRAL EASTERN EUROPE.**

Magyar Szociológiai Társaság
Belvedere Meridionale
Budapest-Szeged
2009

Apponyi Albert Mecenatúra program

Magyar Szociológiai Társaság

**TUDÁSJAVAK ÁRAMLÁSA
A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI RÉGIÓBAN
A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN**
a Magyar Szociológiai Társaság éves konferenciája

**FLOW OF MEN, GOODS AND IDEAS.
DIFFERENT APPROACHES OF SOCIAL PROCESS AND
ADAPTATIONS OF SOCIAL SCIENTIFIC IDEAS IN
CENTRAL EASTERN EUROPE.**

2008. november 14-15.
Pannon Egyetem
(8200 Veszprém, Egyetem u. 10.)

Magyar Szociológiai Társaság
Belvedere Meridionale
Budapest-Szeged
2009

A konferencia és a kötet támogatója:

Apponyi Albert Mecenatúra program

Magyar Szociológiai Társaság

**TUDÁSJAVAK ÁRAMLÁSA
A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI RÉGIÓBAN
A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN**
a Magyar Szociológiai Társaság éves konferenciája

**FLOW OF MEN, GOODS AND IDEAS.
DIFFERENT APPROACHES OF SOCIAL PROCESS AND ADAPTATIONS OF
SOCIAL SCIENTIFIC IDEAS IN CENTRAL EASTERN EUROPE.**

2008. november 14-15.
Pannon Egyetem
(8200 Veszprém, Egyetem u. 10.)

Lektorálta: Tibori Tímea szociológus

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000712441

ISBN 978-963-9573-55-0 (könyv)
ISBN 978-963-9573-56-7 (digitális)

© Szerzők, 2008
© Tibori Tímea, 2009
© Belvedere Meridionale, 2009

TARTALOM

A KONFERENCIA PLENÁRIS ELŐADÁSAI

Csepeli György: A magyar szociológia jövője

Karády Viktor: Társadalomszerkezet, modernizáció és régiók Magyarországon (az 1910-es rétegstatisztikák tükrében)

Melegh Attila: Közép- és Kelet-Európai identitások a globális hierarchiák kontextusában

VÁLOGATÁS A SZEKCIÓK ELŐADÁSAIBÓL

Császi Lajos: A Mónika talkshow gyártásának szociológiája

Debarge, Yasmine: Child Access Services in Hungary: Importing a practice or renewing a service?

Laki Ildikó: Fogyatékossgal élő fiatal felnőttek társadalmi integrálódásának esélyei és lehetőségei a mai Magyarországon

Nagy, Péter Tibor: Educated elites and the Transsylvanian university (1872-1918)

Paksi, Veronika: Academic career of women and men in the field of natural science: work-life balance and obstacles to professional progress

Szalma, Ivett: Changing opinion in the deliberation groups about state role in the labour market Introduction

Tardos Katalin: Társadalmi befogadás és felelősségvállalás a vállalati szférában

Tötösy de Zepetnek, Steven: Constructivism and Comparative Cultural Studies

A KONFERENCIÁRA BEKÜLDÖTT ABSZTRAKTOK

Ábrahám Júlia: Rekreáció és életminőség

(Recreation and quality of life)

Bakonyi, Eszter: Attitudes towards Economic Competition in the Kaposvár Small Area

(Vélemények a gazdasági versenyről a kaposvári kistérségben)

Balogh Gábor: Vannak-e az egyes nemzedékeknek sajátos kompetenciái? Empirikus kutatás egy közigazgatási egységnél.

(Are competencies peculiar to generations of the civil servants? An empirical research at a local government (administration))

Bartus Tamás: Ingázás és munkanélküliség Magyarországon. Kísérlet a kiegyenlítő bérkülönbségek mérésére

(Are compensating wages paid for costly commuting? Evidence from Hungary)

Belényi Emese-Hajnalka: Európai uniós tudástranszfer-lehetőségek a fogyatékossgal kapcsolatos szociológiai kutatások területén

(Disability as a research topic: opportunities of knowledge - transfer within the European Union)

Berán Eszter: A feminista test teleportálása: Judith Butler recepciója a magyar sajtóban (Teleporting the feminist body: the reception of Judith Butler's theory in Hungarian media discourse)

Berkovits Balázs – Oblath Márton: A „fogyatékossg” és a „szociális hátrány” kapcsolatának diskurzusai és politikája

(From special education to sociology. On the relationship between "handicaps" and "social disadvantage": discourse and politics)

Bernát Anikó – Páthy-Dencső Blanka: Életszínvonal-utak: görbék és egyenesek

(Routes of living standard: Curves and straights of living conditions in the Hungarian society between 1992 and 2007)

- Boros Botond: Digitális szóbeszéd**
(Digital rumor)
- Christodoulou, Diana: Life histories of physical education degree holders of Cyprus**
(A testnevelőtanárok karrier-kilátásai)
- Csákó Mihály: Intolerancia és demokrácia a magyar középiskolások politikai szocializációjában**
(Intolerance and democracy in Hungarian adolescents' political socialisation)
- Csepei György: Párbeszéd a társadalommal**
(Dialogue with the society)
- Csurgó Bernadett: A városi nyomás és a szolgáltató vidék**
(Urban pressure and consumption countryside)
- Deák Péter: A biztonságérzet változó tartalma és aktivitás-érdeke napjainkban**
(New connotations of the security perceptions)
- Debarge, Yasmine: Child Access Services in Hungary: importing a practice or renewing a service?**
(Gyermeklátogatási Szolgálatok Magyarországon: átvenni a gyakorlatot vagy megújítani a szolgáltatást?)
- Dóczi Tamás: Sportturizmus Magyarországon a számok tükrében**
(Sport tourism in Hungary: a quantitative approach)
- Dupcsik Csaba: Társadalmi igény és társadalomtudományok – a romakutatások példája**
(Social demands and social sciences: the example of the research of the Roma)
- Duránszkai, Gábor: Recruitment of the polling**
(A közvéleménykutatás szervezése)
- Farkas Zoltán: A társadalmi struktúra és a rendi rétegződés**
(The social structure and the order stratification)
- Fokasz Nikosz: Örökzöldek, szenzációk és egyebek. Belpolitikai témájú sajtócikkek dinamikájának kvantitatív elemzése**
(Evergreens, sensations, and the rest. Quantitative analysis of dynamics of news articles on domestic politics)
- Fónai Mihály: Anómia és depresszió az északkelet-magyarországi romák körében**
(Anomie and depression among romanies in North-east Hungary)
- Gábor Kálmán: A globalizáció kihívásai és az ifjúsági korszakváltás a kelet- és közép-európai országokban**
(Change of era for the youth and challenge of globalization in the East and Central European countries)
- Gáldiné Gál Andrea: Változások a magyar lakosság szabadidő-sportolási szokásaiban**
(Changes in the leisure-sport habits of the Hungarian population)
- Gerő Márton: Hálózati dinamika a sajtójelenlét mögött**
(Network dynamics behind the press presence)
- Göncz, Borbála: Deliberated opinions and attitudes on the EU**
(Megvitatott vélemények és attitűdök az EU-val kapcsolatban)
- Hammer Ferenc: Az igazi. Nyugati márkák és az autenticitás versengő elképzelései a szocializmusban**
(Brands, consumption and authenticity in socialist Hungary: The case of jeans)
- Herman, Zita - Ignác, Zsófia: Knowledge gain and attitude change during a deliberative poll**
(Case study: the DP on regional unemployment in Kaposvar, June 2008)
- Huszár Józsefné: A veszprémi nők kerekasztalának története a rendszerváltás után**
(The history of Veszprém Women's League after the breakdown of the communist regime)

- Jelenfi Gábor: Népszavazási kampány-dinamika a nyomtatott és az online sajtóban**
(Dynamics of the referendum campaign in print and online media)
- Kabai Imre: Poszt-adoleszcens jelenségek a fiatal diplomások életútjában. Trendek és fordulópontok**
(Post-adolescent phenomena in the walk of life of the young professional classes. Trends and turning points)
- Kaiser Tamás: A többszintű kormányzás és a regionális modernizáció**
(Multi-level governance and regional modernization)
- Kanczler Balázs: A rendszerváltás, mint válságmegoldás Magyarországon 1989**
(The political changing, than crisis solution in Hungary 1989)
- Kanczler Balázs: Médiaháború Magyarországon 1989-1996**
(The media war in Hungary 1989-1996)
- Karády Viktor: Régiók és társadalomszerkezetek a Kárpát-medencében**
(Regions and social structures in the Carpathian basin)
- Keller Tamás: Fátum vagy nehéz örökség. Intergenerációs személyiségvonások szerepe a jövedelmek átörökítésében**
(The impact of intergenerational personality trait on the transmission of economic status)
- Kerülő Judit: Egy romatelepen működő iskola bezárásának tapasztalatai**
(The experiences of closing a school located in a neighbourhood of Gypsies)
- Kincses Kovács Éva: Az öt karika bűvöletében, az olimpia évében**
(In the magic of five circle, in the year Olympic Game: dream team, golden people)
- Király, Gábor - Várnagy, Réka: The Citizens' Jury method and its application possibilities in Hungary**
(Állampolgári tanácskozás a Kaposvári kistérségben)
- Kitzinger Dávid: Összefoglaló az Új kultúra – új média – új nyilvánosság című szekció munkájáról**
- Kollár Csaba: Bemutatkozik a Digitális Szociológia Szakosztály**
(Debut of the Section of Digital Sociology)
- Kovách Imre: A projekt osztály és az akadémiai tudomány tudáshasználata**
(Knowledge use, project class and academic science)
- Kovács Eszter– Pikó Bettina: Attitűdbeli változások a családi életben Magyarországon**
(Attitudinal changes regarding family life in Hungary)
- Kovács Gabriella: Telekommunikációs szolgáltatások fejlesztése a digitális/digitalizált korban. Esettanulmány: Almere, a digitális város**
(How the new telco services "born" the digital era? Building a complete city: Almere Fiber City - Almere Smart City)
- Krémer András: Az alternatív vitarendezés lehetősége oktatási intézményekben**
(Is there a place for ADR in educational institutions?)
- Kristóf Luca: A magyar elitértelmiség reputációja**
(The reputation of public intellectualls in Hungary)
- Laki Ildikó: Integráció és fogyatékoság**
(Integration and disability)
- Lengyel, György: Deliberative Methods in Local Society Research**
(Deliberáció és helyi társadalom: bevezető gondolatok)
- Marián Béla: 56 emlékének átadása**
(Intergenerational transmission of the memory of 1956)

- Megyesi Boldizsár: A társadalmi tőke és az identitás szerepe a vidékről kialakult képben**
(The role of social capital and identity in rural image)
- Melegh Attila: Közép- és Kelet-Európai identitások a globális hierarchiák kontextusában**
(Central and Eastern European identities in the context of global hierarchies)
- Micsinai István: Társszerzői hálózatok topográfiája és dinamikája**
(Topography and dynamics of coauthor networks)
- Murányi István: Az előítélet, mint életforma: egyetemisták összehasonlító vizsgálata**
(Prejudice as a way of life – a comparative study of university students)
- Nemes Gusztáv: Porszemek a gépezetben. Redisztribúció, reflexivitás és helyi intézmények a vidékpolitikában**
(Dust-motes in the machinery. Redistribution, reflexivity and local institutions in rural policy)
- Németh György: Az újraelosztásról**
(Redistribution)
- Nagy Péter Tibor: Antidemokratikus beállítódás és iskolázottság**
(Anti-democratic attitudes and educational level)
- Orphanos, Yiannakis: Why participate or not in sport while on vacation**
(Sportolás az utazással töltött pihenés alatt)
- Paksi, Veronika: Academic career of women and men in the field of natural science: work-life balance and obstacles to professional progress**
(Nők és férfiak a természettudományi kutatói pályán. A magánélet és a munka összeegyeztetése, a szakmai előrelépés akadályai)
- Pálffy Andrea: Blogok - Önkifejezés, kapcsolatépítés az Interneten**
(Blogs – self – expression, relationship on the Internet)
- Patonay T. Rebeccah: A digitális nemzedék szociológiai vetülete**
(The sociological aspects of the digital youth)
- Rembeczki Tünde: A Torrentjelenség hatása a magyar egyetemistákra**
(The effect of Torrents-usage among the Hungarian undergraduates)
- Ságvári Bence – Lengyel Balázs: Magyarország „kreatív atlasza”. A hazai kreatív osztály szegmentációja**
(The "Creative Atlas" of Hungary. The segmentation of the creative class)
- Sik Domonkos: Szocializáció és állampolgári szocializáció a habermasi társadalomelmélet tükrében**
(An interpretation of socialisation and citizen's socialisation through Habermas' social theory)
- Sólyom Andrea: Középiskolások és egyetemisták politikai kultúrája**
(High school and university students' political culture)
- Szabó Ildikó: A politikai szocializáció fragmentált modellje a rendszerváltás utáni Magyarországon**
(Fragmented socialisation: a model for post-socialist Hungary)
- Szalma, Ivett: Changing opinion in the deliberation groups about the role of the state in the labour market**
(Véleményváltozás az állam munkaerő-piaci szerepkörét illetően a deliberációs csoportban)
- Szántó Zoltán – Tóth István János: Üzleti korrupció Magyarországon: egy empirikus kutatás első eredményei**
(Business corruption in Hungary: first results of an empirical research)

- Szarvák Tibor: Agóra projekt Szolnokon, avagy térteremtés a kultúrában és a városfejlesztésben**
(Agora project in Szolnok- Creating space in culture and city development)
- Szathmári Milán: A klinikai vizsgálatok szociológiája**
(Sociology of clinical trials)
- Takács Károly: Integráció polarizált, ellenszenvvel terhelt kiscsoportokban**
(Integration in polarized groups with negative sentiments)
- Tamáská Máté: Túl a világörökségi színpadon**
(In the wings of the Word Heritage)
- Tardos Katalin: Rendszerváltás a vállalati szférában: új társadalmi szerepek?**
(Changes in the for-profit sector: new social responsibilities?)
- Tőkés Gyöngyvér: Új média – új hátrányok? Az Internet romániai elterjedésének társadalmi körülményei**
(New media - new inequalities? Social conditions of the internet diffusion in Romania)
- Tomka Miklós: Vallási változások Kelet-Közép-Európában a rendszerváltás óta**
(Religious changes in Central and Eastern Europe in the time since 1989)
- Tóth, Lilla: The impact of personal and social resources on the perception of group behaviour and attitudes**
(A személyes és társadalmi erőforrások hatása a csoportviselkedés észlelésére és az attitűdökre)
- Tóth Péter: IT használat terjedése vidéki térben**
(Diffusion of IT usage in rural environment)
- Totosy, Steven de Zepetnek: Education, Interculturalism, and the New Europe**
(Pedagógia, interkulturalizmus és az új Európa)
- Urbán Zoltán: Szervezeti kommunikáció a digitális korban**
(Corporate communication in the digital era)
- Utasi Ágnes: Bizalomvesztés és kapcsolathány a poszt-szocialista országokban**
(Integrating relationships in international comparison)
- Vedres Balázs: Átpolitizált üzleti kapcsolatháló Magyarországon, 1987-2001**
(Politicized business networks in Hungary, 1987-2001)
- Velencei Attila – Kovács Árpád – Szabó Attila – Szabó Tamás: Társadalmi esélyek egy államilag támogatott sportprogramban részt vevők között**
(Social chance among the participants of a state-sponsored programme)
- Vépy-Schlemmer, Éva: Connection between education and unemployment in context of Citizen's Jury**
(Oktatás és munkaerőpiac kapcsolata az Állampolgári Tanács tükrében)
- Vicsek, Lilla – Gregor, Anikó – Márkus, Marcell: Explaining the decision to participate – Is rational choice theory useful in explaining attendance at the deliberative weekend?**
(A részvételi döntés magyarázata – Racionális döntéshozatali megközelítéssel megfelelően magyarázható-e a megjelenés a deliberatív közvélemény-kutatás rendezvényén?)
- Vörös András: A sajtóbeli terjedési folyamatok szemléltetése – Olaszliszka**
(A demonstration of diffusion courses in the Hungarian press – Olaszliszka)
- Zachariás Klára: Bolhák és piacok**
(Fleas and markets)

Csepeli György DSc, egyetemi tanár

A magyar szociológia jövője

Előadásomban azzal a kérdéssel kívánok foglalkozni, hogy milyen potenciál van a magyar szociológiában, mit tehetünk annak érdekében, hogy az általunk felhalmozott hatalmas ismeretanyag és tudás ne pazarolódjon el, hanem hasznosuljon a társadalomban. Melegh Attila megkülönböztette az *orientalizáló*, *rivalizáló* és *hierarchizáló* diskurzus típusokat, melyek mindegyike egy-egy szemlélet és vízió a társadalomról. Nem tudom hova sorolja majd az én diskurzusomat, mely Széchenyi Istvántól ered, akit parafrázálva azt kérdezem, hogy „*miért nem bírja a szociológia magát olyan jól, mint körülményei engednék?*”

Meggyőződésem, hogy a szociológiában több van ma Magyarországon annál, mint amit mutat magából. Ha én is diskurzus típusokat akarnék megkülönböztetni, Nietzsche történettudományra kidolgozott osztályozását alkalmaznám a saját diszciplínánkra. Ő különbözteti meg a *monumentális*, az *antikvárius* és a *kritikai* mintákat. A monumentális szociológia kora véget ért. Nagy teljesítmények születtek ennek a mintának a jegyében. Durkheim, Weber, Parsons, Habermas, újabban Castells. Róluk lehet azt mondani, hogy a monumentális szociológiai elméleti terében próbálták az Egész ígézetében leírni mindazt, ami az emberekkel történik a társadalomban. Az antikvárius szociológia ezzel szemben a részleteket keresi, feltárja föl a legkülönbözőbb mikro-mozzanatokat, de a nagy összefüggések keresése és megmutatása, ami a monumentális szociológiát jellemzi, ebből a válfajból nyilvánvalóan hiányzik. Ez a megállapítás természetesen nem értékítélet, mert az egyik válfajra éppen akkora szükség van, mint a másik válfajra. Amire leginkább szükség lenne, az a kritikai szociológia, amelynek megkülönböztető jellegzetessége, hogy valamit akar a társadalomtól. Nem feltétlenül a marxi értelemben akarja megváltoztatni a társadalmat, de van amit meg akar változtatni a társadalomban, van mondanivalója, van hite, s mindezt meg akarja osztani közösségével. Ráadásul még azt is el tudom képzelni, hogy miközben vizsgálódik, nem a természettudós a közönyével nézi a vizsgálat személyeit, hanem van benne együttérzés. A kritikai szociológiában az ész és a szív együtt van. Ez adja annak az alapját a várakozásnak, melyet a jelenlegi szociológiával szemben most megfogalmazunk.

A magyar szociológia korábban meghatározó diskurzusának Márkus István nyomán azt a nevet adnám, hogy „*kifelé a feudalizmusból*”. A kritikai magyar szociológiának ez az üzenete. Ma sem mondhat mást. Úgy tűnik, a múlt szívósabban van jelen, mint azt gondoltuk volt. A Huszadik Század c. folyóirat műhelyében létrejött szociológia egyértelműen egy nagy modernizációs víziót fogalmazott meg. Ez a szociológia megpróbálta idevarázsolni Nyugat-Európát. Karády Viktor századfordulós statisztikai adatokon végzett vizsgálatai bizonyítják, hogy a varázslat maximum Budapest egyes kerületeiben volt sikeres, egyébként sehol nem volt. Mire a XX. század tényleg elkezdődött, a XX. századról elnevezett magyar szociológiai műhelynek vége lett. A műhelyben felnevelkedett szociológusok külföldre menekültek, Mannheim Károly karrierje és nagyszerű teljesítménye erre a legjobb példa. A hazai szociológiai gondolkodás magára maradt. De újraéledt a modernizációs szenvedély, immár a szociográfia képében teljesen más módszertani apparátussal, teljesen más fogalmi keretekkel. A szociográfiában megvolt a hit és a szenvedély, hogy nem maradhatnak a dolgok úgy, ahogy vannak. A magyar társadalmat ki kell vezetni a feudalizmusból. Csúcsa volt ennek az erőfeszítésnek Erdei teljesítménye, aki mellé Bibó állítható. Erdei a magyar szociológia zsenije, aki a maximumig elvitte a modernizációs gondolatot, miközben nemcsak írta, hanem

élte is műveit, melyekben ott lüktet a valóságos életélmény. Erdei fedezi fel a város és a vidék egymásrataltságát, ő látja meg a parasztban a polgárt. Felfedezi a kettős társadalmat, melynek egyik ága *hierarchikus-feudális*, másik ága *demokratikus-polgári*. Erdeiben sok volt ész, de kevés volt a szív. Bibó hozta az étoszt, ami sajnos Erdeiből hiányzott. Ha ők nem lettek volna, a magyar társadalom ma nem lenne az, amivé lett.

Az államszocializmus szociológiája a hetvenes és nyolcvanas években virágzott ki. Ez a szociológia hű maradt az örökséghez, miközben megteremtette azt a fogalmi és módszertani apparátust, melynek révén a modernizációs reform gondolata áthatotta a kutatásokat, a műveket és a közbeszédet.

A szociológia új nyelvet teremtett, aminek eredményeként, lecserélődött az ideologikus pártnyelv, amely teljesen alkalmatlan volt bármifajta realitás visszaadására. A szociológia ebben a korszakban azért volt vezető ereje a modern szellemi elitnek, mert a szavak, amelyeket adott, megfelelték a tényleges helyzeteknek, amelyek magyarázat és értelmezés után kiáltottak. *Társadalmunk rétegződése* Ferge Zsuzsa nagy hatású könyvének címe, mely egyszer s mindenkorra szétfoszlatta a *két osztály, egy réteg* (munkás-paraszt-értelmiség) hármasság lázalmát, miáltal egy tanulmányozható, vizsgálható, nemzetközi áramlatokba bekapcsolható tudományos szociológiai paradigma született, összekapcsolódván a mobilitás vizsgálatával. Ez a két kifejezés, a *társadalmi struktúra* és a *társadalmi mobilitás* megváltoztatta a magyar társadalomról kialakult képet. A feladat ma sem más. A hagyományt folytatnunk kell. Meg kell vizsgálnunk, hogy mi történt társadalmunk rétegződésével, mi történt azokkal a mobilitási pályákkal, amelyeket Andorka Rudolf annak idején fölrajzolt.

A *második gazdaság* megint egy ilyen nyelvi lelemény volt. Hasonló hatású kifejezés volt a *második társadalom*. Mindkét kifejezés azt üzenté, hogy a társadalmi valóság kettős szerkezetű. Egyik vonulata manifeszt, másik vonulata látens. Szelényi, Kolosi, Hankiss remekül leírták ezt a kettősséget, melynek igazi újdonsága abban volt, hogy azok, akik az elsőben élnek, azoknak a második látens, míg, akik a másodikban élnek, azoknak az első a látens. Ezáltal fantasztikusan gazdag elemzési lehetőségek nyíltak meg, melyek benne gyökereztek a mindennapi tapasztalatban és életben. Szabó Ildikóval akkortájt végzett politikai szocializációs vizsgálataink azt mutatták, hogy a gyerekek a szocializmusról csupa jót, a kapitalizmusról csupa rosszat mondtak, ámde a kérdésre, hogy „hova szeretnél egy évre elmenni?” soha nem szocialista, hanem mindig kapitalista országokat neveztek meg.

Konrádnak és Szelényinek Canossát kellett járni azért a könyvért, amit az értelmiség útjáról megírtak. Nem volt minden feltétlenül igaz, amit a szerzők megírtak benne, de akkor a könyvről nem lehetett vitatkozni. Elképesztően nagy szellemi energia volt ebben a könyvben. Ez az energia mind a mai napig benne van. Ez volt az üzenet, nem maga a könyv, melyet be kellett csempészni. Olvastuk, de nem vitathattuk, csak a rendszerváltás után, mire elveszítette aktualitását.

A *deviancia* is új szó volt. Társadalmi beilleszkedési zavar (TBZ) volt a hivatalos neve, miként a *szegénységet* is inkább halmozottan hátrányos helyzetnek nevezték. A deviancia fogalmi elkülönítése forradalmi dolog volt, mivel az első társadalomban ezt a szót nem ismerték, s jelenség létjogát tagadták. Mind a mai napig úgy látom, hogy a deviancia lehet az a vezető témája a társadalom megismerésének, amelyen keresztül a normalitás megismerhető, ha egyáltalán ilyen van. A normalitás mindig ugyanaz, míg minden deviancia a maga módján az, ami. A *nemzeti tudat és érzés*, az *előítéletek*, a *sztereotípiák* megint egy olyan jellegű kutatási terület, amely messzemenően szembe ment a „szocialista hazafiság-proletár

internacionalizmus” típusú teljesen tartalmatlan nyelvi formákkal. A Népszabadságra minden nap rá volt írva, hogy „világ proletárjai egyesüljete!””, de senki sem tudta, hogy mit jelent ez a jelszó. Az *iffúság* is egy olyan kutatási terület volt, amely jelentős mennyiségű és minőségű fogalmi és empirikus innovációkat tudott világra hozni. A nemzetközi összehasonlítás persze nem volt egyszerű dolog, hiszen nagyon elszigetelt volt a szociológia. Kolosi Tamás és munkatársai struktúrakutatásai azért tudtak igazán maradandóak lenni, mert a nemzetközi összehasonlítás szempontját nem mellőzték.

Jó volt szociológusnak lenni, mert az ember úgy érezte, hogy számít. Nemcsak az számít, amit leír, amit mond, hanem még inkább számít, amit *nem* ír le, *nem* mond ki, mert az még érdekesebb. Az embernek az volt az érzése, ami egyébként nem volt hamis érzés, hogy megfigyelik. Mindez kialakított egy olyan tudatot, hogy mi számítunk, és fontosak vagyunk. Valószínűleg ez a tudat ihlette Konrád és Szelényi értelmiség-könyvét is annak idején. Szerepünk persze az egészt illetően nem volt jelentős, de tény volt, hogy más nyelven beszélünk, olyan kérdésekkel foglalkoztunk, amelyekről az első valóság hivatalosan nem vett tudomást, miközben a második valóság nagyon is foglalkozott velük. Ez a tényleges ellenzéki szerep szubjektív fontosságtudattal társult, és együtt véve azt hiszem, hogy sokkal fontosabb volt, mint a fizetés.

Ebben a helyzetben érte a magyar szociológusokat és a szociológiát a rendszerváltás. Maga az értelmiségi szerep is válságba került. Az értelmiségi szerper betöltője átalakult vállalkozóvá, politikussá, bohóccá, szórakoztatóipari nagyiparossá vagy megmaradt szerényen iparkodó kutatónak, oktatónak. De az a fajta értelmiségi hivatás, aminek jegyében elkezdtünk dolgozni, mely arra készítetett bennünket, hogy keressük az igazságot és csak az igazságot, ez a készítetés teljes egészében eltűnt. Tudományterületünk marginalizálódott. Ma pontosan az lenne a feladat, hogy ebből a marginalizálódott helyzetből valamilyen módon a centrumba kerüljünk.

Nem állítom, hogy a kialakult helyzet felelősei mi vagyunk. A demokratikus nyilvánosság megnyitotta a terepet a legkülönbözőbb értelmezések előtt, melyek elkezdtek egymással versenyezni. A verseny szabályait nem mi fektettük le. Látjuk, hogy nemcsak fogalmi, elméleti úton megragadható racionális konstrukciók versenyeznek egymással. Alapvetően és első szinten hülyeség versenyez a nem hülyeséggel, és meg kell, hogy mondjam, a hülyeséghez képest beláthatatlan hátrányban vagyunk. Ezért nem is hibáztatom magunkat. Amit a kereskedelmi televíziók, a bulvárlapok és a bulvár rádiók kultiválnak, azzal senki racionális emberfia nem versenyezhet. Ezek a platformok behozhatatlan előnnyel bírnak valóság értelmezéséért folytatott harcban a racionális diskurzusokhoz képest, ami persze fölveti azt a kérdést, hogy miként juthattunk el idáig. De ez már nem szociológiai kérdés.

Meggyőződésem ugyanakkor, hogy a körülmények jobbak, mint látszanak. Mit tehetnénk annak érdekében, hogy a szociológia ne legyen rosszabb, mint a körülmények? Válaszom a kérdésre, hogy többet kell lássanak, többet kell halljanak bennünket. A fiatalok pályaválasztáskor inkább politológusnak mennek, mint szociológusnak. Ez azért van, mert a televízióban főleg politológusokat látnak. Ezen könnyen lehetne segíteni. Több szociológust a televízióba és a rádióba! Nem azért, mintha ki akarnánk szorítani a közgazdászokat, vagy a politológusokat, de látnivaló, hogy nem működik az interpretációs készlet, amivel az elmúlt 20 évben a vélemény irányítók megbombázták a magyar társadalomnak azt a szegmensét, amely fogékony egyáltalán a racionális magyarázatokra. A politológiai interpretációk kimerülnek abban, hogy vagy X párt fog győzni, vagy Y párt. Az ilyen interpretációk nem elégítik ki azt a kíváncsiságot, ami az emberekben él, akik tudni szeretnék, hogy mi van a

világban, ahol élnek. Úgy kell ezt elképzelni, mint a waterlooi csatát, ahol összevissza futkostak a lovak, katonák, tisztek, tábornokok mentek előre, hátra, dörgött az ágyú, csapdostak a lövedékek, s senki sem volt, aki Fabrizio del Dongo-nak megmondta volna, hogy ez a waterloo-i csata, mely Napoleon uralmának végét jelentette.

Nem tagadva a marginalizáció tényét, diszciplínánk jellegénél fogva helyzeti előnyünk van. Kutatásaink és olvasmányaink alapján igenis tudunk annyit, hogy meg tudjuk mondani az embereknek, hogy mi történik velük. Nem tudjuk megmondani, hogy mi fog velük történni, de ha az a cél, hogy az emberek jobban megértsék, hogy milyen helyzetben vannak, akkor szerintem abszolút versenyképes áru, amit kínálunk akár a politológusokhoz, akár a közgazdászokhoz képest, akik nem tudnak mást mondani, mint azt, naponta ötször, hatszor egyedül, vagy kórusban, hogy *válság*.

Ahhoz persze, hogy az emberek és a történesek közti interface szerep beteljesüljön, sokkal erőteljesebb interdiszciplináris együttműködésre van szükség. Úgy látom, hogy erősíteni kell kapcsolatainkat a kulturális antropológia, a pszichológia, a közgazdaság, a történelem- és irodalomtudomány, és politikatudomány irányában. Fontosak az ilyen konferenciák, ahol szakmaibeliak jönnek össze, de ugyanilyen fontosak lennének az olyan konferenciák is, ahol a legkülönbébb diszciplínák képviselői jönnek össze egy-egy téma megvitatására, mely lehetne egyszer például a rendszerváltás mérlege.

Intézményeinket meg kell, hogy erősítsük. Az intellektuális piac is versenyelvű. Óhatatlanul beindul majd az egyetemek között a verseny. Elindul az intézetek között a verseny. A diszciplínák között van egy együttműködési igény, amire az előbb utaltam, de van egy versenyhelyzet is, ami a túlélést kell, hogy számunkra alapvető parancssá tegye. Annak érdekében, hogy a jövő sikeres legyen, meg kell erősíteni a társaságot, folyóiratainkat, tanszékeinket, és nagyon-nagyon rá kell mennünk a posztgraduális képzésre. Nyilvánvaló, hogy ott fog létrejönni az erő. A PhD programok kulcsszereplői ennek a törekvésnek.

A szociológiának nyitnia kell a politika felé. Mindig is volt affinitása a politikához. De sok esetben ez az affinitás a szociológust megsemmisítette, Erdei Ferenc a legjobb példa. De említhettem volna Jászi Oszkárt, aki külső emigrációba kényszerült, vagy Bibó Istvánt, aki száműzött lett saját hazájában. Ma már a politikának nincs meg ez a végzetes destruktív potenciálja, de ugyanakkor igénye van arra, hogy meg tudja alapozni döntéseit, már ha egyáltalán odáig eljut, hogy megalapozhassa a döntéseit. Ilyen értelemben nem a hatalom bűvkörében élő politikáról, hanem a közpolitikáról beszélek. A szociológiának fantasztikusan nagy lehetőségei lennének a közpolitikai döntési alternatívák kidolgozásában.

Nem lehetünk elégedettek diszciplínánk akadémiai reprezentációjával. A jelenlegi akadémiai reprezentáció és annak rekrutációja megítélésem szerint diszfunkcionális. Csak egy olyan rendszert tudnék elképzelni, amely a tudományok doktorai számára biztosítana jelölési lehetőséget, és szociológus kvótát biztosítana az akadémikusok körében, mert egyébként könnyen odajuthatunk, hogy az MTA tagjai sorában nem lesz szociológus.

Végül említek pár értelmezési gócot, amelyek kimunkálásában a szociológiának lehet szerepe. Segítségére siethetne az embereknek annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy mi történt velük. Az értelmezés után kiáltó első kihívás az *Európai Unió*. Nem becsülhetjük eléggé túl, hogy Magyarország az EU tagja, együtt szinte valamennyi szomszédunkkal. A másik, ez előzőtől nem elválasztható probléma a migráció, s tágabban értve a kisebbségek kérdése. Ez lesz a jövő igazi nagy kihívása. A harmadik kihívás a tudástársadalom. Hálózati

társadalomnak is lehetne nevezni. Egészen biztos vagyok abban, hogy a hálózatosodásnak nemcsak technológiai feltételei vannak. Az internet a társadalmi változások egész arzenálját teremti meg, amire reflektálni kell, és vannak is ilyen reflexiók bőven. Összefügg ez azzal, hogy megváltozik a kutatás természete. A korábbiakhoz képest sokkal nagyobb adatbázisokkal tudunk dolgozni. Az adatbázisokat nem mi magunk hozzuk létre, hanem készen találjuk, a legkülönbözőbb helyeken, a bankoknál, biztosítóknál, APEH-nél, Statisztikai Hivatalnál, vagy távközlési szolgáltatóknál. Ezek az adatbázisok hatalmas lehetőségeket kínálnak a szociológusok számára a többi társadalomtudománnyal szemben. Üzlet, politika, nyilvános szereplés jöhet belőlük és általuk

Eljött az ideje, hogy átgondoljuk a rendszerváltásnak nevezett projekt hozadékát. Húsz év nagyon hosszú idő. Európa 1965-ben már tudta, hogy merre fog tartani. Érdemes volna felmérni, hol vagyunk. Mérleget kellene készíteni annak érdekében, hogy megtudjuk, hogy mi történt rosszul, mi történt jól. Vannak adataink, vannak longitudinális vizsgálataink, vannak nemzetközi összehasonlító kutatásaink. Helyettünk senki sincs, aki el tudná végezni ezt a munkát.

Karády Viktor DSc, egyetemi tanár

**Társadalomszerkezet, modernizáció és régiók Magyarországon
(az 1910-es rétegstatistikák tükrében)**

Előadásom tárgya valamelyest kiesik a konferencia főtémája, a tudásjavak áramlása adta keretből, amennyiben mindössze a tudásjavakat jórészt hordozó értelmiségi csoportok elhelyezkedéséről szól a honi társadalom térszerkezetében a dualista kor végén. Hozzá tehetem azonban, hogy vállalkozásomra egy már a tudásjavak és azok hordozóinak történelmi újratermelésére vonatkozó nagyobb kutatás inspirált. Kiindulási pontom ugyanis egy nemrég beindított, kiterjeszthető s pillanatnyilag máris hat országot érintő történelmi értelmiség-szociológiai felmérés, mely felvetette azt a kérdést, hogy a feudalizmusból kinövő, iparosodó nemzetállamok elitrétegeinek kiválasztása és reprodukciója milyen összefüggésben van a földrajzi-társadalmi térviszonyok adottságaival. Az így konstruált új elemzési szempontok között döntő formában jelentek meg az érintett értelmiségi kategóriák regionális hovatartozásának, eredetének vagy hátterének kérdései : ebben az összefüggésben elsősorban a városiasodás szintjeinek és a fizikai-geográfiai elhelyezkedésnek fontossága tűnt fel, mint az össztársadalmi érvényesülési lehetőségek meghatározói. Mindennek egy sor konkrét objektivációját kíséreljük meg a kutatásban számba venni. Ilyen a születési hely, az iskolázás terei és a család lakóhelye – mint a Bourdieu-féle örökölt vagy primer módon szerzett ‘társadalmi tőke’ kötődési zónái, valamint a szakmai piacválasztás vagy a közéleti tevékenység földrajzi-rezidenciális terei. Mai témám pusztá bevezetésül szolgálhat a modern társadalmi elitek helyi kötöttségének általános problémájához a dualista Magyarország utolsó fázisában.

Az itt felvetett központi kérdést legegyszerűbben úgy lehet megfogalmazni, hogy az állami adminisztráció s az ezt kiszolgáló statisztikai apparátus által kijelölt korabeli (1910) nagyrégiók hogyan osztották meg a jelen lévő elitcsoportokat. Evvel tehát a társadalomszerkezet alapvető regionális s részben rezidenciális (lakóhelyi) vonatkozásait lehet megvilágítani. A téma feldolgozásának tulajdonképpen minden társadalmi struktúravizsgálat integráns részét kellene képeznie. Ezért is meglepő, hogy a társadalomtörténelmi irodalom ritkán fordított figyelmet a térbeliség kérdéseire, bár a kérdéskört már a 19. századvég

klasszikusainál feltűnik, nevezetesen a társadalmi tények Durkheim-féle kategória-rendszerében, melyre az *Année sociologique* (1897) tartalomjegyzéke 'társadalommorfológia' (*morphologie sociale*) címen reflektál. Itt lehet idézni a modern társadalomföldrajz szintén francia alapító atyjának, Vidal de la Blache-nak idevágó tanulmányát « a társadalmi tények földrajzi feltételeiről ». Ez tehát tulajdonképpen egy korai kérdésfelvetés, melyet, ha szabad, megtoldanék egy utalással egy másik hozzám közel álló francia klasszikusra, a számszerűsített adatelemzés hasznáról. Maurice Halbwachs, a Durkheim iskola második nemzedékének központi alakja jegyezte meg, hogy a társadalmi tények mindig bizonyos mennyiségben vannak jelen a társadalomban, tehát nem közömbös, sőt, nagyon fontos ezeknek a mennyiségeknek a meghatározása. Ő azt is kifejtette, hogy ezeknek a kvantifikált viszonyoknak a feltárása akkor is elengedhetetlen, ha köztudottaknak tűnnek. Ugyanis az ilyen kvantifikált minősítésekkel lesz a közkeletű elképzelésekből tudományosan megalapozott, objektivált társadalmi tény...

Ezután a *captatio benevolentiae* után kezdhethetjük talán azzal, hogy mit is jelent történelmileg és szociológiailag a régió fogalma? Itt néhány triviális dologra kell emlékeztetnem.

Az első az, hogy a régió természetes adottságainak, például magának a táj jellegének is bizony nagyon erős, meghatározó jellege van a társadalomszerkezet történelmi alakulására. Ahhoz, hogy milyen típusú társadalmi viszonyok fejlődnek ki, vagy az össztársadalmi folyamatok – pl. az iparosítás, városiasodás – hogyan valósulnak meg helyileg, nyilvánvaló szerepet játszik a klíma, a régióban található ásványi kincsek s ezek elérhetősége, gazdaságos kihasználhatósága, a közlekedési-szállítási lehetőségek – melyek messzemenően a terepdomborulat természetétől, a folyók hajózhatóságától függnék –, majd az iparosítási folyamat előrehaladásával az infrastruktúra beépítése, megléte, helyi kihasználtsága. Az így indukált gazdasági fejlődés részben lehetővé teszi, részben maga is részt vesz a belakhatóság körülményeinek megszabásában, de mindig a természeti környezet keretein belül. Hegyekben nehezebb nagyvárost építeni, a folyók régiókat összekötnék ugyan, de el is választanak a kommunikációs lehetőségek szempontjából s nagy tavakban a legutóbbi időkig nem lehetett technikailag bányászni.

Ezek triviális alaptények. Valamelyest kevésbé banális annak megállapítása, hogy a régiók társadalmi kihasználtsága történelmi tevékenységek sorozata nyomán alakult ki, s pl. a településszerkezet megléte s a népesség mindenkori helyi koncentrációja maga is meghatározólag befolyásolja a későbbi társadalmi változások esélyeit. A késő középkori városok kialakulásával, majd később a reformáció korában újrainduló urbanizációval például egy sor olyan kollektív befektetés (iskolák, akadémiák, templomok, úthálózat, stb.) valósult meg a feudális viszonyok között, melyek sok szempontból az ipari társadalomban felgyorsult modernizációs folyamatoknak is keretfeltételül szolgált. A dualista kor iskolai piaca például a törökök által huzamosabban meg nem szállt területeken (a Dunántúl északnyugati részén, a Felvidéken vagy Erdélyben) messzemenően régi – gyakran középkori – előzményekre épült az iskolai kínálat közismerten nagyfokú (a gazdasági piacok értelemben vett) rugalmatlansága miatt. Egy valamikor megépített s megszervezett iskolát igen nehezen bontanak le vagy állítanak át más funkcióra, még akkor is, ha megcélzott közönsége általi keresettség radikálisan lecsökken vagy stagnál. A régiók történelmi jellegéhez szorosan hozzátartoztak tehát az állam és az egyéb közhatalmak (ilyenek voltak kiváltképp az egyházak, a városi és megyei hatóságok vagy a nagybirtokos arisztokrácia) által ezközölt intézményes vagy akár egyéni befektetések. Ugyanilyen fontos a hasonló természetű magánkezdeményezések helye és jellege. A magánjellegű befektetések regionális megoszlása terén a modern korban elsősorban ipartelepekről, üzletekről vagy az ezekhez szükséges infrastruktúrákról van szó.

Márpedig ezeknek az elhelyezése sokszor nagyrészt vagy akár teljesen egyéni, önkényes, néha kifejezetten korrupciógyanus (tehát még a gazdasági célszerűség szempontjából is önkényesnek bizonyuló) döntéseknek az eredménye. Azonban miután ezek a döntések megtörténtek, például az, hogy hova telepítik a vasútállomásokat, egyáltalán a vasútvonalakat, ezek már rögvést a régió társadalmi-gazdasági arculatát erősen meghatározó tényezőkké váltak.

Ebben az összefüggésben külön kell említeni a városiasodásnak azokat a sajátos eredményeit, amelyek a történelmi népességfejlődésnek, a közösségi befektetéseknek, főként az állam, a helyi hatóságok valamint magánosok befektetéseinek minden típusú, tehát gazdasági (közüzemek), iskolai, adminisztratív (városháza, megyeháza, múzeum, közhivatali intézmények, stb.) és egyéb magánbefektetéseknek (színházak, könyvtárak, nyomdák, nagykereskedelmi vállalatok, stb.) a közös eredője. Így alakulnak ki a polgári kor regionális központjai és a főváros sajátos, egyedülálló városi környezete, amelynek – ez adatainkból is kitűnik – egészen kiemelkedő jelentősége lesz már a tárgyalt századfordulón az osztársadalom szerkezetének meghatározásában. Klasszikus szerzőink már korán felismerték, hogy a modern nagyváros gyanánt csak 19. század végén kiépülő Budapest mögött egy nagy, igencsak elmaradt s a társadalomfejlődésből részben kiszakadt falusi világ húzódott meg. A főváros és a vidék közötti modernizációs szintkülönbség annyira jelentős, hogy a két közeg mintha két külön társadalomfejlődési korszakhoz tartozott volna a dualista kor végén. Budapest súlya és jellege a honi társadalomfejlődés dinamikájában Európában talán csak Párizshoz hasonlítható, hiszen sokáig (még a 20. század derekán is túl) a francia főváros is mereven szembenállt a hirhedten modernizációs deficittel küzködő vidékkel ('a francia sivataggal'). Ez éppúgy megfigyelhető az urbanizáció, a gazdasági és szellemi infrastruktúra és mindenfajta társadalmi reprodukciós befektetés elhelyezkedése szempontjából. Hosszú ideig mindenfajta országos kihatású kollektív vállalkozás vagy befektetés (s nemcsak a nemzetállam szimbolikájában szerepet játszó) Franciaországban is akárcsak nálunk kizárólag vagy legelőször a fővárosban valósult meg. Erre a kérdésre a főváros és környéke különálló társadalmi-gazdasági státuszát szándékosan kihangsúlyozó táblázatunk kitűnő illusztrációkkal szolgál.

Mindenesetre a régiók történelmileg kialakult társadalmi helymeghatározása szempontjából mindig is lényeges körülményt jelentett két dolog. Egyrészt olyan 'morfológiai' tényezőkről van szó, mint a népsűrűség, a népesség megoszlása és konkrétan a városiasodás, illetve a különböző a társadalomszerveződésben, a népesség feletti hatalomgyakorlásban, az adminisztrációban vagy a társadalmi reprodukcióban szereppel bíró városi funkciók és befektetések térbeli elhelyezkedése. Másrészt viszont a sokkultúrájú régi Magyarországon különösen kiemelt fontosságú volt a régiók etnikai és felekezeti megosztottsága a nemzetállam kiépülésének időszakában, mely – mint mindenütt – egybeesett a gazdaságban (az 1860-as évek *Gründerzeit*-jával) az iparosítás s a politikai mezőben a demokratizálódás (előjogok eltörlése, jobbágyfelszabadítás, felekezeti egyenjogúsítás) és a társadalmi tér egészében a modernizációval összefüggő szakmai mobilitási folyamatok felgyorsulásával. Ezekre ugyanis helyileg a potenciális különböző nemzetiségi és felekezeti résztvevők igencsak egyenlőtlenül reagáltak. A régiók társadalmi jellegének eme nálunk valójában az európai nemzetállamok között egyedülállóan lényeges összetevőjére most hely hiányában külön nem térnék ki. Tudatában kell lennünk azonban annak, hogy a bemutatott regionális társadalomszerkezeti jelzések mögött - különösen a modernizációs egyenlőtlenség gyanánt értékelhetők terén - majdnem mindenütt (talán csak egyes alföldi vármegyék kivételével) döntő szerepet játszott a korabeli népesség alkulturális megosztottsága.

A területek népességével kapcsolatban természetesen alapvető problémát képeznek a helyi birtokviszonyok, a vagyonok természete, megszerzésük körülményei (öröklött, vásárolt vagy bérelt) és a részben ezt kifejező illetve ehhez is kötődő foglalkozásszerkezet. Ezek viszont mind történelmileg kialakult képződmények, melyek a vizsgált időszakban is tovább alakultak. A táblázatunkban részletes utalásokat lehet minderre találni, s a továbbiakban ezek segítségével kísérem meg a dualista kor végén már egy félig modernizált társadalmi alakulat regionális jellegzetességeinek értelmezését. Minderre elsősorban a műveltséghordozó és egyéb elitcsoportok kulcsfontosságúnak tekintett regionális elhelyezkedése fog jelzéseket nyújtani.

Itt jutok el hosszúra sikerült általános bevezető megjegyzéseim utolsó, de elkerülhetetlen témájához. A regionális társadalmi megosztottság nem csak objektív mércével mérhetően fejeződik ki, hanem a kollektív elképzelés-rendszerek által produkált szimbolikus földrajz tényezőiben, amelyekkel a régiók társadalmi megítélése – ‘imázsa’ – rendre meg van terhelve. Ezek persze mind konkrét társadalmi tapasztalatokra illetve kontrasztív kapcsolathálók produktumaira vezethetők vissza s gyakran a deformáltan áthagyományozott kollektív emlékezet hordalékaiból származnak. Részben pedig különböző – nemegyszer egyenesen politikai - behatások nyomán alakultak ki. Arról van konkrétan szó, hogy a régiók fizikai jellegéből az érintett népességnek tulajdonított kollektív tulajdonságokat, morális vagy más jellegű csoportkaraktert származtatnak. Ezeknek az elképzeléseknek lehetnek önértékelési, önelhatárolódási vagy önmegkülönböztető funkciói – amennyiben a régiók önmagukat, saját népességüket minősítik –, de persze leképezhetik az ossztársadalom belső szimbolikus hierarchiáját is. Gyakran utal ez a szimbolikus földrajz a nemzetállam történelmi előzményeinek kiemelt tereire is (a nagy csaták, győzelmek vagy katasztrófák emlékhelyszerű lokalizációira), de szerepelhetnek benne a tájjelleg és a csoporttulajdonságok – például a munkához való viszony, a ‘beállítottság’ vagy az alapvető kollektív személyiségjegyek – feltételezett összefüggései. Egyébként ez Európa-szerte s bizonyos másutt is meglévő toposz s mindenütt sajátosan függ össze a régiók tényleges földrajzi adottságaival. Európában továbbra is erősen működik ez a 18. században már Montesquieu által tételesen megfogalmazott észak-dél megosztottságra vonatkozó fantazma-rendszer (mely szerint az északiak ‘hidegek’ és ‘szomorkások’, a déliek ‘forróvérűek’ és ‘vidámak’...). Magyarországon például az Alfölddel hosszú ideig összekapcsolódott egyfajta mélymagyar koncepció: az Alföld az ‘igazi’ magyar táj, és népe az ‘igazi’ magyar nép. A székelységgel is és a székely tájjal is összekapcsolódott a romantikus nacionalizmusban egy hasonló elképzelésrendszer, melynek a kanonizált magas kultúrában való legitimációjához a korai nemzetállam koncepciójának literátorai (így Petőfi) jelentősen hozzájárultak.

A politikailag legitimált szimbolikus földrajz egyik számunkra is fontos produktuma a századfordulótól kezdődő kortól kiindulva s a világháború között már nagyon pregnáns formát öltő városellenesség, különösen az ellenforradalmi korban ‘bűnös Budapestként’ megfogalmazott toposz. Ebben is implikálódott, hogy a ‘valódi’ magyarság az nem budapesti, nem fővárosi, merthogy a főváros az idegen, az zsidó, s mint ilyen a nemzettest kései s torz szüleménye. Főképp a főváros ad tápot azoknak az ideológiáknak, művészi s más szellemi áramlatoknak, amelyek szemben állnak a Horthy korszak önmagáról alkotott hivatalos ideálképeivel. A ‘bűnös nagyváros’ szembeállítás a romlatlan vidékkel a korai kapitalizmus fázisában sokhelyütt előfordul a későn kialakult, s megkésettén városiasodott nemzetállamokban, így Béccsel, Berlinnel szemben is. (Ennél fogva Nyugaton nemigen.) A huszadik századelő osztrák világában ez a sztereotípiák annál jobban működött, hogy Bécsben összpontosult az osztrák tartományok zsidóságának túlnyomó többsége, a császárváros politikailag korán szocialista vezetés alá kerül, amíg az ausztriai vidék erősen konzervatív

maradt. Ugyanakkor közismerten Bécs volt a közép-európai művészi (szecesszió), sőt tudományos (pszichoanalízis) modernizáció központi fóruma, mely idegen maradt a vidéki osztrák közízléstől. Ugyanez Berlinnel szemben is megfigyelhető, amit a nácik egyébként messzemenően ki is használtak : ez ugyan elég paradox helyzetet eredményezett, hiszen végül is Berlin volt a német nagyiparnak és az egész modern német világnak is a központja, és a nácik maguk is egy produktivista iparosító (fegyverkező) ideológiának propagátorai voltak. Tehát részben saját ideológiai diskurzusok ellenében alakították ki ezt a 'bűnös Berlin' képet, melyhez talán azért is ragaszkodtak, mert a német főváros a helyi zsidóság népességi központja is volt. Mindenesetre a 'tisztá vidéki élet' propagálásának semmi köze nem volt ahhoz az erősen produktivista világképhez, amelyet más regiszterben maguk gyártottak...

Nincs itt hely ezeknek a bároly érdekes s a régiókat szorosan érintő témáknak részletesebb tárgyalására. Térjünk tehát át a címben megjelölt esettanulmányra, melynek fókuszában a honi társadalom modernizációjának regionális egyenlőtlenségei állnak igencsak empirikus megközelítésben : az 1910-es népszámlálás Európában párját ritkítóan kiemelkedő minőségű rétegstatisztikáinak tükrében. Előrebocsátom, hogy ez egy mindössze sommás témaelemzés, inkább csak témabemutató lehet, amelynek egyik általános természetű konklúzióját máris előre kell bocsátani. Eredményeink azt mutatják, hogy ugyan a felhasznált adatok regionális eltérései erősen konvergálnak, összefüggnek egymással, egyes különbségek mégis külön értelmezést kívánnak, amennyiben nem követik az elitcsoportok területi elhelyezkedésének fő trendjeit. Ha ez utóbbit a régiók modernizációs szintjével azonosítjuk, az ilyen 'aberránsnak tűnő' jelzescsoportok arra a fontos társadalomtörténeti tényre utalnak, hogy az ipari vagy nyílt társadalmak fejlődése – amit modernizációnak hívunk – nem képez minden szempontból egységes tömböt. Például, teljesen triviálisan, a gazdasági modernizáció régiók szerinti fejlődési folyamata jelentősen eltérhet az iskolázottságtól vagy a különböző igazolt műveltségű rétegek elhelyezkedésének irányaitól. A modernizálódó társadalomban ezeket az egymással ugyan párhuzamosan kibontakozó fejlődési ágakat, sajátos piacuknál vagy érvényesülési mezőjüknel fogva részben eltérő társadalmi vezérlőelvek irányítják.

Mindenekelőtt ki kell emelni a táblázatból kitűnő alapvető tény, mely szerint a regionális megosztottság itteni egyszerű százalékos megoszlásai kettős rendszerűek. Egyrészt a táblázat első hét számszerű oszlopának a nagyrégiókra vonatkozó összesítéseit Pest-Pilis-Solt vármegye kihagyásával számítottam ki. Ezek tehát össztársadalmi szempontból csak részleges összesítések, avval a célzattal, hogy az itt használt regionális reprezentációs számarányokat ne torzítsa el a főváros rendkívüli viszonylagos túlsúlya. Másrészt azonban ezt a túlsúlyt, sőt a főváros környékének feltételezhető túlsúlyának adatait az utolsó két oszlopban feltüntettem, de ezúttal az teljes érintett magyarországi népesség arányában. Ehhez azonban az összesítési oszlop (=100,0) sajnos helyszűke miatt nem fért rá a táblázatra. Mindenesetre ez a kettős olvasat lehetővé teszi egyrészt a fővárosi régió súlyának pontos mérését, másrészt a többi nagyrégió összehasonlító elemzését szigorúan egymás viszonylatában, de a fővároson kívül.

A táblázat olvashatósága viszonylag egyszerű. Soronként kell venni a régiókra eső arányszámokat, s mindegyiket elsősorban a legelső két sorral hasonlítani össze, melyek az aktív és inaktív népességek megoszlását mutatják be. Ezekből pontosan kitűnik a régiók népességi súlyaránya az összes százalékában. Jól látható, hogy a nagy régiók a népességben nem nagyon eltérő tömeggel szerepelnek, az összarány tíz és húsz százaléka közötti szórásában. A legnépesebb nagyrégió a Dunántúl (19 %), melyet Erdély (16 %) és a Tiszántúl (Kelet-Alföld, 15-16 %) követ, míg a legkisebb népességű régiót Kelet-Szlovákia alkotja a fővároson kívüli népesség alig több mint egy tizedével. Budapest súlya az össznépesség egy

huszadára tehető. Ugyanannyi megközelítőleg a fővárost körülvevő megye, Pest-Pilis-Solt lakossága is 1910-ben.

Az aktív és inaktív lakosság népességi arányai szorosan e körül a regionális népességi alapmegoszlás körül szerveződnek, az arányszámok (Budapest és Erdély kivételével) 1 százaléknál kisebb eltérése mellett. Erdélyben valamivel több, másfél százalékponttal magasabb az aktívak aránya az inaktívakéhoz képest, míg a fővárosban sokkal magasabb: itt az aktív lakosság aránya megközelíti az inaktívak arányának dupláját, szemben a környező vármegyével, ahol többen vannak az inaktívak, mint a gazdasági tevékenységet űzők. Budapesten tevékenykedik megközelítőleg az ország minden 17-ik jövedelmet szerző termelője, míg a nem termelők között mindössze minden 27-ik. Az első két számsor összevetéséből adódó regionális különbségek tehát általában elhanyagolhatók, de azt jól kijelölik, hogy milyen rendkívüli szerepet játszik a főváros az ország gazdasági életében. E számok mögött azonban az utolsó századelőn legalább két másik demográfiai folyamat eredménye is tükröződik. Az egyik az, hogy a budapesti gyerekszülési gyakoriság már ekkoriban (a 19. század utolsó évtizedétől kezdődően) elkezdett meredeken zuhanni. Közismert, hogy mindenütt Európában a demográfiai átmenet a városi s főként nagyvárosi népességekben indult be a folyamat első fázisaiban. Ezek itteni számainkban is tükröződnek. A másik természetesen az, hogy a budapesti munkaerő piaca nagy tömegű fiatal aktív bevándorlót vonzott, akiknek jó része még nem alapított családot. Evvel is csökkent az inaktív fővárosiak viszonylagos arányszáma.

Ezt az elemzést szemléletesen lehet kiegészíteni a fővárosra vonatkozó gazdasági arányszámokkal. Míg, érthetően, Budapest a mezőgazdasági termelésben gyakorlatilag nem vesz részt, addig az ország ipari népességnek közel negyede és a nagyiparban foglalkoztatottaknak pontosan harmada itt tevékenykedik. Ez annál feltűnőbb eredmény, hogy semmi hasonló nem vonatkozik a fővárost környékező megyére. Pest-Pilis-Soltban a különböző gazdasági tevékenységet űző lakosság aránya majdnem teljesen a megye népességi részarányának felel meg, kivéve talán a mezőgazdaságban, ahol ettől kissé elmarad. A modern típusú gazdasági koncentráció tehát Budapesten igen markáns, de tágabb környékén már nem. Valószínűleg ettől jóval eltérő s a fővároséhoz közelítő képet nyerhetnénk – ha lennének ilyen adataink – a Budapest közvetlenül körülvevő elővárosokról.

Ha tovább haladunk a főváros helyzetének elemzésében, még pontosabban dokumentálni lehet Budapest rendkívüli súlyát a modernizálódó magyar társadalomban.

Ebben az összefüggésben érthető, hogy a nagybirtokosok között hol nagyon sokan élnek Budapesten (az 1000 holdasok ötöde), hol kevesen (az 1000 hold alatti birtokosok és bérlők elenyésző arányai), ez utóbbiak bizonyos azért mert – maguk igazgatván jószágait – földjeiken, udvarházaikban, kastélyaikban lakoznak. Közöttük azonban feltűnően sokan (az összes mintegy nyolcada) a fővárost övező megye lakói. Ennek azonban sokszorosát képezik a fővárosban élő magánhivatalnokok arányszámai. Az a tény, hogy a kereskedelem és az ipar nem manuális alkalmazottainak közel fele budapesti, azt jelenti, hogy az ilyeneket különösen nagy számban alkalmazó nagyvállalatoknak szintén hasonló arányai székelnék a fővárosban. Még drámaibb képet mutat a budapesti túlsúly a magánmérnökök arányainak tükrében, akiknek már kétharmada fővárosi. Ez azt jelenti, hogy az ország magas technológiát alkalmazó vállalatai is minden bizonnyal többségükben itt koncentrálódnak. Hasonló, de kevésbé egyoldalú koncentrációt mutat a kereskedelmi alkalmazottak közel harmadnyi budapesti számaránya. A közlekedési piac csak részben helyi kötöttségű (városi közlekedés és az országos hálózatok helyi kirendeltségei), így érthető, hogy az itteni fővárosi arány nem éri

el a kvalifikált ipari elitnépességeket. Feltűnően magas – szintén közel két-harmadnyi – az újságírók budapesti aránya. Ez ismét azt mutatja, hogy a sajtó koncentrációja a modern értelmiségi tevékenységi piacok között is talán legerősebb a fővárosban. Ettől jelentősen elmarad a többi értelmiségi csoport budapesti képviselője, de ugyanakkor ezek is többszörös – mintegy ötszörös – túlreprezentációt mutatnak a népességi arányhoz képest. Ha az ország orvosainak, ügyvédeknek vagy művészeinek több mint negyedrésze budapesti, az egyértelműen azt fejezi ki, hogy mindenfajta szabadértelmiségi szolgáltatás fizetőképes kereslete is itt jelentkezik.

Ezzel azonban látványosan ellentétes a közalkalmazott értelmiség elhelyezkedése. A (közép- és főiskolai) tanárok között ugyan még minden hatodik budapesti volt, ami megfelelt az elitképzés honi piacának számottevő de távolról sem túlnyomó fővárosi koncentrációjának: a két budapesti egyetemmel, a 'nemzeti' művészeti főiskolákkal s a nagyobb egyházak (római katolikusok, reformátusok és zsidók) itteni papképző teológiáival ekkoriban vidéken egy (a kolozsvári) egyetem, nem kevesebb mint tíz jogakadémia, öt mezőgazdasági főiskola, egy (a besztercebányai) erdő- és bányamérnöki szakfőiskola és igen nagyszámú (1910-ben összesen nem kevesebb mint 41!) papképző szeminárium állt szemben.¹ A középiskolák között viszont a fővárosban az összes 13,5%-át találni e korban², ami – ha számba vesszük, hogy itt egy-egy iskolára nagyobb diákszám juthatott mint vidéken – értelmezni engedi a 'tanár' kategória még ennél is magasabb arányát. A 'tanítók' aránya azonban alacsony s nagyságrendileg a budapesti népesség arányszámának pontos tükrére. Meglepő viszont a papok teljesen elenyésző budapesti jelenléte. E mögött valószínűleg többfajta fejlődési irány eredőjét lehet azonosítani. Ilyen a városi népesség szekularizációjának előrehaladottabb állapota, de ilyen lehet a vallási javak kínálatának nagyfokú merevsége a felekezeti piacon. Egyrészt a meglévő kultikus befektetésekhez (templom, paplak) akkor is kirendelnek szolgáló személyzetet, amikor a kereslet gyengül, pl. a népesség egy része elvándorol vagy már nem jár templomba. Másrészt ott, ahol új kereslet jelentkezik – a városokban – csak igen nagy beruházások árán – pl. templomépítéssel – lehet az egyházi szolgáltatások hálózatát megfelelő mértékben kiszélesíteni. Végül a meglévő kultikus infrastruktúra befogadó és kiszolgáló képessége igencsak képlékeny. A templomokba néhány hívőnek, de tömegeknek egyaránt lehetséges ugyanazt az istentiszteletet bemutatni. Így a meglévő berendezkedések a hívők számának növekedését jóideig el tudják viselni a személyzet létszámának emelése nélkül. Elképzelhetően ezek a körülmények együttesen magyarázzák a papság igen csekély budapesti arányszámát.

A régiók közötti aránykülönbségek már sehol sem mutatnak olyan markáns kilengéseket, mint a főváros viszonylatában.

Ami a főbb gazdasági tevékenységek aktív népességének megoszlását illeti, a mezőgazdaságban igen kevés eltérést tapasztalni. A vidéki arányok mindenütt igen közel vannak a nagyrégiók népességi megoszlásához. Azonban a nagybirtokok koncentrációja már eléggé markánsan eltérő képletet mutat. E téren feltűnők az észak-keleti és keleti régiók (Kelet-Szlovákia és különösen Kelet-Alföld) kiemelkedően magas nagybirtokosi arányai, míg Erdélyben ennek éppen az ellenkezőjét lehet megfigyelni.

Az ipari termelés, főként a nagyipar terén még erősebb eltéréseket találunk. Az átlagnál lényegesen magasabb ipari fejlettséget mutatnak a felvidéki nagyrégiók – mind Nyugat- mind Kelet-Szlovákia –, míg a Dunántúl átlagos fejlettségről s az összes többi régió viszonylagos

¹ L. *Magyar statisztikai évkönyv*, 1910, 385-388.

² Az arányt a *Magyar statisztikai évkönyv*, 1911, 330-332 adataiból számítottam ki.

alulfejlettségről tanuskodik. Különösen feltűnő elsősorban Kelet-Alföld iparosodásának elmaradottsága, de valamelyest Erdélyé is, ami a mezőgazdaság szektor további túltengésének negatív megfelelője. Ezeket az összefüggéseket az ipari tisztviselők arányai eléggé hasonlóan tükrözik, a mérnökökéi azonban nem egyértelműen. Feltűnő például, hogy Erdélyben a népességnél sokkal magasabb arányban vannak mérnökök, amire talán a fejlett helyi bányászati ipar nyújthat magyarázatot. Ennél az adatnál, azonban emlékezni kell arra a tényre, hogy a mérnöki csoport csak kicsiny maradék vidéken a fővárosban működő többség mellett: ilyen csekély volumenű, néhány százat kitevő népességnél a földrajzi megoszlásban esetlegességek is látványos szerepet játszhatnak, pl. hibák vagy az átmeneti tartózkodási helyen való regisztrálás a népszámláláson.

A kereskedelmi és közlekedési hivatalnokság regionális megoszlása már sokkal szorosabban követi a népességi arányokat. Egyedül a Duna-Tisza közén tapasztalható nagyobb pozitív kilengés jelentősen magasabb arányokkal, ami talán arra mutat, hogy az ország középső régiója a többinél népességi súlyához képest valamelyest aránytalanul nagyobb közvetítő szerepet játszik a gazdaságban.

Ugyanez látszik vonatkozni a szabadértelmiség elhelyezkedése szempontjából. Az összes régió között itt is egyedül a Duna-Tisza köze tűnik fel számottevően magas részarányaival az orvosok, ügyvédek, mérnökök, színészek s sajátosan a budapesti túlsúly miatt kicsiny számú újságíró között. Ezt azonban egyáltalán nem lehet a régió földrajzilag központi helyzetével magyarázni, hiszen a sokkal központibb fekvésű Pest-Pilis-Solt vármegyére az ilyen típusú túlreprezentáció egyáltalán nem érvényes. Viszont s nem véletlenül, a tanárok éppúgy magasan túl vannak képviselve a Duna-Tisza közén. Ez inkább arra mutat, hogy a középső alföldi régió erősebben városiasodott, mint a többi, nevezetesen a többinél jóval magasabb arányban vannak itt több középiskolával rendelkező 'iskolavárosok' (Szeged, Újvidék, Kecskemét), nem beszélve a sűrű kisvárosi középiskola-hálózatról. Ha a többi régióban nem találni számottevő eltérést a népesség és a szakértelmiség arányai között, ez nem vonatkozik Erdélyre. Itt a szakértelmiség egyértelműen alul van képviselve, különösen az újságírók között. Ugyanakkor Erdélyben feltűnő a tanárok jelentős túlképviseltettsége, akárcsak – valószínűleg más okokból – a mérnököknél. Ez jól megfelel az erdélyi elitképzés intézményhálózata történelmileg kialakult viszonylagos túlfejlesztettségének, melyet a felekezeti konkurencia a 16. század óta táplál. Az erdélyi intézmények nagyságrendben (19%) a honi középiskolai piacnak éppolyan nagy szegmensét foglalták el, mint a tanárok ottani aránya (21%).³ Talán hasonló okokra vezethető vissza a tanárok túlképviseltettsége Kelet-Szlovákiában is, ahol az elitképzés szintén fontos közvetítő mechanizmusa volt a 'lelkekért való küzdelemnek' szlovák, szász (cipszer) és magyar evangélikusok, katolikusok és reformátusok között ezen a török megszállástól megkímélt, de a reformáció és ellenreformáció harcainak erősen kitett területen.

Utoljára maradt a papi és tanítói 'kisértelmiség' területi elhelyezkedésének vizsgálata. Míg a tanítói kar megoszlása mindenütt elég pontosan követi a népességi megoszlást, ami nagyságrendileg jól megfelel az iskolai kereslet és kínálat helyi megjelenésének – az egyetlen nagyobb pozitív elhajlást itt is éppen a kelet-szlovák régió mutatja, addig a papi népesség regionális képlete már sokkal nagyobb kilengéseket rejt magában. Ezek között kiemelkedik a nyugati és középső régió (benne Pest-Pilis-Solt vármegye, s ahogy fentebb láttuk, Budapest) markáns alul-képviseltettsége – a Duna-Tisza közén a papság aránya a népességi arány felét sem éri el –, ezzel szemben Kelet-Szlovákia, de főképp Erdély rendkívüli 'klerikális

³ Magyar statisztikai évkönyv 1901, 302-305.

sűrítettsége'. Márpedig a két utóbbi régió az ország felekezetileg legmegosztottabb területe volt. Itt a nyugati kereszténység sokféleségéhez (evangélikusok, reformátusok, unitáriusok) sajátosan kapcsolódtak a keleti típusú ortodox zsidó közösségek (haszidok, rabbinikus ortodoxok, 'status quo ante' hitközségek) és a keleti keresztények szintén egymással szembenálló egyházai (az 'uniátus' görög katolikusok és a pravoszlávok). Talán mindennek az etnikai különállást is jórészt leképező felekezeti változatosságnak az eredményeként alakult ki a papi csoportok különleges erdélyi túlképviseltettsége a helyi értelmiségben.

Előadásomban mindössze ízelítőt tudtam csak nyújtani a társadalmi rétegződés egyes regionális összefüggéseiről a dualistakor végén, a történelmi Magyarország fennállásának legutolsó fázisában. Ezeket egy más tanulmányban igen érdekes lenne összevetni másféle modernizációs jelzésekkel, melyeknek annak idején a honi társadalomstatisztika Európában valószínűleg egyedülállóan gazdag tárházát építette fel. Elsősorban az iskolázottság szintkülönbségeire, a magas képzési utat bejáró fiatal népesség korabeli megoszlására, az egészségügyi ellátottság és ennek eredményességének jelzéseire, valamint a demográfiai modernizáció összetevőinek területi vetületeire gondolok. Ezek elemzésének tükrében ismét érdemes lesz majd alkalom adtán feltenni az előjáróban érintett kérdést, hogy mi a modernizációs indikátorok konvergenciáinak és részleges eltéréseinek társadalomtörténelmi logikája.

Az aktív népesség és egyes elítscsoportok megoszlása nagy régiók szerint 1910-ben⁴

	Nyugat Szlovákia	Dunán túl	Duna Tisza köze Pest Pilis Solt nélkül	Tisza Balp. Kelet Alföld	Kelet Szlovákia	Tisza Maros szöge	Erdély	Összesen	nyerszám 1000-ben	Buda Pest % összesből	Pest-Pilis Solt % Bp nélkül összesből
Aktív Népesség	13.4	19.1	11.0	15.1	10.6	13.6	17.3	100.0	6824	6.4	5.3
Inaktív Népesség	13.3	18.8	11.7	16.5	11.1	12.8	15.8	100.0	3042	3.7	5.9
Mezőgazdaságban	12.5	18.9	10.2	15.7	9.9	14.0	18.8	100	4364	0.1	4.6
Iparban	19.1	19.5	10.8	11.3	12.6	13.0	13.6	100	587	23.2	5.5
Nagyiparban ⁵	26.4	16.3	6.8	7.8	15.4	13.2	14.0	100	238	33.2	5.5
GAZDASÁGI ELIT											
Nagybirtokos 1000 + hold	10.6	20.2	8.8	23.0	14.4	9.3	13.8	100.0	1.1	21.7	3.9
Nagybirtokos 100-1000 hold	7.8	10.7	23.7	21.1	7.9	15.7	13.1	100.0	14	1.9	12.0
Bérlő 100 + h.	14.7	16.2	14.4	24.4	13.4	6.8	10.2	100.0	4.1	2.2	13.0
Ipari hivatalnok	21.6	15.6	9.6	10.7	13.1	14.2	15.1	100.0	13	45.0	6.3
Kereskedelmi Hivatalnok	12.2	16.4	14.7	17.4	10.5	15.0	13.9	100.0	20	42.6	4.3

⁴ Az 1910-es népszámlálás eredményeiből számított arányok. L. *Magyar statisztikai közlemények* 56, 712-781 és uo. 436-609, *passim*.

⁵ 20-nál több alkalmazottat foglalkoztató vállalatoknál.

	Nyugat Szlovákia	Dunán túl	Duna Tisza közé Pest Pilis Solt nélkül	Tisza Balp. Kelet Alföld	Kelet Szlovákia	Tisza Mároszöge	Erdély	Őrsze sen	nyers szám 1000 ben	Buda Pest % ősz szes ből	Pest- Pilis Solt % Bp nél kül ősz szes ből
Közlekedési Hivatalnok	13.1	21.0	13.6	13.1	13.0	13.7	12.5	100.0	12	30.3	7.7
SZABAD ÉRTELMISÉG											
Mérnök	12.4	13.5	14.2	16.6	10.7	9.8	22.8	100.0	0.4	65.0	3.1
Orvos	13.1	18.9	13.9	15.3	11.4	12.8	14.6	100.0	3.7	26.9	4.7
Ügyvéd	12.3	17.0	15.4	15.9	11.9	13.0	14.5	100.0	4.8	25.4	3.5
Ujságíró	10.4	20.1	19.1	15.4	4.7	19.1	11.2	100.0	0.4	63.4	4.4
Szinész	7.7	17.3	16.3	16.3	13.3	13.9	15.4	100.0	1.4	27.0	2.9
KÖZALKALM. ÉRTELMISÉG											
Pap	15.1	10.9	4.7	15.5	13.5	12.2	28.1	100.0	11	0.8	2.7
Tanító	13.0	20.7	10.0	14.3	13.0	11.8	17.1	100.0	22	4.7	5.2
Tanár	12.9	18.6	14.1	13.6	12.1	7.9	20.8	100.0	3	17.1	4.9

Melegh Attila PhD, szociológus-demográfus

Közép- és Kelet-Európai identitások a globális hierarchiák kontextusában

Sok szeretettel köszöntök mindenkit. Annyiban a tudásjavak áramlásához szeretnék hozzászólni, hogy tudásszociológiai problémákról lesz szó, abban az értelemben, hogy bizonyos kognitív szerkezeteket próbálunk meg elemezni és értelmezni. A másik dolog az az, hogy a társadalomtudományok szerepe az elemzett kognitív szerkezetekben rendkívül fontos. A probléma már hosszabb ideje velem van. Sokat foglalkoztam népesedési szövegekkel, és mind a mai napig nagyon sokat foglalkozom vándorlók identitásával. A másik szempont, ami engem hosszabb ideje érdekel már, az a nacionalizmus, illetve a rasszizmus Kelet-Európában, mert úgy gondolom, hogy itt bizonyos dolgok értelmezéséhez még hozzá kellene nyúlni. A harmadik dolog, és talán ez a legfontosabb, az az identitásoknak, az identitásokat mindjárt közelebbről meg fogom határozni, Bahtyn alapján két kíváncsi van az identitások elemzésekor, az egyik a társadalmiság, a másik pedig a történetiség. Ez a kettő szokott elmaradni. Az alapproblémám az az, hogy a kelet-európai identitások, legyenek azok kollektív, vagy egyéni identitások, azokat nem helyezzük el a kellő kontextusba. Magyarul: beszélünk nemzeti identitásról, anélkül, hogy ezt elhelyeznénk globális kontextusba. Beszélünk más típusú kollektív identitásokról Kelet-Európában, de ezeket úgyszintén nem helyezzük el a globális kontextusban, vagy Bahtynnal szólva nem helyezzük el őket egy globális dialógusban. Azt gondolom, hogy ez a dolog rendkívül fontos lépés lenne ahhoz, hogy bizonyos dolgokat meg tudjunk válaszolni, illetve bizonyos kérdéseket fel tudjunk tenni. Az előadás során három dolgot próbálok meg megtenni. Az első dolog, néhány módszertani problémát szeretnék tisztázni, a második, hogy a kollektív identitásra vonatkozóan, a kollektív

kelet-európai identitásokra vonatkozóan szeretnék néhány megállapítást tenni, majd az egyéni identitásokról lesz szó ugyanezen kontextusokban, és a végén arra keresem a választ, hogy milyen dialógusbeli csapdák alakulhatnak ki

Az első dolog a társadalmiság kérdése. És itt a legfontosabb dolog ugye, ami a szociológiában már közkeletűvé vált, a diskurzus fogalmának a használata, illetve – és ez számomra rendkívül fontos – a diskurzus, mint egy hatalmi szerkezet, amely megadja számunkra a kategóriákat, amik mentén el tudjuk gondolni magunkat egyáltalán. Ezt szeretném összekapcsolni azzal a kritikával, ami az elmúlt húsz évben alakult ki, vagy harminc évben, posztkoloniális kritikaként került a köztudatba. Ez az irányzat tudatosan vizsgálni kezdte, hogy a különböző térségek közötti társadalmi kapcsolatokat milyen diskurzusok irányították, ezeknek a diskurzusoknak milyen következményei vannak. Ez az egyik nagyon fontos dolog. A másik, csak hangsúlyozni szeretném, megoldani nem tudom ilyen rövid előadásban, ez a történetiség problémája. Itt a szöveg hagyományoknak és a lokális térnek rendkívül nagy szerepe van. Csak utalnék az előző előadásra, hogy mennyire bonyolult terekben mozgunk, és ezt figyelembe kell venni a konkrét elemzésekben. Itt most nem lesz mód, hogy ezt bővebben kifejtssem.

A következő fontos szempont számomra az, hogy a klasszikus szociológiai hagyományra szeretnék visszatérni, hogy egyszerre szeretném elemezni a társadalmi struktúrát és a társadalmi képzeteket. Jelen esetben a hierarchikus szerkezeteket és a hierarchikus képzeteket. A globális diskurzusok esetében, azt fontos vizsgálni, hogy miképpen kapcsolódik össze a világ hierarchikus szerveződése a hierarchiáról alkotott képzetekkel. A kölcsönös összefüggést szeretném itt hangsúlyozni, mert nem szeretnék belemenni egy teljesen tautologikus vitába, hogy melyik irányítja a másikat. Mind a kettő rendkívül fontos, és a megvalósulás folyamatát kell weberi értelemben elemeznünk. Weberi értelemben, ahogy ő a protestáns etikát elemezte.

Innentől kezdve az előadás már kezd egy kicsit világosabbá válni. Számomra a legfontosabb probléma, hogy globális hierarchiák figyelhetőek meg a világ társadalmában, amelyek a világkapitalizmus egyenlőtlen fejlődésével közvetlenül magyarázhatóak. Vannak kognitív hierarchikus tudatok. Tehát hierarchikusan próbálunk meg beszélni saját magunkról, és így elemezzük magunkat, és engem leginkább az érdekel rendes kelet-európaiként, hogy a hierarchiák különböző szintjein, hogyan tudunk ebben mozogni.

A következő dolog, megint csak kijelentésszerűen, amit el szeretnék mondani, az, hogy van egy óriási vita a baloldali szociológiában egy hosszú-hosszú vita, amely a domináns hegemon diskurzus szerepével foglalkozik? Ki hogyan beszélhet a domináns diskurzus keretében? Vannak-e ellendiskurzusok, miellenállási formák érvényesülhetnek. Egyáltalán, van-e alternatív beszédlehetőségünk, ha a kategóriákat a diskurzus adja számunkra. Én azt gondolom, hogy szociológiai szempontból nem az érdekes, hogy van-e ellenállás, meg sikerül-e ezt kicsit átalakítani a diskurzust, hanem számomra mindig az a legérdekesebb, hogy ebben a térben hogyan próbálunk meg mozogni. Tehát annak van szociológiája, hogy próbálunk ebben majd helyezkedni. És ebben a helyezkedésben nyilván a kelet-európai perspektívák érdekelnek. Ezek mentén szeretnék az így kialakuló dialógusszerű csapdákra beszélni. Bizonyos paradoxonok foglalkoztatnak. Az egyik az, hogy a rasszizmus és az erőszakos nacionalizmus paradox módon akkor terjed Kelet-Európában, mikor európaizálás zajlik. És ez fejtörést okozott többek számára, hogy ez hogyan is lehetséges. Én azt gondolom szociológusként, ilyenkor mindig azt kell, hogy nézzem, ha a kettő egyszerre van jelen, akkor lehet, hogy így közük van egymáshoz. Lehet, hogy az európaizálás is részben összefüggésbe hozható az előbb említett jelenségekkel.

A másik az, hogy miben állhat az új nacionalizmusnak a sikere? Ami persze nem csak Magyarországon jelenik meg. A siker alatt nem azt értem, hogy most a választói magatartásban ez hogyan jelenik meg, hanem, hogy bizonyos kognitív perspektívákat mennyire sikerült kialakítani, Lengyelországtól Magyarorszáig. Például Lengyel Györgynek van egy elemzése a kelet-európai és a nyugat-európai elitről, ahol kiderül, hogy a kelet-európai elit szignifikánsan kevésbé támogatja például Európa egységesítését, mint a nyugt-európai elit. Tehát van egy csomó ilyen paradoxon, ami engem érdekel, és azt gondolom, hogy az alábbiakban elemzendő keret segít majd az értelmezésben.

A keret, amiről én már hosszabban többször írtam, meg szóltam, az a bizonyos Kelet-Nyugat lejtő. A Kelet-Nyugat lejtő volt számomra az első olyan metafora, ami segített leírni ezt a hierarchikus gondolkodásmódot, amely szerint minél keletebbre haladok, annál kevésbé civilizált területekre érek. Van egy ilyen civilizáltságbeli lejtő, egy ilyen képzeletbeli lejtő. Azt lehet mondani, ez a Kelet-Európa lejtő, vagy a Kelet-Nyugat lejtő ez már hosszabb ideje velünk van, minimum száz évet visszafelé könnyedén meg tudunk tenni, tehát a szöveg hagyományokat, ha nézzük, akkor megtalálható. És ez a bizonyos lejtő ez egy nagyon-nagyon masszív hagyomány, amely a különböző településeket és közösségeket hierarchikus rendbe illeszti. Szeretném hangsúlyozni, hogy a konkrét hierarchikus rendben nem egyezik meg mindenki, ebben nincs konszenzus, hanem az a lényeg, hogy mindenki használja ezt a gondolatot. Tehát például magyar-román viszonylatban ez attól függ, hogy ki milyen irányba néz? Most Beszarábia irányába néznek-e Romániából, mert akkor ez nyilvánvalóan egy adott lefelé tekintő perspektívát jelent. Ezt a perspektívát Magyarország esetében Románia felé próbálják meg érvényesíteni, vagy éppen Jugoszlávia felbomlása kapcsán, tehát a szlovén-horvát, szerb identitásokban. A lényeg a lényeg, az, hogy a hierarchia nem kérdőjeleződik meg. A hierarchikus gondolkodás az nincsen félretéve.

Ami számomra megoldott több kérdést ez ügyben, az Karl Mannheimnek egy szövege. Karl Mannheimnek az Ideológia és utópiákban van egy tipológiája az utópikus tudatra vonatkozóan. És van neki egy nagyon rövid, Mannheimhez méltóan van egy nagyon rövid, de nagyon velős elemzés, amit ő liberális humanitárius utópiának nevezett. Félreértés ne essék, itt az ő elnevezését használom, aminek ugye az a lényege, hogy leírja azt a kognitív mechanizmust, ahogy ezek a lejtők, ezek a civilizáltsági lejtők fölállíthatóak. Nagyon röviden megint itt a szöveg, csak utalni tudok rá, a lényeg az az, hogy van egy bizonyos eszme, ami lehet a civilizáltság állapota maga, és az eszméhez való távolságban mérjük meg, és a társadalomtudományban ez nagyon régi hagyomány, mérjük meg a különböző társadalmi csoportokat és az országot. Annyira erős ez a hagyomány, hogy az első, számomra eklatáns példát a 18. század végén Marcus-nál találtam meg, amikor pontosan végigrajzolták, végig elemezgeti ezt, de hogyha megnézzük a szociológia klasszikusait, ez a fajta gondolat, hogy eszerint kell rangsorolni az országokat, és a különböző társadalmi csoportokat, az rendkívül általános. A lényeg itt, az eszme elérhetetlen, és itt van egy mérce, az pedig a távolsággal függ össze. Rendkívül dinamikus tudatforma. Én azt gondolom, hogy ez a tudatforma messze a legerősebb, ezzel kell mindenképpen foglalkoznunk, illetve ehhez képest próbálják a politikusok magukat a versenyben.

Most jön a melléklethez csatolt előadásrész. Az első pici részben a kollektív identitásokról beszélnek egy kicsit, amit úgy neveznek, hogy a kollektív identitásokat itt most főként a perspektíva szót fogom használni. Milyen perspektívája van a különböző szereplőknek arra vonatkozóan, hogy a hierarchiában hol vannak, és mit szeretnének elérni.

Amivel foglalkozni szeretnék, az kifejezetten a köztes kelet-európai identitás, ahol én legalábbis, ennél sokkal bonyolultabb a dolog, és hogyha apró lépésben belemerülök, akkor még többet lehetne itt tenni. De mégis, főbb típusok szerint én a következő perspektívákat tudtam meghatározni. Megmondom még egyszer tehát, hogy hosszú sajtóelemzések vannak mögötte, hosszú szöveg hagyományok vannak, a magyar szociológusokból többen is részt vettek, tehát benne vagyunk ebben a dologban, és a magyar közbeszédnek még számos más eleme. Az első a perspektíva, a modernizáció perspektívája. A modernizáció perspektívája az annyiban érdekes, hogy teljes egészében tisztában van azzal, illetve abból indul ki, hogy a civilizáltsági szempontból az adott ország még nem felel meg a lehető legmagasabb kívánalmaknak, ahogy azt elgondolják, de megteheti ezeket a lépéseket aprólékos sziszifuszi munkával. Ebben a mellékletben a lengyel elnöknek, tehát a 2004-es EU választások kapcsán csináltam hosszabb elemzést, a lengyel elnöknek, az akkori lengyel elnöknek az egyik szövege, amit el lehet olvasni a mellékletben. A következő, ami nagyon fontos, amit én úgy nevezek, hogy a saját társadalom orientalizálása. A saját társadalom orientalizálódása alatt azt értem, hogy a beszélő, aki ebben helyezkedik, a beszélő társadalmi csoport, vagy értelmiségi csoport, amikor elhelyezi magát, akkor úgy beszél magáról, hogy én szeretnék e felé a bizonyos civilizációs eszme felé haladni, ellenben nagyon nagy problémák vannak a helyi társadalomban, amely helyi társadalom meglehetősen keleti hozzáánk képest. Ezt neveztem én a saját társadalom orientalizálásának. A legekleatásabb példa, most a 2004-es választásokat vesszük, az SZDSZ-nek az a propagandája volt, ez az európai vonat. Azt hirdették, hogy mit kell magunk mögött hagyni keletiként ahhoz, hogy Európához csatlakozhassunk. És a következő szlogeneket adta meg ehhez: ne lopj, ne szemetelj, szöveg, de ezt persze hosszasan idézhetném még.

A következő, ami számomra rendkívül fontos, az a nacionalizmus a többarcúsága. Hogy többféle nacionalizmus van, ma nagyon nehéz elhelyezni őket. Én azt gondolom, hogy a nacionalizmus eleve erre a hierarchikus világra adott válaszként értelmezhető. Ezt neveztem én korábban lefelé néző kisimperializmusnak. Ez alatt azt értem, hogy ezt az identitásbeli problémát, hogy nem én vagyok a fejlettség legmagasabb szintjén, úgy oldom meg a magam számára, vagy a beszélő úgy próbálja meg megoldani, hogy elkezd lefele nézni, és azt mondja, én tulajdonképpen európai vagyok. Európaiságomban leginkább a rossz történelmi fejlődés akadályozott meg, és engedtessek meg nekem, hogy én rendes európaiként viselkedjem. Magyarul, például lefelé nézve, azokat az igényeket és jogokat formálhassam a magam számára, mint amit nyugaton formálnak más irányban. A magyar státustörvény kapcsán lehetett erre a perspektívára nagyon élesen rálátni.

A következő tudatformát szintén nacionalizmusként értelmezzük, azonban ennek más a dinamikája nagyon sok szempontból. Ekkor "vertikálisan" próbál meg a hierarchiából kimenekülni a beszélő. Ezért ezt nevezhetjük vertikális menekülésnek. Ilyenkor a lejtős helyzetből úgy próbál kimenekülni, hogy van egy olyan nemzeti ontológia, amely mentén ez az ország, legyen ez akár Lengyelország, Magyarország felfelé irányba kiléphet. Más szavakkal örök értékeket képviselnek, és nagyon fontos, hogy összeesküvés-elméleteket lehet ebből alkotni. Annyi történik, hogy felülről és alulról is fönnáll a gyarmatosítás veszélye, és ezzel szemben kell küzdeni. Ezt nevezném én az összehasonlító elemzések alapján klasszikus náci struktúrának, mert a náci egyetértettek abban, hogy a Kelet és a Nyugat, egyszerre veszélyezteteti őket, és ezt a frusztráltságot ezzel próbálták megoldani.

Mik a következmények, és mik a csapdák? Megint csak nagyon röviden tudok erről beszélni. Három dolgot mondanék. Az egyik politikatörténetileg, hogyha megnézzük a magyarországi vagy kelet-európai rendszerváltásokat, akkor meg lehetne esetleg érteni, hogy melyik

rendszerelváltó elitek voltak azok, amelyek ebben a Kelet-Nyugat hierarchiában a Nyugathoz leginkább tudtak idomulni, és ennek mi a perspektívabeli háttere. A következő, ami talán még fontosabb, hogy én azt gondolom, hogy a két fő dialógus, ami például Magyarországon is jellemző, ez az önorientalizálás, illetve a kis imperializmus. Ez a két perspektíva tényleg nem hozható össze. Ezek egymást kizárják, mert ti. az egyik abból indul ki, amit a másik kiindulópontként sem tud elfogadni, és ennek a két perspektívának az ütközését láthatjuk nap mint nap.

A következő, ami számomra a legérdekesebb, és legfontosabb, az elemzésben is lehetett látni, hogy ennek a hierarchikus rendező elvnek vannak bizonyos következményei a rasszizmusra vonatkozóan is, illetve bizonyos csapdák, ennyiben hadd használjam, mert tényleg Hankiss Elemér volt, aki a társadalmi csapdákat megírta, hadd beszéljek ezen dialógusbeli csapdákról. Zámoly esetében látható, hogy egyrészt nem értelmeződik, hogy honnan is jön a rasszizmus, miből ered. Zámoly esetében ti. mindenki egészen más irányba beszél. Felsorolnám a következőket, hogy mik az alaptények Zámoly kapcsán, amit a rasszizmussal összefüggésbe hozunk. Az első, van egy brit titkosszolgálati folyóirat, egy biztonságpolitikai folyóirat, amely elkezdett félni attól, hogy túl sok cigány bevándorló lesz Angliában, és hogy ebből menekültügyi precedens lesz. Ezért megjelentették azt a nagyon érdekes szöveget, hogy Zámoly kapcsán ki kikkel működik együtt. Tehát a francia baloldali kommunisták összekapcsolódnak az orosz KGB-vel, és az izraeli zsidókkal. Most erre az volt a liberális reakció, hogy a magyar kormány rendelte meg, amit abból a szempontból nem tudnék elfogadni, hogy akkora befolyása lenne bármelyik kelet-európai kormánynak arra, hogy csak így elhelyezze ezeket a cikkeket. Erre volt az a reakció, azért mondom, ez ilyen csapdaként működik, erre volt az a reakció, hogy a magyarországi liberális értelmiség levelet ír a francia kormányhoz, ami megint egy félrebeszéd, amelyben arra hivatkoznak, hogy a francia kormánynak milyen jó menekültügyi hagyományai vannak ez ügyben, és a legjobb lenne, hogyha ebben segítene nekünk. Fogadja be a zámolyi romákat. Majd a zámolyi romák képviselője szintén Európához fellebbez, ahhoz az Európához, amely éppen el akart tőle zárkózni. És közli, hogy a magyar jobboldali nacionalista kormány pedig ugye teljes egészében tág mellénnyel hirdeti, hogy lám-lám, gyerekek, ezek már meg is írták, hogy itt mi történik velünk. Kis európai nemzetek vagyunk, kis kelet-európai nemzetekkel milyen nagy összeesküvés történt. Ebből okuljon mindenki. Az érdekes számunkra, hogy itt lehet látni, hogy a rasszista diszkrimináció kapcsán milyen párbeszédalakul ki.

A következő, és emiatt 4-5 percet kérek még. A diskurzusok, mint jeleztem nem zárnak be teljesen minket. Nincs elvéve a szabadság, de mi nagyon erősen manőverezünk. Egyénileg is manőverezhetünk ebben, főként, hogyha ilyen nagy hierarchiákról van szó. Van egy elemzésem, Magyarországon még soha nem beszéltem erről, 45 interjú készült. Magyarországon a legkevesebb, főként az Egyesült Államokban és Oroszországban. Ennek az eredményét lehet látni a mellékletben. 25 narratívidentitás történetet elemeztem, és arra voltam kíváncsi, hogy ebbe a Kelet-Nyugat hierarchiákban helyezték el magukat az interjúalanyok. Azt néztem, hogy milyen beszéddel tudnak ők előállni ebben az esetben. A legfontosabb dolog az, hogy ezeknek a narratíváknak a száma nem végtelen, tehát meglehetősen jól körvonalazhatóak. Ezeket hermeneutikai elemzéssel körvonalazzuk, és akkor itt a mellékletben, a táblázatban nagyon jól meg lehet nézni, hogy milyen típusú narratívák álltak elő. Nem elemezném most egyenként még egyszer a narratívákat, az elnevezésük segít a megértésben. Hogy most ne töltsünk időt ezzel. Ellenben két dialógust elemeznék.

A dialógus alatt azt értem, hogy amikor Oroszországban, vagy Amerikában, vagy Magyarországon készítettem az interjúkat, és az interjúalanyok bizonyos szöveggel előálltak számomra, akkor megnéztem, hogy kik vannak párbeszédben egymással. Tehát kik tudnának egyáltalán azonos szövegmezők mentén beszélgetni egymással. Tehát megnéztem a táblát, hogy milyen narratívákat hoztak fel a saját interjúikban. Itt lehet látni a különböző fiktív neveket, és itt lehet nézni, két ilyen mezőt lehetett meghatározni. Az egyiket hidegháborús dialógusnak neveztem el, a másikat pedig globalizációs diskurzusnak, dialógusnak neveztem el. A hidegháborús dialógus az egy rendkívül érdekes dialógus, merthogy a következő főbb elemeket tartalmazza. Lehet beszélni nyelvet, valaki szakértője a másik területnek, illetve ideológiai vitában bocsátkoznak egymással, valamilyen kriminális történet zajlik (a nyugati idején, lefognak a vonaton, nincs meg az útlevele stb.), ezzel a történettel próbálja meg magát elhelyezni ebben. Vagy éppen Oroszországból hozott porszívót Budapestre, és véletlenül a rendőrkapitánynál köt ki vele. Ez a kriminalizált narratíva. Nagyon fontos a családi háttér mind Keleten, mind Nyugaton fontos dolog. Az is fontos, hogy szerelmi viszonyba lehet kerülni, vagy tolmácsként lehet bemutatkozni. Az nagyon érdekes a lejtő szempontjából, hogy a hidegháborús diskurzus ugyan tartja az elemeit ennek a hierarchikus szerkezetnek, de mégis egy sokkal kiegyenlítettebb diskurzus. Tudniillik, ha belegondolunk abba, hogy a másik térséghez való viszonyban én szeretném megtanulni a nyelvet, szeretnék szakértőjévé válni a másinak, illetve még szerelmi viszonyba is lehet kerülni, ez azt jelenti, hogy a másik elég valóságosan létezik. És ez a valóságos létezés ez egy rendkívül fontos dolog.

Ezzel szemben áll, és ez egy csapda, a globalizációs diskurzus. Érdekes módon, megint lehet látni, két alapnarratíva van, amit úgy lehetne jellemezni, az egyik az, hogy globális szakmai tudásom van, és ezzel próbálok meg érvényesülni. Ez az én történetem itt kelet-nyugati viszonylatban. Vagy pedig arról kezdek el beszélni, hogy fölfedezem az ismeretlent. Az volt az érdekes, hogy aki globális szakmáról kezdtem el beszélni, azok hirtelen rendkívül koloniális területre tértek át. Az egyik történet pl. arról szól, hogy egy globális üzlet, tehát egy szállodaláncnak a globális alkalmazottja vagy menedzsere mondja el, hogy mennyire nehezen ismerte meg ezt a barbár orosz elmét. És ebbe nem tudott betekinteni. Az elmékbe való belemenetel eleve rendkívül koloniális. Ezzel szemben egy orosz ellenzéki mondja el, visszafelé tekintve a kilencvenes évekre, ha Magyarországra jött, akkor ott barbárként kezelték. Egy orosz nő, aki sokat kutatott NATO ügyekben és sokat is utazott, ő meséli el, hogy tapogatják meg a vonaton, hogy ez orosz, és mégse medve, és egészen emberi kinézete van. Most ez egy nagyon érdekes dolog, hogy pont a dolog, amiről elvileg azt várnánk, hogy a nyitás lenne, ez érdekes dolog, egyre inkább bezár, vagy belevisz egy olyan dialógusba, ami rendkívül nehezen vezethet megállapodáshoz.

Az előadás legutolsó részét azt végképp lerövidítettem, és problémaként vetném fel. Ha a kelet-európai identitásokról beszélünk, akkor mindig elfeledkezünk a migránsokról. Bizonyos mértékig jogos, mert viszonylag alacsony a népességarányuk, de nagyon fontos lakmuszpapírok, arra vonatkozóan, hogy milyen identitások alakíthatóak ki a küldő ország, a fogadó ország és a migráns háromszögében. És itt is nagyon érdekes ilyen dialógusbeli csapdákat lehet tetten érni. Ebből én csak kettőt említenék, ami egy hosszabb, nagyobb, most lezárult kutatásnak az eredménye, és az, amit Kovács Évával csináltunk együtt. Kettőt említenék, az egyik a tradicionalitás csapdája, a másik az emancipáció csapdája, ami szintén azért fontos, mert ezek a csapdák a hierarchikus tudattal hozhatók összefüggésbe, ezzel a bizonyos lejtőkkel hozhatók összefüggésbe, másképpen nem működnének. Az első a tradicionalitás csapdája, ami érdekes módon, más területeken is, de leginkább Ausztriával és Németországgal kapcsolatban figyelhető meg a török migránsok esetében. Ausztriában élő

török migránsok, a maguk kulturális mintája mentén megpróbálnak igazodni a hagyományos családi elvárásokhoz, és ez által egy olyan izolált térbe kerülnek be.

A másik az emancipáció csapdája, ez például a magyarországi migránsok esetében is jól megfigyelhető, és érdekes módon, a poszt-szovjet területekről érkező migránsoknál a legelterjedtebb. Ott vannak bevándorló nőkkel készített interjúink, ahol ugyanezt mondják erről, hogy tulajdonképpen azért kezdték el ezt az egész migrációs projektet, hogy idejöjjenek, és egy magasabb emancipációs szintre érjenek. És erre nagyon jó alkalom a nyugati férfi, keleti nő kapcsolat. Sose fordítva. De várakozásaikban csalódnak. Az történik, hogy ideérkeznek, és például a városi szakképzett ukrán nő egy lengyel farmon köt ki, ahol a legkonzervatívabb, kontextusba kerül bele.

Zárásként annyit szeretnék mondani, hogy az elemzés nem egyszerű, itt egy bizonyos szövevénnnyel állunk szemben, amiből nagyon nehéz kilátni. Hogy ezekből a szögekből kilássunk, egyetlen dolog tud segíteni, hogy a különböző hierarchikus szinteket elkülönítjük, és egymásra reflektáltatjuk. Én azt gondolom, hogy az identitásvizsgálatokban, tehát pl. a nacionalizmus esetében, látnunk kell a globális kontextusokat. Nem úgy, hogy másutt mi történik, hanem az egymáshoz való viszonyokban kell látnunk őket. A nacionalizmus az egy viszonyrendszer. A következő lépés pedig az, hogy szépen lassan meg kell látnunk ezt a hierarchiát, és kell tudnunk rá reflektálni, és meg kell tudni találni benne a helyünket.

Császi Lajos PhD

A Mónika talkshow gyártásának szociológiája ⁶

Sokfajta talkshow létezik, amit a *Mónika* képvisel az csak egyetlen forma a lehetséges forgatókönyv-variációk közül. Nemcsak arról van szó, hogy a műfaj klasszikusainak tekintett Phil Donahue, Oprah Winfrey vagy Jerry Springer-féle programoktól tér el a műsora, de a többi hasonló magyar talkshow-tól is. Elég ha utalunk a *Claudia* show-ra, a *Jakupcsek* show-ra, a *Nagy család*-ra, de akár a *Balázs* show-ra is, hogy lássuk, mindegyik más dramaturgia mentén szerveződik meg, mások a témák, a vendégek és más a műsorvezető szerepe is.

Az elmúlt évek során közel ezer *Mónika* epizódot gyártott le az RTL Klub, ami önmagában is nagy szám. Ráadásul az évek során változtak a műsor igazgatói, szerkesztői, munkatársai és a témákban is lényeges változások történtek. Ennek az óriási műsorfolyamnak a részletes történeti feldolgozása önálló feladat lenne, ami nem célokom ebben az írásban. Inkább a változások ellenére kétségtelenül mégis kimutatható kontinuitás problémája érdekel. Az a mindenki számára könnyen megragadható sajátosság, ami az éveket áthidalva is összeköti és azonosíthatóvá teszi a *Mónika* show különböző epizódjait. A következőkben a show megszületésének a körülményeiről és a gyártás első időszakáról lesz szó, arról az időről, amikor kialakult a *Mónika*-nak a máig érvényes arculata.

A műsor keletkezésének a története

A *Mónika* létrehozása körül többen is bábáskodtak. Közvetlenül Árpá Attila az RTL Klub akkori kreatív igazgatója irányította az előkészítést, aki memoirjában magáról elmesélte, hogy Németországban végezte iskoláit, majd a pesti Színház és Filmművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait. Harsány és néhol kissé leegyszerűsítő, de lebilincselő könyve szerint a főiskoláról került sok-sok kalandos véletlen után az alakuló RTL-Klubhoz. (Árpa 2003) Árpá Attila a német kereskedelmi televíziózásban már bevált formulákat kívánta itthon bevezetni az RTL-Klub műsoraiba. „Elképzelésem egy német mintára készülő, úgynevezett civilt talkshow volt, amelyben hétköznapi emberek szerepelnek vendégként minden nap más-más téma kapcsán.... Az ötlet az évek óta sikeresen futó Baerbel Schaefer című napi talkshow-n alapult.” (218) Az említett német talkshow a talkshow-nak a nyolcvanas évek végén elinduló és a kilencvenes évek végéig nemzetközileg is domináns második generációjának volt a reprezentánsa. Ezek a magánéleti konfliktusokat feltűzelő, hangos szóváltásokat, lökdösődést bemutató talkshow-k váltották fel a korábbi, Phil Donahue által képviselt első generációs, úgynevezett közéleti talkshow-kat. Az amerikai kereskedelmi televíziózásban ezt a második generációs, konfrontatív modellt a korai Oprah, Jenny Jones, Ricki Lake talkshow-i testesítették meg és ide sorolható a *Mónika* show mintájául szolgáló Baerbel Schaefer show is. A *Mónika* tehát szervesen kapcsolódott a talkshow műsorok nemzetközileg már kikísérletezett formuláihoz, annak is elsősorban a német változatához és így a média globalizációjához, amelyre majd az írás végén térek vissza.

Túl a formai hasonlóságokon, nemcsak a műfaj maga volt nemzetközi, de a magyar RTL-Klub tulajdonosai is ugyanazok voltak, akik ugyanannak a nagy nemzetközi tévékonzorciumnak a tulajdonosai, amelynek Németországban és Belgiumban is vannak

⁶ Ebben az írásban nagy mértékben támaszkodtam arra a hosszú interjúra, amelyet Herman Péterrel, a *Mónika* Show akkori főrendezőjével készítettem 2001 novemberében. A hivatkozások az akkori állapotokat tükrözik. Ezúton is köszönöm a segítségét.

kereskedelmi csatornái. Árpának azonban a magyar RTL-Klubnál még három évig kellett várni, amíg a körülmények megérték a második generációs kereskedelmi talkshow magyar adaptációjára. Ennek első lépéseként Árpá 2000-ben maga köré gyűjtött egy alkotócsoportot, hogy felvessék és megoldják a bevezetendő magyar talkshow-val kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdéseket. (Pl. a stúdióban milyen vágási sűrűség legyen, hány vendéget hívjanak meg egy-egy show-ra, hogyan kérdezzenek, hogyan ütköztessék a véleményeiket, hogyan nézzen ki a stúdió?) Az alkotócsoport tagja volt az RTL-Klub produkciós osztályáról Wisinger János és Szilágyi Adrienn, továbbá a leendő talkshow már egy évvel korábban kiválasztott főszerkesztője Herman Péter.

A főszerkesztő életútja maga is beszédes, hiszen fiatal kora ellenére erre az időre Herman Péter tapasztalt televíziósnek számított. A vele készített interjúban elmondta, hogy a Színház és Színművészeti Főiskolán végzett dramaturgia szakon. Végzés után a filmgyárban kezdte pályáját, mint első asszisztens, de mivel a filmgyártás az állami támogatás megszűnése miatt a kilencvenes években vészesen kezdett visszaesni, ezért a tévéhez igazolt át. Először dokumentumfilmeket csinált, majd a kereskedelmi televíziózás felé orientálódott, és a TV3-hoz szerződött, ahol különböző műsorok szerkesztésében vett részt. A TV3-tól került át az akkor alakuló, szintén kereskedelmi Z+ zenei csatorna főszerkesztői székébe, és innen hívta át Árpá Attila a készülő Mónika show főszerkesztőjének. Az életútból is látszik, hogy a kereskedelmi televízió gárdája személyileg azok közül a tehetséges és ambiciózus fiatalok közül verbuválódott, akiket a filmgyártás és a közszolgálati televíziózás a korábbiaktól eltérően nem tudott felszívni. Ezeknek a fiataloknak óriási kiugrási lehetőséget kínáltak az akkor induló kereskedelmi televíziók. A kommerciális televíziózás globális struktúrájába tagozódva megismerkedhettek a nemzetközi trendekkel, miközben az itthoni pályán nem kötötték őket semmilyen hagyományok, semmiféle becsontosodott hierarchia. Mindent összevéve irigylésre méltó szabadsággal rendelkeztek a külföldi műsorok magyar honosításának kikísérletezésében és megvalósításában.

A *Mónika* show nem egyszerűen egy új műsor volt az RTL-Klub programajánlatában, hanem szerves részét képezte a csatorna új arca kialakításának, amely a magyar és a nemzetközi, a szórakoztató és az információs televíziózás korábban nem ismert sajátos hibridjének a kikísérletezését jelentette. Árpá Attilán és előkészítő csoportján túl valamilyen formában ugyanis az RTL-Klub egész vezetése részt vett a műsor létrejöttében. Különösen igaz ez Kolosi Péterre, aki 2000-ben az RTL Klub új programigazgatója lett. Különböző interjúiban Kolosi maga is említette, hogy kollegáival tudatosan vállalták a kísérletezést, beleértve azt is, hogy kezdetben még a készítési költségek sem térülnek meg, sőt átmenetileg akár vissza is fog esni vagy stagnálni fog a nézettség. Valamint azt is, hogy az elején értetlenség és kritika fogja fogadni a Mónika talkshow-t. Erre a hónapokig tartó türelmi időre, – amint azt az első kritikai reakciók és alacsony nézettségi mutatók később bebizonyították, – a kibeszélőshow-nak egyébként valóban szüksége is volt.

Hermanék a német RTL Klub-tól vásárolták meg az ottani, már jól bevált talkshow licenszet. Elmondása szerint ezt úgy kell elképzelni, hogy az átvétel szigorúan üzleti alapon történt, azaz a magyar RTL Klub fizetett a német RTL Klub-nak a know-how-ért. Az üzletnek az is része volt, hogy a Mónika show irányítói és későbbi stábja, – beleértve a műsorvezető személyét Erdélyi Mónikát is, – tanulmányúton vettek részt Németországban, amelyben megismerkedtek az RTL Klub német talkshow-jának a gyártásával. Csak a kölni út után, az ottani tapasztalatok ismeretében kezdődött el a Mónika show hazai előkészítése. (Árpá, 2003) Az előkészítés majdnem egy évig tartott, amely a műsort beharangozó jól felépített kampánnyal ért véget. Nem voltak próbafelvételek, az első felvétel adásba ment. De az első

adás után még újabb 1-2 hónapra volt szükség, hogy a nézőkből táborot toborozzanak a műsornak, és kialakuljon a Mónika talkshow törzsközönsége, amely azóta is egyre nőtt. (Természetesen volt néhány rosszul sikerült műsor is, amit nem adtak le, továbbá voltak olyan műsorok, amelyek különböző jogi és egyéb okok miatt azóta sem mentek adásba.)

A Mónika kibeszélőshow-t az RTL Klub 2001. május 7-én indította útjára. Néhány próbaadás után azonban a show máris nyári szünetet tartott és csak szeptemberben folytatódott. A Mónika indításának idején a magyar kereskedelmi televíziók piacán az RTL Klub offenzívában volt, és már maga mögött tudhatott olyan sikeres programokat, mint a hazai témákkal foglalkozó Fókusz hírmagazint, vagy az első nyugati típusú – bár magyar témájú – szappanoperát, a Barátok között-et. A csatorna nézettsége 2001 tavaszán azonban ekkor még kevéssel le volt maradva a másik kereskedelmi televízió, a nagy rivális, a TV2 mögött. Bár nem lehet egyetlen műsorhoz, – így a Mónikához sem – kötni az áttörést, de a kibeszélőshow sikerének is nyilvánvalóan szerepe volt abban, hogy egy féléven belül, 2001 végére a kereskedelmi televíziók versenyében az RTL Klub már maga mögé tudta utasítani versenytársát és átvette a vezetést. A TV2, – vagy ahogy az RTL Klubnál nevezik, – a „konkurencia” még sokáig latin amerikai szappanokat vetített a Mónika show-al egy időben. 2001 szeptember 3-n a Mónika talkshow nézettsége az összlakosság körében 4.8-as, a 18-49 éves korosztály körében 4.4 volt, azaz éppen annyi, mint a vele a TV2-n párhuzamosan futó szappanopera nézettsége is. Októberben és novemberben a Mónika nézettsége viszont már látványosan emelkedni kezdett, három hónap alatt közel megháromszorozódott, november 27-n, a teljes lakosság körében 14.1, a 18-49 év közötti korosztály körében 12.9 volt a Nielsen mutató értéke.⁷

Amint az közismert, a Nielsen-index az összes potenciális néző százalékos elérését jelenti, azt, hogy hányan kapcsolták be egy adott időpontban a televíziót, függetlenül attól, hogy a kérdéses tévéműsort nézik-e. Ezzel szemben a Share (SHR) egy adott időben a kérdéses műsort választottak számát mutatja. 2001 november elején, Herman Péterrel folytatott beszélgetés napján például 40% volt a Mónika show SHR száma, mikor a Nielsen 11.7 volt.⁸ Ez azt jelentette, hogy annak a 11.7 százaléknak, aki bekapcsolta a tévét, 40%-a a Mónikát és nem valami más programot nézett. A Nielsen-index a reklámozóknak fontos, a SHR viszont a csatornáknak, mert a konkurenciával való versenyben elfoglalt helyet mutatja. Herman szerint például 28% SHR önmagában már jónak számít, de akkor már nem, ha a konkurencián 38% van. A másik szempont az ország nagysága, illetve a piac felvevőképesége. Kis ország lévén, nálunk 20%-os SHR már halálos ítélet, hiszen nagyon kevés nézőt jelent. Ráadásul az angol vagy a német nyelvterületen készülő programoktól eltérően a nyelvi különbségek miatt a nálunk készült talkshow-kat a szomszédos országokba sem lehet exportálni.

Az RTL-Klub stratégiai döntésében a globális és a lokális szempontok hibridizációját láthatjuk, amikor egy nemzetközi televíziós konzorcium magyar tagjaként azért vásároltak költséges német talkshow licenszet, hogy abban a latin-amerikai szappanoperák adásának az időpontjában, de azok helyet magyar szereplők magyar témákról beszélgessenek. A stúdióban megszólaló szereplők a magyar társadalom különböző típusait képviselték, és ezért bármi volt is a témája a műsornak, azok ezer szállal kapcsolódtak a mai magyar társadalmi valósághoz. Más szóval a televíziózás új formáit alkalmazó sikeres nemzetközi licencek megvásárlásával a show nemcsak globális, hanem speciális magyar nemzeti igényt is kielégített. Ez a magyarázata annak, hogy a konkurens csatornán sem a rosszul kitalált magyar talkshow-k,

⁷ Az adatokat az RTL Klub bocsátotta a rendelkezésemre, ezúton is köszönöm a segítséget.

⁸ A beszélgetés nem november 27-n történt, hanem november 18-n, ezért tér el kissé a beszélgetés időpontjában megadott Nielsen érték a korábban említett nézettségi értéktől.

sem a külföldi tévésorozatok és sorozatok nem tudták megverni nézőszámban a Mónika talkshow-t. Sem akkor, sem később, mint azt az „sg.hu” online újság kritikusa is megállapította 2007-ben.

„Az RTL Klub talkshow-i a kezdetektől fogva hatalmas sikernek örvendtek. Nyilván a műfajban való első jelentkezés nagy húzóerő volt, így a TV2 se Kontra Barbarával, se Liptai Claudiával, sem pedig az értelmiségibb beszélgetéseket folytató Jakupcsek Gabriellával nem tudta megállítani az RTL-es gőzhengert. Az egyetlen eszköznek a sorozatok bizonyultak, melyek – ha csak ideig-óráig is, de – meg tudták szorítani a beszélgetős műsorokat. A 18-49-es, kereskedelmileg fontos korosztályban párszor a Bűbajos boszorkák vadonatúj epizódjai, máskor az új Smallville-részek keltek birokra Balázsékkal, de hosszú távon mindig az RTL emelhette a magasba a délutáni háziasszony-sávba lógó kezét. Az utóbbi időben a Hetedik mennyország, az Ed, az Everwood, illetve a Monk, a flúgos nyomozó napi epizódjai – lehetnek azok ismétlések vagy új részek – mind kudarcot vallottak az RTL Klub megdöntésével.”⁹

Az adás időpontja

Kezdetben egy órával korábban kezdődött a show, de viszonylag hamar áttértek a mostani 17.30-as kezdési időpontra. (A korábbi adás helyét 2003-tól a Balázs „szembesítő” talkshow vette át.) Az utóbbi években a Mónika talkshow hétköznap délutánként fél hattól negyed hétig tart. A kezdés időpontja világosan utal arra, hogy mind a célcsoportot mind a műsor jellegét tekintve a Mónika show-t a készítőik késő délutáni, kora esti műsortípusnak szánták, amely Herman Péter szerint arra szolgál, hogy felvezesse az esti televíziózást, a tulajdonképpeni televíziós fő műsoridőt a nézők számára. A délután 4-5 körüli kezdés korai időpontja még háttér-televíziózásra is alkalmas, elég, ha hallja valaki a programot, nem feltétlenül kell néznie. Nyugat Európában a nagyobb nézőszám miatt általában délután 2-3 között kezdik az ilyen show-kat, ha kifáradt, akkor a kisebb nézettségű 2 óra felé közelítik a kezdést, ha friss, és több nézőt vonz, akkor 4-5 közötti időpontra rakják. A kifáradt műsorokat és a korai kezdést ott azért engedhetik meg maguknak, mert nagy a piac, tehát önmagában is érdemes adásba hozni egy kevésbé sikeres műsort is, nálunk viszont egyetlen – önmagukon túlmutató – célja van ezeknek a show-knak, hogy közvetlenül felvezzék a csatorna esti műsorát. A talkshow, mint a nézőket egyszerre csalogató és meghökkentő műfaj a délutáni-esti műsorfolyamon belüli sokkoló-szórakoztató szerepével indítja a sort. Nielsen értékekben kifejezve jól mutatják ezt az időben lépcsőzetesen egymásra építkező funkciót az RTL Klub délutáni nézettségi adatai. 2001 november 27-én a Mónika show nézettsége 12.9, a Hírek-é 18.3, a Fókusz-é 29.6, a Barátok közt-é 20.6 volt.¹⁰

A talkshow-k azért csábítóak a gyártók számára, mert anyagi igénytelenségük és a forgatókönyv egyszerűsége miatt nagyon olcsón és gyorsan készíthetők el, miközben rengeteg nézőt vonzanak. A műsor elindításának időpontjában, 2001-ben egy-egy adás elkészítésének a költsége kb. 1 millió forint volt, egyébként hasonló az akkor már évek óta futó Fókusz című hírmagazinhoz. Ez az összeg relatíve alacsonynak tekinthető az igényesebb produkciókhoz képest, a filmekről nem is beszélve, azaz a talkshow az alacsony önköltségű műfajok közé tartozik.¹¹ Mivel azonban délután 4-6 óra között, amikor sugározzák ezeket a műsorokat,

⁹ Szekeres Viktor „Veszélyben az RTL délutáni talkshow-i?” Sg.hu 2007 október 17 (http://www.sg.hu/cikkek/55629/veszelyben_az_rtl_delutani_talkshow_i)

¹⁰ Az adatokat az RTL Klub bocsátotta a rendelkezésemre.

¹¹ Ugyanebben az időben egy amerikai talkshow elkészítésének költsége kb. 100 ezer dollár volt. Bár az amerikai talkshow önköltsége lényegesen nagyobb, de a profit is sokkal nagyobb, kb. 500 ezer dollár. (Manga 2003) Nincs adatom a Mónika talkshow reklámbevételéről, és így arról sem, hogy hányszorosa térül meg az önköltségnek, a magyar piac kicsinsége miatt a profitnak szükségszerűen kisebbnek kell lenni, mint a 8 millió nézőt vonzó Oprah show-nak, vagy akár a 4 millió nézőt elérő Jenny Jones show-nak. Az alacsonyabb

akkor valamennyi csatorna nézettsége alacsony, ezért az alacsony önköltségű talkshow – még a hasonló önköltségű, de sokkal nézettebb Fókuszhoz képest is – is drágának számít. Ezt a problémát a kereskedelmi csatornák nálunk korábban úgy oldották meg, hogy az alacsony nézettségű és ezért alacsony reklámbevételi koradélutáni időpontokat olcsó sorozatokkal töltötték ki. Ez volt a helyzet azzal a korábban dél-amerikai szappanoperákat közvetítő időszakkal is, ahová a Mónika talkshow-t betették.

Mielőtt folytatnánk, érdemes egy rövid kitérőt tenni a televíziós műsorok készítésének anyagi oldaláról. A gyártás költségeit tekintve a délelőtti TV shop a legolcsóbb, hiszen ahhoz semmiféle műsort nem kell készíteni, ráadásul azért a hirdetők még fizetnek is a csatornának. De olcsónak számítanak a reggeli tévéshow-k is. Ez utóbbiak egyszeri nagy befektetést igényelnek, – a stúdió kialakítását, – de utána már könnyű gyártani őket. A reggeli tévéshow-kban ugyanis a műsorvezetőkön kívül csak a vendégek szerepelnek, a program összeállítása ezért a vendégek névsorában ki is merül. A 3–5 közötti kora délutáni órák azonban már értékes időszávnak számítanak, mert ez után már érdeklődnek a reklámozók. Annak, hogy ebben az időszakban mégis annyi külföldi szappanoperát lehetett látni az volt az oka, hogy azoknak olcsó a jogdíja, és mivel szinkronizáltak, azaz kevésbé tűntek idegennek, ezért eléggé népszerűek is voltak. Felmerül a kérdés, hogy miért érte meg akkor az RTL Klub-nak az újítás, hogy költségesebb magyar show-t készítsen külföldi szappanoperák megvásárlása helyett? Egy kereskedelmi televízióban erre a válasz egyszerű: A nézőszám miatt. A magyar nyelvű, magyar szereplőkkel, magyar témáról szóló műsorok ugyanis sokkal nézettebbek, mint a külföldi sorozatok. „A reklámozók egyre gyakrabban éreztették velünk, hogy nem szívesen hirdetnek szappanoperákban, mert a gagyi sorozat nem bír semmilyen presztízsértékkel és egyébként is, mindenhol ezek mentek.” (Árpa 217)

Herman Péter szerint a korábbi szappanok helyére belépő Mónika és Balázs show-ra a csatornának azért volt szüksége, mert a koradélutáni uborkaszegzon alacsony nézettsége a talkshow-k adásának az idején fordul meg, és aki ekkor ide kapcsol, az nagy eséllyel itt is marad. Rengeteg múlik tehát a talkshow-kon, hogy hányan ragadnak meg utánuk a csatornánál, és hányan nézik meg később az RTL Klub híradóját és a Fókuszt is. Röviden, a magyar talkshowk sokkal alkalmasabbak a nézők odacsalogatására és megtartására, mint a külföldi szappanoperák, azaz a műfaji innovációra a csatorna jól felfogott érdeke kényszeríthette az RTL Klubot.

Szervezeti felépítés, az adások felvétele

A Mónika show pénzügyi és jogi okok miatt úgynevezett külső produceri gyártásban készült, az RTL Klub Fehérvári úti székházával szemben, egy másik épületben. A külső produceri gyártás azt jelenti, hogy a producer alkalmazottja a rendező, az asszisztensek, az alkotó stáb, viszont Mónika és a technikai személyzet az RTL Klub alkalmazásában állnak. A főrendező a public relation-ért és az általános irányvonalért, – más megfogalmazásban a „minőségért és az elgondolásért” – felelős az RTL Klub-nak. A szóban forgó stúdió nálunk kisebb, mint külföldi show-knál, de a költséghatékonyságot tekintve ez a minimális befektetéssel készült stúdió anyagilag optimális és a nézők is megszokták és elfogadták. Herman Péter szerint a kulcsszó a vidámság és a fiatalosság. Az élénk, de meleg színek dominálnak, ami a csatorna imidzsével is összhangban van, hiszen az RTL alapszíne a piros és a sárga.

A gyártás technológiája szigorúan szabályozva van. A műsor ugyan csak 40 perces, de legalább 1 órát mindenképpen felvesznek. Azért nem többet, mert van egy ritmusa a

nézettségből adódó alacsonyabb reklámbevétel egyébként nemcsak a Mónika talkshow-ra, hanem a kis országok televízióinak minden más programjára igaz.

felvételnek, és ezt később már nem lehet változtatni. Van tehát kisebb módosítási lehetőség ugyan a vágásnál, de ez a filmekhez képest nem túlságosan nagy. Bár a gyártási szabályok globálisak, de ez nem jelent automatikus másolást. Nyugat-Európában például az a szokás, hogy egy nap két műsort vesznek fel, nálunk viszont négy egymást követő napon összesen két hétre elegendő 10 felvétel készül, amiért a felelős szerkesztő felel.¹² A felelős szerkesztő alárendeltje a két úgynevezett heti szerkesztő, mindkettőjük 5-5 szerkesztővel dolgozik, akiknek a feladata egy-egy epizód elkészítése. A szerkesztők hetente beszámolnak a felelős szerkesztőnek. Egy-egy epizód elkészítési ideje minimum 2 hét, a szerkesztők munkáját az úgynevezett kutató munkatársak az úgynevezett „research” személyzet segíti. A „research” nem asszisztenseket jelent, hanem a produkció talán legproduktívabb alkotóit, ők kutatják fel és találják meg azokat az embereket, akiket azután szereplőkként viszontlátunk a műsorban. A „research” aktív, kreatív játékos a csapatnak. Ahhoz, hogy valaki „research” legyen, először gyakornoknak kell lenni, ez általában 1-2 hónapi időt jelent, amiért kisebb jövedelem jár. Ha a gyakornok munkájával elégedettek, akkor lesz állandósítva, ami a fizetésén is meglátszik. Minél több érdekes embert kutat fel és hoz be a stúdióba és minél többet fogadnak el ezekből a szerkesztők, annál több pénz üti a „research” markát.

Különböző fórumokon állandóan olvasni lehet arról, hogy nemcsak a készítők, de a szereplők is pénzt kapnak a szereplésért. Több helyen még a szereplésért járó konkrét összeg is megjelent, ezek szerint 30 ezer forintot kapnának a műsor vendégei. Arra a kérdésemre, hogy igaz-e ez az állítás, Herman Péter az interjúban nem közvetlen választ adott, hanem a műsorkészítés gyakorlata felől közelítette meg a problémát. Azt válaszolta, hogy vannak talkshow-k, ahol a szereplőket fizetik, mint például a nyugat – európai országokban is. Ennek az a logikája, hogy ha mindenkit fizetnek egy kereskedelmi talkshow-ban, akkor a szereplőket miért ne fizessék? Nálunk azonban – fejtegette – a kényes közérkölc okán, a szereplők nem kapnak pénzt a szereplésükért, csupán az útiköltséget és szállodai költséget fizetik a vidékieknek. Herman szerint jobb lenne, ha bizonyos esetekben bizonyos szereplők kaphatnának pénzt, mert jogilag erre van lehetőség, de Magyarországon azt gondolják, hogy aki pénzt kap, az nem a saját véleményét mondja, hanem azt, amit elvárnak tőle. Vannak azonban kivételek, ilyenek például a Chippendale fiúk, akiknek fizetniük kell a szereplését, mert ebből élnek. Az ő fizetségüket tiszteletdíjnak nevezik. De előfordul az is, hogy néha a rossz szociális körülmények között élők anyagi feltételekhez kötik a szereplésüket, ilyen esetekben, valamint olyankor, ha nagyon érdekes történetről van szó, amit a műsorban mindenképpen szeretnének bemutatni, a program irányítói megszavaznak kisebb összegeket a szereplőknek. De ez már a felvétel után van, nem előtte. Általában havonta egyszer fordul ilyesmi elő, arra vigyáznak, hogy sok pénz ne legyen, mert akkor már a korrumpáló lenne. A 30 ezer forintot is úgy kell nézni, - mondta Herman – hogy ez bruttó, a szereplők ilyen esetben sem kapnak többet kézhez 18 ezer forintnál. Elmondása szerint a műsor kezdetétől fogva érezhető egy tendencia, hogy az emberek pénzt szeretnének kapni azért, amiért szerepelnek a műsorban, azaz tudatában vannak annak, hogy egy kelendő kulturális áru termelésében vesznek részt. A fizetségről szóló beszélgetést Herman Péter azzal zárta, hogy a kezdeti gyakorlat később változhat, és mivel külföldön fizetnek, akkor lehetséges, hogy nálunk is előbb-utóbb fizetni fognak, hiszen általában az a tapasztalat, érvelt Herman, hogy ami ott van, az előbb információ majd tapasztalat formájában Magyarországra is „begyűrűzik.”

¹² Jerry Springer arról ír, hogy ők heti két nap, alkalmanként két-két adást vesznek fel.

Dramaturgia

Szerkesztésileg kétfajta elv érvényesül, a „kontrapunktos” és „szimfonikus” konstrukció. A „kontrapunktus” szerkesztésnél valamilyen elvi kérdésben két egymással szembenálló tábor véleménye ütközik össze a műsorban. „Szimfonikus” szerkesztést akkor használnak, ha egy-egy adott téma variációjáról sokféle történetet akarnak bemutatni. A „kontrapunktus” szerkezet jellemző például az olyan témákra, mint amilyen „Segítség, meleg vagyok!”. Itt az a cél, hogy legyenek melegek, akik elmondják a véleményüket, a túloldalra pedig azokat ültessék, akik elítélik őket. A műsorvezető azon dolgozik, hogy minél nagyobb ütközet legyen, minél jobban involválódjanak a szereplők. A „szimfonikus” konstrukcióra pedig olyan személyes témák a jellemzőek, mint pl. „Megcsalt a feleségem”. Ezeknél nem az általános kérdés, a „megcsalás” az érdekes, hanem az egyéni, melodramatikus jellegű történetek. „Ha látom a férjet, a feleséget, a szeretőt, – mondta Herman Péter – akkor az olyan, mintha egy szappanoperát látnánk. Mert lássuk ám be, azért az is egy szappanopera, amit mi csinálunk.” Elmondása szerint akár 10 adás is lemehet egy ilyen témáról ilyen kompozíciós elv mellett, mert a személyes tapasztalatokon alapuló történetek érdeklik az embereket. Ebben az esetben nem az a cél, hogy ellenvéleményt rakjanak oda, ezért az ütköztetést úgy oldják meg, hogy nemcsak a nők nézőpontjából mondják el a megcsalást, hanem például betesznek a programba egy megcsalt férfit, aki elmeséli, hogy vele is ugyanaz történt, mint egy megcsalt nővel. A szerkesztők véleménye szerint a rossz műsor az, ahol nincs ütköztetés, csak egymás után jönnek a témák és a szereplők, mint a „rég (közszolgálati) televízióban”. A nézők harcra kíváncsiak, csapatjátékot akarnak, nem beszélgetést, mert az kész bukás. „Az emberek vitatkozzanak és ütközzenek, ez a szabálya a műsornak” – foglalta össze a talkshowk dramaturgiai alapelvét Herman. Ezek fokozása érdekében arra is gondoltak, hogy show elemekkel dúsítsák fel dramaturgiailag a műsort, de erről 2001-ben még az volt a véleménye, hogy erre – és más újításokra – később is ráérnek, „nem szabad mindent ellőni az elején ellőni.”¹³ Mind az elvi konfliktusok, mind az egyéni megpróbáltatások történetei kimeríthetetlenek, ez a magyarázata annak, hogy az elmúlt években olyan gyakran lehetett találkozni ugyanazokkal a tabusértő témákkal. Mi több, ezek a témák a Mónika talkshow emblémái lettek, amivel a közbeszéd ma azonosítja a show-t.

Szerettem volna visszakeresni néhány sikeres műsort és néhány nagy bukást, de erre nem nyílt lehetőségem. Arra a kérdésre, hogy a múltban a Mónika show melyik epizódja volt sikeres, és melyik nem, Herman Péter kitérő választ adott, valószínűleg üzleti titoknak számít. Annyit azért elárult, hogy azok a témák a legsikeresebbek, amelyek valamilyen tabusértést tematizáltak. Három típust sorolt fel, amelyeket így jellemzett. „1. A humoros, extrém külsőről szóló műsor nagyon sikeres volt, ahogyan az extrém életfilozófiák is, jókat lehet másokon röhögni. A fennálló rendtől eltérő, fenyegető magatartás erős reakciókat vált ki a nézőkben. 2. Kemény témák: drogosok, melegek. 3. Nagyon hétköznapi életproblémákat feszegető adások, amelyek a magánélet, és szerelem kérdéseit járják körül. Például: 'Ki szeretnék békülni veled!' Mindenki magára ismerhet benne.”

Témaválasztás.

A tipizálással járó leegyszerűsítést vállalva, tematikájuk alapján hét nagyobb – egymást részben átfedő - csoportba lehet osztani a *Mónika* epizódjait. Az első a másság és tolerancia problémái köré szerveződik, mint amilyen a melegek vagy a “kis emberek” társadalmi megítéléséről folytatott beszélgetések. Egy másik csoportba mentálhigiénés kérdések

¹³ Ebben az időben egyébként Herman Péter még úgy gondolta, hogy a Mónika talkshow mindössze pár évet fog megélni. Mónika szerepét abban látta, hogy segített egy műfaj meghonosításában Magyarországon, és úgy gondolta, hogy Mónikát majd más sikeres talkshowk fogják követni. Ezzel szemben 2009-ban még mindig a csatorna egyik legsikeresebb műsora.

sorolhatók, mint az alkoholizmus, az öngyilkosság vagy a pánik mindennapi megítélése. A nemi szerepekkel és a szexualitással kapcsolatos témák alkotják a harmadik csoportot, az iskolával és a neveléssel foglalkozó műsorok a negyediket. Moráliskérdések, így a hazugság, az önzés, az altruizmus, a megbocsátás dramatizálása kerülhet az ötödik csoportba. Az elvágyódásról, a megmagyarázhatatlan csodákról szóló történetek képezik a hatodik csoportot. Végül utoljára hagytam a családdal és a házassággal foglalkozó műsorokat. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a témák felölelik a magánélet összes aspektusát, de ha visszatekintünk, akkor azt láthatjuk, hogy a lehetséges témák palettáján markáns eltolódás (nevezhetjük beszűkülésnek is) jött létre az elmúlt években. Ennek következtében a családdal/házassággal, valamint a mássággal foglalkozó témák kerültek előtérbe, és a háttérbe szorították a többi lehetséges témát.

Árpa Attila ezt írta témaválasztásról: „Az első pár tucatot egyszerűen átemeltük (lenyúltuk) a német műsorból. 'Szerelmes vagyok', kövér vagyok, homoszexuális vagyok, boldogtalan vagyok'- és így tovább. Mivel napi adásról beszélünk, gondolhatják, hogy az alaphelyzetek hamar elfogytak. Állandóan újakra volt szükség. Ekkoriban Herman Péter, a műsor főszerkesztője, Wisinger János és én is úgy jártuk az utcákat, hogy bármit, amit láttunk, azonnal lefordítottuk Mónikás témára.” (220) Árpával teljesen azonosan beszélt Herman Péter az interjúbán: „Hát a témaválasztás pillanatnyilag úgy folyik, hogy én találok ki őket. Nem azt mondom, hogy mindig így lesz, nyilván lesz olyan, amikor kimerül az agyam. Leülök az asztalhoz, kitalálok tizenötöt. És akkor elkezdem szortírozni. A kitalált címeket átküldöm Árpa Attilának, aki visszaír, hogy a kitalált cím jó vagy sem, illetve apró módosításokat kér”. Műfaji szempontból lényeges különbség, hogy szemben a Fókusz hírmagazinnal, ahol megtörtént események adják a műsor tartalmát, amelyet az újságok, híradások anyagából állítanak össze, a Mónika talkshow témái mindig szubjektívek „kitaláltak”. Azért került idézőjelbe a kitalált szó, mert végső soron ezek a témák sem a fantázia termékei, hanem személyes tapasztalatból, megfigyelésből, munkatársakkal és ismerősökkel folytatott beszélgetésekből alakulnak ki. Herman Péter azt is hangsúlyozta, hogy a mindennapi életből vett, szubjektív eredetű élmények előbb egy kreatív átalakuláson mennek keresztül, mire egy műsor témája lesz belőlük. „A barátnőm néha úgy érzi, hogy minden egyes téma, amit kitalálok, az egy üzenet neki. Ez nem igaz, de néha tényleg beszélgetünk, és másnap az esszenciája lecsapódik a fejemben és kitalálok címként.” A Mónika talkshow témái nem sokban különböznek más országok talkshow-inak a témáitól, hiszen az eltérést már csak a nemzetközileg használt azonos formula sem teszi lehetővé, de azért megfigyelhetők az egyes országokra jellemző különbségek. A Mónika talkshow címei között például feltűnően gyakran szerepelnek a családdal kapcsolatos problémák, míg az amerikai talkshow-kban az egyénnel kapcsolatos problémák dominálnak, még a családdal foglalkozó műsorokat is inkább individuális nézőpontból nézik.

A témánál gyakran fontosabb a jó cím, aminek figyelemfelkeltőnek és provokatívnak kell lennie. „Néha a cím provokatívabb is, mint maga a műsor, ” – mondta Herman Péter. A címhez hasonlóan a zárszó is néha kicsit elüt attól, amiről a műsor szólt. Erről így beszélt: „Gyakran megírjuk előre, aztán a műsor végére átírjuk, mert kicsit elment valamelyik irányba. Nem jellemző, de azért előfordul.”¹⁴ A témák között egyetlen tiltott téma van: a politika. „Ezer százalékosan. A magánéletben viszont nincs semmi. Például 'Megerőszkoltak', címmel most csináltunk egyet. Ez incesztus volt. Más tabutémák is bekerülhetnének, például testvérszerelem, de kis országban nem lehet elég embert találni ilyen témákra.” A

¹⁴ Hasonló a helyzet a Jerry Springer show-nál, aki előző nap, csak a cím ismeretében írja meg a zárókommentárt, és csak ritkán változtat rajta. Jerry kommentárjaira annyira büszke, hogy a legsikerültebbeket a könyve utolsó fejezetében külön is közreadja.

műsorkészítés szempontjából a családi témákat sem tartja könnyűeknek. Nehéz szereplőket kapni a rokon viszonyok közötti konfliktusokra. A család zárt, az emberek általában nem szeretik kivinni a családon kívülre bizonyos típusú problémáikat. „Legfeljebb csak egy beszélne róla, de a műsorhoz kettő kell.” Munkahelyi téma kevés van, ezt is a magánéleti aspektusban szokták tárgyalni. „Női vezetőkről” szólt például egy epizód, ahol a női vezető szexuálisan zaklatta a férfi beosztottakat. Általánosságban elmondható, hogy nem önmagában a téma a döntő, hiszen témától függetlenül csak akkor számíthat egy-egy epizód nagy nézettségre, ha sokkolja és megdöbbeníti a nézőket.

Szereplők kiválasztása.

„Az elején valóban nehéz volt, de később már szinte tódultak hozzánk az emberek. A kezdeti időszakban hirdetések útján kerestünk szerepelni vágyókat. De gyakran mentünk klubokba, terápiás csoportokba, sőt, a baráti körünket is átfésültük. Mára ez a folyamat eléggé leegyszerűsödött, hiszen ott van minden műsorban a felhívás.” (Árpa:222)

A talkshow-val kapcsolatos leggyakoribb kérdések egyike az, hogy van-e bennük beépített ember, azaz olyan szereplő, aki nem a saját véleményét mondja, hanem a műsor készítői által kitalált szerepet játssza el? Miközben a beszélgetés során korábban említette, hogy bizonyos esetekben fizetnek a szereplőknek, a beépített emberek létét Herman Péter kategorikusan tagadta. Elismerte, hogy néha valóban azt lehet érezni, mintha a műsorban volna ilyen vendég, de újra és újra megismételte, hogy borzasztóan szigorúan vett szabály, hogy „statiszta, beépített ember nem szerepelhet soha. Ez kirúgással jár.” A szigorúság mindenekelőtt a műfaj jellegéből következik, hiszen a talkshow – már csak definíciója szerint is – valódi emberekről és történetekről szól, nem pedig kitalált emberekről és eseményekről. De nemcsak a műfaji elvhűség okán utasítják el a statiszták alkalmazását, hanem azért is, mert ha ezek nyilvánosságra kerülnének – „márpedig Magyarországon semmi nem marad titokban” – akkor az egész talkshow elvesztené a hitelét.

A beépített emberek jelenlétének állandóan felmerülő vádját Herman Péter sok okra vezette vissza. Az egyik az, hogy szerinte a nézők nagy része társadalmilag a saját személyes mikrovilágában él, azaz egy szűk körön kívül másokkal nem találkozik. „Ezek a nézők azután borzalmasan elcsodálkoznak, hogy másfajta emberek is léteznek, – és nemcsak a képzeletben, – mint azok, akikkel nap mint nap találkozik”. A talkshow nagy újítása éppen annak az újfajta kulturális nyilvánosságnak a megteremtése volt, amely lehetővé tette, hogy a műsor készítői olyasmit is tematizáljanak, amit korábban vagy csak színészek játszottak el fiktív történetekben vagy éppen ellenkezőleg, a nyilvánosság kizárásával csak a magánéletben lehetett tematizálni. „Nem tudtam, – mondta Herman Péter – hogy Magyarországon lesznek-e olyan emberek, akik hajlandók lesznek bejönni és beszélni olyan dolgokról, amiről nem szoktuk meg, hogy beszélnek. Majd aztán bejöttek és beszéltek.”

Árpa Attila is részletesen kitért a Mónika show tárgyalásánál arra, hogy vajon mi készítheti a szereplőket, embereket arra, hogy ország-világ előtt mondják el a bajaikat. „Több oka is van: a tévé stúdió biztonságot ad. A sok reflektor, a közönség, a pörgés, az izgalom más megvilágításba helyezi azokat az eseményeket, amelyekről a nappaliban már lehet, hogy próbált beszélni. Egészen biztos, hogy ilyen helyzetben mindenki másként reagál, mint otthon, a négy fal között... Ebben a közegben szinte lehetetlen hazudni. Egyrészt ott van Mónika a keresztkérdéseivel, másrészt az esetleg füllenteni akaró vendég sohasem tudhatja, hogy ki lép be a stúdióba és hazudtolja meg. Ezen kívül a televízióknak még mindig van akkora nimbusza, hogy az emberek mindent megtesznek annak érdekében, hogy ha csak öt percre is, de a képernyőre kerülhessenek.” (223)

A talkshow nemcsak „megtalálja”, de sajátos műfaji dramaturgiáján keresztül „ki is találja” ezeket a szereplőket. Azért érzik sokan mégis gyakran, hogy statisztákat látnak, mert a valóságos figurákat a talkshow-ban – Herman kifejezésével élve – „sarkosítják”. Vagyis a szereplő valóban olyan, amilyennek a néző a műsorban látja, valóban az a véleménye, amit ott elmond, tényleg azt teszi, amiről a műsorban is beszél, de mindez „sarkosítva” jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy a szerkesztők tudják, hogy mi a téma, amiről készíteni akarják a műsort, ezért a felkészítés során abba az irányba terelik a szereplőket, hogy arról beszéljenek, amiről a show szól. Herman Péter elmondása szerint, ha például egy férfiről a „research” azt hallja, hogy veri a feleségét akkor, amikor megkeresi a férfit, errefelé tereli a beszélgetést. Megkérdezi, hogy „Tényleg igaz, hogy megverted a feleséged, - ne mond már”. Ha szükséges, másfajta technikákat is bevet, hogy a másik gátlásait leszerelje, és az hajlandó legyen beszélni a nyilvánosság előtt erről. Olyanokat is mond, hogy „Hát igazad van, hát én is ezt csinálnám a csajommal, ha nem tetszene, amit csinál.” Amikor pedig a feleségét verő férj azt mondja, hogy ha a feleségem egyszer nem teszi a csirkét az asztalra, ha hazaérek, akkor kap egy pofont, akkor a kérdező hozzáteszi: „Tényleg? Figyelj, ezt mindenképpen mond el a műsorban. Tökjó. Még röhög is hozzá, hogy bátorítsa a delikvenst. Így történik a szereplők felkészítése.” Herman Péter ezt így magyarázta: „Ez egy show, a szereplők személyiségének, az életének, a cselekedeteinek egy aspektusára vagyunk kíváncsiak, azt nagyítjuk fel, azt játsszuk ki. Mindaz, amit tesz valóságos, ugyanakkor kicsit sarkosítva van, amihez hozzájárul még egy – egy ember személyes exhibicionizmusa, hogy őt itt most nézik, hogy most itt ő lehet a Jani. Tehát még rá is játszik a szerepre, amit a műsor felkínált neki.” A „sarkosítás” tehát azt jelenti, hogy az emberek valóban játszanak a műsorban, de a közhiedelemmel ellentétben nem a műsor készítői által sugallt szerepet, hanem magukat játsszák. Pontosabban sokszor – akaratuk ellenére – leleplezik magukat, nyilvánosan megmutatva magukból mindazt, amit a mindennapi körülmények között önmaguk és mások előtt is igyekeznek elrejteni.

A szerkesztő és a research sokat beszélget a potenciális szereplőkkel. Van, akivel csak tíz percet, van, akivel napokig beszélnek, addig, amíg szükséges. A szerkesztő tehát ismert mindent, amikor a szereplők történetei alapján készít egy forgatókönyvet. Ez azonban mindig csak afféle vázlat, nem előírt forgatókönyv, mert a szereplők ha nem is gyakran, de néha másfelé viszik a beszélgetést, mint amerre Mónika szeretné ha mennének a forgatókönyv alapján.

Előfordul az is, hogy az egyik szereplő kifejezetten kéri, hogy egy adott témáról ne beszéljenek, holott a szerkesztő pedig szeretné, ha az is szóba kerülne. Első lépésben ezért a szereplő kérését elfogadják, de a műsorkészítők trükkje az, hogy amikor elindul a show felvétele, akkor mégiscsak gyakran előhozzák azt a témát, amiről az adott szereplő nem akart beszélni. Soha nem kérdeznek rá közvetlenül arra, amiről előzetesen megállapodtak, hogy nem kerül szóba, „hiszen ez tisztességtelen lenne.” – mondja Herman Péter. Ugyanakkor számtalan esetben előfordul az, hogy amikor előkerül a téma, a szituáció, a szereplők, a közönség, a kamera, az érdeklődés, és a feszültség hatására a korábban elzárkózó szereplő mégiscsak beszélni kezd. „A nyilvánossághoz hozzá nem szokott szereplő most érzi, hogy hatással van az emberekre és azt is érzi, hogy minél többet mond, annál jobb. És akkor előjön a farbával, és nekünk nagyon résen kell lennünk, és ha már belekezdett egy mondatba, akkor gyorsan belekérdezzünk. Ezek az igazi sikerélmények például nekem. Nem azért, mert a show jó, hanem mert olyan emberi történetek jönnek ki, amelyek hihetetlenül érdekesek és megragadóak. És azért szeretem ezt, mert hétköznapi emberekkel lehet foglalkozni, akik pontosan olyan érdekesek, ugyanolyan jók, ugyanolyan izgalmasak, mint bármelyik

ügynevezett sztár. Sőt azt kell mondanom, hogy még jobbak is, sokszor. És be lehet bizonyítani, hogy bárkiből kitűnő szereplő lehet bármiben, ha olyan szituációba kerül.”

Az elmondottak természetesen számtalan erkölcsi problémát felvetnek, hiszen miközben megnyugodhatunk, hogy nincsenek statiszták a műsorban, közben kiderül, hogy a szereplők a „sarkosítás” és más technikák használata miatt jogosan érezhetik azt, hogy beugratták őket. A legtöbben csendben maradnak, de néhányan nem hagyják annyiban a dolgot, és a nyilvánossághoz fordulnak a becsapás miatt. Az elmúlt években több alkalommal is beszámoltak a lapok ilyen botrányokról, a legelsőről 2001-ben az indulás évében így írt a Népszabadság.

„A műsor érdekében számos esetben egyszerűen becsapja vendégeit az RTL Klub délutáni műsora, a Mónika-show. A szereplők számára sokszor csak akkor derül ki, hogy kellemetlen helyzetbe kerültek, amikor már „betolták” őket a stúdióba. Így kellett szembenéznie egy tíz évvel ezelőtt nőket megerőszakoló férfinak áldozataival a kamerák kereszttüzébe. A műsorból csak rendkívül indokolt esetben vágják ki ezeket a részeket. Különböző trükkökkel hívja be és hozza kellemetlen helyzetbe számos vendégét az RTL Klub kibeszélőműsora, a Mónika-show. A szereplőket sok esetben állandókkal csábítják be a műsorba, és csak a felvételen derül ki, hogy valójában mi a stúdióbeszélgetés témája. Így nézett szembe azokkal a nőkkel egy meghívott, akiket tíz évvel korábban megerőszakolt. Árpa Attila producer szerint sok esetben csak így tudják elérni, hogy a stúdióban megjelenjen valaki. Mint mondta, ezt nem rosszindulatból teszik, hanem igazságot akarnak tenni. A producernek tudomása van arról, sokan érzik úgy, hogy átverték őket. Holott a velük kötött szerződésben felhívják a figyelmüket arra, hogy az adás közben előfordulhatnak váratlan vagy a szereplőket rosszul érintő történések. Ha ezt a nyilatkozatot nem írják alá, nem is kerülnek műsorba.”¹⁵

A cikkből kiderül, hogy azért vált ki olyan szenvedélyes indulatot sok nézőből a műsor, mert a nyilvánosság előtt őszintén és sokszor provokatív módon mernek beszélni a személyes problémákról. Ezek különösen érzékeny és robbanásveszélyes területei a magánéletnek, ebből adódóan a nyilvánosság elé is rendkívül nehéz állítani őket. A műsor készítői ezt a feladatot dramaturgiailag gyakran úgy oldják meg, hogy a „meglepetés” eszközét használják. A dolog logikájából adódik, hogy a meglepetéshez szükség van arra, hogy a résztvevők ne tudják mi fog következni, ezért a titkolózás és a résztvevők jó szándékú félrevezetése ilyen esetekben elengedhetetlenül szükséges. Régen nyoma veszett testvért kutatnak fel a műsor készítői, és szemünk előtt találkoznak újra a meglepett emberek, máskor azzal a trükkel, hogy kísértje be barátnőjét a stúdióba, behívják egy fiatal nőt, hogy mindenkitől elrejtve a „titokszobában” mintegy véletlenül meghallgathassa különváltan élő férjének önostorozó vallomását és kérését, hogy fogadja vissza. Ismét máskor korábbi traumák szenvedő alanyait és okozóit szembesítik meglepetésszerűen egymással. Árpa Attila – a rá jellemző bombasztikus stílusban – így fogalmazott: „Sokszor éltünk a megtévesztés nem túl elegáns eszközeivel. Például, amikor azt hallottuk, hogy egy nő megcsalja a barátját annak a testvérével. Felhívtuk a felszarvazott férfit, akinek a szarvairól mi már tudtunk, de csak annyit mondtunk neki, hogy a magánéletéről szeretnénk beszélgetni vele. Be is jött a stúdióba, gondolván, otthon minden rendben van. A kamerák előtt kellett szembesülnie azzal, hogy a barátnője és a testvére már rég egymáséi lettek. És tudják, mi az érdekes? Soha senki nem állt fel azzal, hogy bocs, de erről nem beszélek. Ott ült csórikám a közel százfős közönség előtt, őt kamera

¹⁵ „Átvert szereplők a Mónika-show-ban?” Népszabadság, 2001. december 22.
(<http://www.jogiforum.hu/hirek/3100>)

keresztútjában, előtte a híres Mónika és várta a választ. Naná, hogy el kellett mondania legféltettebb titkát.” Árpá: 222-223.

„A megtévesztés és a rádumálás mellett komolyabb eszközeink is voltak. Bizonyos esetekben bizonyos embereket nemes egyszerűséggel átvertünk a palánkon. Csakis a cél érdekében. Kaptunk egy fülest, hogy egy elvetemült apa rendszeresen megerőszakolja nevelt lányát. A férfit a legkedvesebb hangú asszisztensünk hívta fel, hogy meginvitálja a következő Mónika show felvételre. A téma a munkahely lett volna. Szerinte. Honnan vette? Mi mondtuk neki. Be is jött a jóember. Pár kanyar után Mónika rátért a lényegre. Majd bejött a lány is. Apukának esélye sem volt tagadni.” (224.)

Lehetne azzal érvelni, hogy aki látta a *Mónika* epizódjait, az tudja, hogy az esetek nagy részében a szerkesztők egyáltalán nem élnek a meglepetések dramaturgiai eszközével, ha pedig igen, akkor azok inkább kellemesek. Vagyis csupán elenyésző számban fordulnak elő olyan esetek, amikor haragosok vagy ellenlábások kerülnek tudtuk nélkül szembe egymással. Ez a bagatellizálás azonban a probléma megkerülése lenne. A helyzet az, hogy nemcsak a beugratások, de még a meglepetések sem tartoznak a talkshow nélkülözhetetlen eszközei közé. Az újszerű problémák és az ezeket hitelesen megjelenítő emberek felkutatása és bemutatása a lényegük, amiről később a harmadik generációs típusú talkshow modelleknél lesz szó.

A közönség

A közönség fele érdeklődő, másik fele szervezett, fizetett közönség. (Úgy olvastam valahol, hogy akiknek fizetnek, azok a műsor indulásának az idején 2000 forintot kaptak, ha reggeltől estig végigülték az aznapi felvételeket.) Maga a közönség nagysága a szoba nagyságától függ, általában 60-80 embert jelent. A közönség néma, csak néhány esetben ültetnek be a forgatókönyv alapján olyan szereplőket, akiknek szerepük van a műsorban. A közönség úgy van instruálva, hogy bárki beleszólhat a beszélgetésbe, vagy kérdezhet a vendégektől, ha úgy érzi. Ezt felállással jelzi az, aki beszélni akar. Amint észreveszik a stúdióból ezt, rögtön jelzik Mónikának, aki akkor a közönség soraiban helyet foglaló szereplőhöz megy. Ilyen hozzászólás meglehetősen ritkán fordul elő. Ennek Herman szerint az az oka, hogy azok az emberek, akiket Mónika megszólít, zavarban vannak. Ez egy jelentős különbség a külföldi talkshow-khoz képest, ahol elég gyakoriak a közbeszólások, tehát nemcsak a műsorvezető, hanem a stúdióközönség, sőt gyakran a betelefonálók is tehetnek fel kérdéseket. A Mónika show-nál ez utóbbira azért sincs lehetősége, mert a műsor felvételről megy, nem élő adásban. „Fogok még azzal foglalkozni, – jegyezte meg a főrendező – hogy aktívabb legyen a közönség részvétele. Mondjuk úgy, hogy vannak még feladataink.”

Szitkomoknál a közönség aktív részvételének a jelzésére a tapsgépek szolgálnak. Gyakran lehet hallani, hogy nagyon hasonló a helyzet a Mónika show-ban is, ahol állítólag a résztvevők parancsra tapsolnának, akkor, ha egy ilyen felirat megjelenik. A beszélgetés során ezt Herman Péter kategorikusan tagadta: „Tapsemler van, felirat nincs.” A Mónika talkshow-nál a tetszésnyilvánítás úgy van megszervezve, hogy három tapsemlert alkalmaznak, akiknek az a feladata, hogy érzékenyek legyenek a poénokra, és akkor tapsoljanak, ha valami fontos dolog történt. A tapsemleri munkakör nem könnyű, vannak jobb és rosszabb tapsemlerek, sőt egyet még az első évben kirúgtak, mert rosszkor tapsolt. Amikor tetszésnyilvánítást látunk és hallunk a show-ban, akkor a közönség az előtapsolókat utánozza, mert azt hiszi, ezt kell csinálni. Az egyöntetűség és koordináltság azonban mégis azt az érzést keltheti a nézőkben, hogy a közönség parancsra tapsol, véleményem szerint ez a show-nak az egyik gyengéje: a csináltság, az erőlködés érzését kelti.

Mónika személye.

Árpa Attilának döntő szerepe volt abban, hogy Herman Péter lett a Mónika show főszerkesztője, de abban is, hogy a sok száz jelentkező közül Erdélyi Mónikát választották ki, hogy az arcát és a nevét adja a műsornak. (Árpa, 2003) Mónika személyiségének, mint márkanévnek a jelentőségét nem lehet eléggé túlbecsülni. A kereskedelmi csatornák magatartását alapvetően az határozza meg, hogy félnek a bukástól, ezért fontos a számukra, hogy a képernyőre kerülő ember arca, széleskörűen ismert legyen és mint egy megbízható áruvédjegy garantálja a sikert, (Kontra Barbara, Jakupcsek Gabriella vagy Liptai Klaudia is korábbi ismertsége okán lett műsorvezető a TV2 talkshow-iban.). Az RTL-Klub merészségét mutatja, hogy úgy választották Mónikát, hogy annak még nem volt neve, amikor a csatornához került. Fel kellett építeni. Erdélyi Mónika eredetileg gazdasági jellegű főiskolát végzett, később a Budapesti Televízió vezető műsorvezetője volt, onnan a TV2 híradóhoz szerződötték, de nem vált ismertté. Otthagyta a televíziózást, vásárolt egy fitness klubot, és azt igazgatta. Ekkor hallott arról, hogy az RTL Klub műsorvezetőt keres és jelentkezett. Konzultálva az akkori programigazgatóval komoly casting után Wisinger János és Szilágyi Adrienne választotta ki őt a sok jelentkező közül. A legfontosabb szempont az volt, hogy a délutáni műsor női közönségének találjanak egy vonzó arcot. „Nőkre építő, nőkre apelláló, fiatal felnőtt nő volt a célcsoport.” – mondta Herman Péter. Olyat akartak, aki kedves, de kemény személyiség, és aki kellő lényeglátással rendelkezik, hogy a műsor egészét mindig szem előtt tudja tartani. „Vitaképes legyen, aki képes egy provokáló kérdéssel egy beszélgetés elindítására, de azért olyan, akit azok is tudnak szeretni, akiket csapdába ejt vagy cikiz.” Erre a szerepre építette fel a semmiből az RTL Klub Erdélyi Mónikát láthatóan sikerrel, hiszen az eltelt nyolc évben nem akadt vetélytársa a televíziós piacon.

Mónika nem szól bele a szerkesztő munkájába, ő már készen kapja a témákat, a szereplőket és a szerkesztő forgatókönyv-vázlatát, neki „csak” azon kell munkálkodnia, hogy minél tökéletesebben kivitelezze az eredeti elképzelést. Amint azonban arról már volt szó, a vázlatos műsor életre keltése során Mónika maga is alkotótárssá válik. Formálisan a szerepe a show-ban az, hogy háziasszony legyen, a stúdió pedig intim környezetet és bensőséges hangulatot ébresztő „otthon”. Ennek megfelelően laza beszélgetést indít el a vendégei között, majd igyekszik abba az irányba terelni a társalgást, amerre haladni szeretne. Bár a műsor dramaturgiájában van valami a szalonból, a kávéházból és a vitaklubból is, mégis az „otthon” jelleg a domináns.

Mónika imidzse, mint kulturális terméké gondosan meg van komponálva, azokat célozza meg, akiket a műsor el akar érni. Az RTL Klub célja az volt, hogy fiatalos, harmincas családanya legyen a műsor arca, aki kedves, jól kommunikál, és aki ezért hiteles személy lehet az elsőszámú célcsoport szemében. Herman szavaival: „Háziasszonyos nőiességre, érett nőiességre, kicsit vidámságra apellál. Egy kis csábítás is van benne. Modern nő. Vidám. Szép. Csábító. Okos. Ezt kell a képsornak átvinni.”¹⁶ Mónikának. Herman Péter szerint azt kell képviselnie, amit a legtöbb nő el szeretne érni, úgy kell élnie, ahogy azok is élni szeretnének. Ehhez arra van szükség, hogy a vonzerő ne csak vizuális effektus legyen, hanem egy valódi személyiség kisugárzása is. A nőiséget sugárzó *Mónika* márkanév sikerét bizonyítja, hogy nemcsak a nők, hanem a férfiak körében is népszerű. Mint Herman megjegyezte: „Elképesztő mennyiségű szerelmes levelet kap.”

¹⁶ A nőiesség hangsúlyozása magyarázza nyilván azt is, hogy miért volt évekig az RTL Klub fórumán egy topic azzal a címmel, hogy „Jó csajszi-e a Mónika?”

Kritikai megjegyzések

A *Mónika* elévülhetetlen érdeme az, hogy a talkshow-t, ezt a fontos új műfajt behozta Magyarországra, és adaptálta a magyar körülményekhez. Nálunk a rendszerváltás még a nyugati országokénál is látványosabbá tette az értékek és a normák viszonylagosságát és vitathatóságát, és éppen a társadalmi érintkezés új szabályai keresésének az igénye és a korábbi tabuk kollektív átbeszélésének izgalma és kinevetése biztosíthatná a talkshow frissességét. A *Mónika* egy újfajta fórum születését jelzi, ahol nálunk is nyilvánosság elé kerülhetnek a korábban privátnak számító kérdések, mert a talkshow legitim módon megsértheti, majd újrarájzolhatja a magánélet és a közélet közötti ismert és elfogadott határokat.

A bevezetésben már szó volt arról, hogy a Phil Donahue névvel jelzett elsőgenerációs talkshow-modell lecsengése után a talkshow második generációjának képviselői a kilencvenes években képesek voltak ismét élettél és izgalommal megtölteni ezt a műfajt, és ez magyarázza, hogy az új talkshow-modell nemcsak Amerikában, de a világ szinte minden más országában elterjedt. A kritikai megjegyzések előtt előre kell bocsátani, hogy a világ számos más országában a populáris kultúrával szembeni ellenállás miatt valószínűleg soha nem lesz olyan elfogadott ez az érdekes és szórakoztató műfaj, mint Amerikában, ahogyan például még az angolszász kultúrához tartozó Angliában sem lett az (Tolson 2001).

A kilencvenes évek közepén azonban válságba került a magánélettel foglalkozó, a konfrontációtól sem visszariadó második generációs talkshow-modell. Bár a népszerűsége nem csökkent, sőt minden nagy csatornának megvolt a maga talkshow-ja, sok kritika érte a műfajt a sajtó részéről a témái, a dramaturgiái, a szereplői miatt. Oprah, – aki 1986-ban indult talkshow-jával a második generációs talkshow legnépszerűbb képviselője lett a kilencvenes évekre, – mély alkotói válságba került az elutasítás miatt. Úgy érezte, hogy konfrontációs programjaival elidegeníti azokat a csoportokat, akiket a legjobban szeretett volna megnyerni: a gondokkal küzdő mindennapi embereket. Radikálisan átalakította a műsorát, amelyben ezentúl olyan embereket hívott meg, akik a magánéleti nehézségeiket sikeresen oldották meg és méltósággal viselték a kudarcokat is. (Illouz 2003, Wilson 2003) Oprah ezzel megteremtette a talkshow modellek harmadik generációját, nézettsége pedig a korábinál is magasabbra ívelt. Pontosabban szólva az történt, hogy mindazok a konfliktusok, amelyeket Oprah száműzött a műsorából, most a harmadik generációs modellen belül egy másik altípuson belül jelentek meg, Jerry Springer korábban elképzelhetetlen talkshow cirkuszában. (Springer 1998) A harmadik generációs talkshow modell tehát két egymással szöges ellentétben álló markáns altípust teremtett: a szentimentális Oprah Winfrey show-t és a gunyoros Jerry Springer show-t. Ezek sikerei nyomán a második generációs modellhez tartozó korábbi talkshow-k az ezredfordulóra el is tűntek a színről. Néhány alacsony nézettségű talkshow megmaradt ugyan, mint például a Montel show. De ezek is Oprah-t igyekeztek utánozni, konfrontáció helyett segítséget ígérve a bajbajutottaknak.

Mi kis ország vagyunk, – mondhatnánk – nekünk Mónika az Opránk, akinek a kisebb költségvetésből, kevesebb tapasztalatból és a közszolgálati televíziózás hagyományaiból eredő több kulturális gátlásból csak erre futja. De ez az összehasonlítás nem állja meg a helyét, mert nemcsak mennyiségi, hanem fontos szerkezeti különbségek is vannak Mónika és Oprah között. A legfontosabb ezek közül az, hogy Oprah a szerzője és főszereplője is a saját műsorának, míg Mónika csak a csatorna alkalmazottja. Mónika az RTL Klub „talkshow-üzletvezetője”, aki a mások által elgondolt és megcsinált műsor háziasszonyi szerepét látja el, és akinek a kérdéseket is sokszor mások adják a szájába. Ebből a kívülállásból adódik, hogy negédes mosolygása és minden igyekezete ellenére sem hatja át különösebb személyes

izgalom a munkáját, sokszor csak a mechanikus kérdezősködést és konferálást látjuk újra és újra. (Aligha véletlen, hogy Gálvölgyi János Mónika paródiájában is a lélektelen mosolygást és gépies ismétléseket tette nevetségessé.) Végül is a *Mónikát* legfeljebb csak egy-egy érdekes szereplő felbukkanása vagy egy váratlan szituáció zökkenti ki időről-időre a megszokott monotóniájából. Oprah ezzel szemben személyesen és szenvedélyesen is érintve van valamennyi témában, minden műsorában alkalmat talál arra, hogy elmondja, hogyan találkozott a szóban forgó problémával és mit gondol róla. Megjegyzései a nehézségekkel való terápiás megbirkózáshoz adnak mélyről jövő hitet. A legfontosabb különbség azonban a műsor jellege. Oprah műsora egy pozitív értékképviselő felvállaló misszió, amely a legkülönbözőbb módon segíti műsorával a nőket, a bajbakerülteket, az alternatív életet kereső új középosztályt, miközben a szórakoztatásról és a meglepetésekről sem felejtkezik el. Mónikánál viszont gyakran még ma is inkább negatív érzést kiváltó, vitás ügyeket „megkavaró”, néha beugrató műsorokat láthatunk, ahol műsorvezető sokszor erőtlenül igyekszik rendet teremteni vagy újabban részrehajlóan szolgáltat igazságot. Pedig nálunk is lehetne érdekesebb és szórakoztatóbb talkshow-t csinálni, amely a világra való rácsodálkozás, a segíteni akarás és a könyörületesség Oprah-i szempontjait követné. De ha eltekintünk is a pozitív események, emberek, akciók bemutatásának Oprah-i igényétől, és a Mónika show-t az amerikai talkshow másik tradíciója, a sokkolásra törekvő Jerry Springer felől vizsgáljuk meg, itt is az előzőhöz hasonló eredményre jutunk. A Mónika műsorai egyszerűen nem hozzák azt a frenetikus hatást, amit a műfaj nagy porondmesterének, Jerry Springernek a nagycirkusza vált ki a nézőkből.

Valójában *Mónika* címmel a kilencvenes évekre jellemző tipikus második generációs talkshow modellt kapunk, amelyben még nem váltak szét a melodramatikus és a bohózati elemek. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a Mónika show-ban Oprah és Springer nem túl szerencsés egyvelegét kapjuk, ahol a két szétartó komponens, a terápiás és a karneváli, még le is rontja egymás hatását. A bohózat nem engedi az intimitást, a közelség nem engedi a kigúnyolást. Ez a keveredés a fő oka annak, hogy a közvélemény gagyinak tartja a műsort.

A kétségtelen közönségsikertől függetlenül a Mónika talkshow végeredményben csak kevésbé élt a műfaj nyújtotta lehetőséggel. Mind a dramaturgiáját, mind a műsorvezető szerepkörét tekintve egy második generációs német talkshow magyar utánzása maradt, ahelyett hogy a legsikeresebb formulát, Oprah talkshow-ját próbálták volna meg fokozatosan magyar körülmények közé átplántálni. (Ha már a női közönséget és a terápiás aspektust akarták a gyártók megcélózni.) A talkshow műfaji forradalmi újítása miatt, azonban még ez az idejétmúlt német minta is elégnék bizonyult ahhoz, hogy a *Mónika* meglepően sikeres legyen nálunk is, és évekig talpon tudjon maradni a még nálánál is gyengébb versenytársakkal szemben. De azt is tudjuk, hogy ez nem mentség a gyengeségekre, hogy a tartós jelenlét önmagában nem volt elég ahhoz, hogy a show pozitív élményévé váljon a magyar közönségnek, inkább az ordináriság szimbóluma lett a köztudatban. Mindent összevetve, – erényeivel és gyengéivel együtt – olyan közepes talkshow a *Mónika*, amit valószínűleg sokkal korszerűbb, harmadik generációs talkshow-k követnek majd.

Irodalom:

Árpa, Attila (2003) *Ha én ezt a klubról egyszer elmesélem*. Art Nouveau, Budapest.

Illouz, Eva (2003) *Oprah Winfrey and the Glamour of Misery*. Columbia University Press, New York.

Manga, Julie Engel (2003) *Talking Trash*. N.Y.U. Press, New York.

Springer, Jerry - Laura Morton (1998) *Ringmaster*. Saint Martin Press, New York.
Tolson, Andrew (2001) *Television Talk Shows: Discourse, Performance, Spectacle*.
Lawrence Erlbaum, Mahwah N.J.
Wilson, Sherry (2003) *Oprah, Celebrity and Formation of Self*. Palgrave, New York.

Debarge, Yasmine

Child Access Services in Hungary: Importing a practice or renewing a service?

Ever since the late nineteenth century, Hungary has a tradition of family policy, often innovating. I use the notion of “family policy” as a more or less coherent set of measures oriented towards “family units”. The most common help is allowance, but the State can also set implements for family use in order to modify individuals' practices or decisions. Some of these measures aim to impact family organization and even sometimes their structure. This is the case of child access services, which try to maintain or reestablish a relationship between a parent and a child from who he or she had been separated. This service has a legal existence through the Child Protection Act voted in Hungary in 1995 and modified in 2005¹⁷. This Act gives the right and obligation for parents to maintain a contact with their child in case of separation from him/her. Since August 2007, all cities over forty thousand inhabitants must have a place where visitation rights can be practiced: a Child Access Service. This presentation will examine the implementation of this aspect of the law and its potential link to previous practices of social services. I will first present a short history of family policies, then the institutional and legal context, the earlier activities of the association which created child access services in Hungary, and finally what is the practice and how it could be linked to earlier practices of social services in the sixties. The material for this presentation is composed of interviews and observations carried in Budapest during an ongoing PhD investigation: other cities will be included in the research later on but could not be covered for this specific presentation.

The welfare society: the creation of guardianship authorities

Within the literature on the history of social and family law in Hungary, the book "Inventing the Needy" written by Lynn Haney is an inevitable reference. Her work focuses on social workers and their activities and defines three periods that shaped the actual welfare system in Hungary, each of them with its specific policy and institutional apparatus: the welfare society from 1948 until 1968, the maternalist welfare state from 1968 until 1985 and the liberal welfare state from 1985 until 1995. This chronology allows a better understanding of the actual Hungarian welfare state. I will try summarize it in this following part.

Coming out the Second World War, Hungary had a first communist regime, partly set by the soviets, which main activity was to reorganize the country according to the Party ideology. Equality between men and women was theoretically part of this ideology. In 1952, the Ministry of National Welfare, which handled family and marital allowances along with other government helps was dissolved to become the Ministry of Health. In a communist regime, the state was supposed to answer all the citizens needs and therefore considered that no welfare was needed. This official truth hid a complex system of helps, which could be qualified as an equivalent of a welfare system. The withdrawal of social help in cash

¹⁷ text:1997 évi XXXI tu 16 et 105 (4) bekesdése alapján 2005 Sept 01

worsened the misery already widely spread. In order to provide some relief, a network of local agencies, the “gyámhatóság” or guardianship authority, was developed. Anyone could access it. Having no budget, the caseworkers of guardianship authorities concentrated on their clientèle's institutional context and connections. Different tools were available to them.

In 1952, marriage reform established joint ownership of property obtained during marriage and outlawed single parenthood. This new aspect of family law allowed caseworkers to conduct paternity tests in order to track down fathers who had abandoned their partners. Through the Ministry of Labor, which had authority over all employers, caseworkers made sure that parental support was paid to mothers (20% of earnings). They also looked out that regular contacts between father and child was established. This “fathers tracking” was time consuming but efficient.

The communist system was centrally planned. Social benefits, such as emergency helps or marital allowances, were given through Unions. Therefore, caseworkers made sure that their clients were socially integrated and this meant they were working.

They also intervened in favor of families in need of lodging. They had the ability to fasten up the process of attribution of social housing. However this was a limited power, since the social housing system was long to react and favored the highly positioned in the Party hierarchy. The caseworkers, aware of this, did not hesitate to contact the extended family of the clients for longer or temporary help. This was also solicited when children needed to be taken care of when a single mother had to work and no childcare center could take them in. In that case, it was the females of the extended family who were solicited.

Caseworkers addressed their clients' needs by looking at the whole picture: as much their social position than their material or emotional needs. Their different identities (worker, wife, member of a larger family group, parent...) were taken into account, especially their position in the family.

From the maternalist welfare state to the liberal welfare state: shifts in ideologies

With the slowing down of the economy, the state brought in ideas from the west to modify its system. Economists and demographers had a strong influence in these changes. These measures deeply affected the aims of the politics: this is what Lynn Haney called the maternalist welfare state (1968-1985). New Economic Mechanisms introduced "small size markets in central planning in supply and demand". Demographers blamed working women for the fertility drop, their opinion becoming part of the propaganda. Besides, research in psychology demonstrated the importance of maternal presence to the child in its young years¹⁸. These discourses combined with the fact that full employment was not any more sustainable brought the birth of the GYES: the three years maternity leave on a flat rate for every woman. Men could apply only if they were single parent or if the mother was ill. The government released a list of jobs considered dangerous for women, forbidding them to attend those. These new policies showed that the state had set women's prior responsibility on mothering.

The funds given to the Unions shifted to the gyámhatóság, or guardianship authority, doubling the number of caseworkers and giving it a bureaucracy dimension unknown until then. With this newly available money and the change of ideology making women the only one responsible for children, caseworkers created domesticity tests conducted during home

¹⁸This affirmation should be nuanced since it has been showed that the nursery conditions were rather poor, as Julia Szalai's article show (reference in bibliography).

visits. When the caseworkers used to look for fathers to make sure that they took their responsibilities, they now became the controllers of women's mothering practices, denying help to those who did not fit their criterias.

International Organizations (the International Money Fund and the World Bank) pressured Hungary to reset priorities in order to maintain a stable economy. That signified reducing the budget of social help. Through lobby pressure, Hungarian sociologists drew attention to the quick spread of poverty. In 1986, and not in 1989, as commonly suggested, policies were changed so that welfare was restricted by eligibility criteria. In 1985, GYED had been invented: a maternity leave linked to income (70% of previous salary). It was targeted to professionals who tended to take shorter maternity leave or not take any at all. However, it introduced an income based difference between women.

From 1983 until 1993, the number of persons receiving child rearing assistance went up by 1000%. The state delegated its role to local assistance. It kept the handling of unemployment compensation, family allowances and maternity leave, delegating poor relief programs and childcare. In order to be able to answer to all demands, means and income tests were applied, replacing domesticity test. The first intention was to reject the ones who had sufficient second economy earnings. However, it turned out that this was the welfare shift from familial integration to poverty regulation. Another consequence of the shift from national to local base of poor relief program was the class segregation worsening. Poores had different quality and quantity treatments according to the wealth of the district they lived in. Some local authorities were crawling under demands and had very small budgets while others had barely any request and lots of resources.

The most important element of Lynn Haney's demonstration is how each period provided a gendered answer to social problems. My interest in her work was reinforced by an interview with one of the pioneers of the Hungarian child access services which I'll mention in details later. But before any further descriptions on the activities of the child access services, it is necessary to describe the legal and institutional contexts.

The legal and institutional contexts of the creation of Child Access Services

Until 1945, family legislation gave much more power to fathers, leaving little rights to mothers in case of separation (Weiss, 1993). Fathers were the only holder of parental authority. A 1945 Ministerial Decree legalized no fault divorce and in 1946 recognized equivalence of rights between non married parents in case of long term separation. In 1952, issued from an initiative of the Socialist State, the Hungarian family Act established the equality between spouses in marriage and in case of divorce. Even if reformed several times, it is still valid today. Unmarried couples who lived together acquired the same rights over children born in their home. In case of separation or divorce, the parent who did not receive the custody of the child lost all authority, only having the right to be heard for three reasons concerning the child: the name, the place of living and the decisions related to school education. This is still the case today. Ever since 1952, the changes in the Family Act concerned property matters but not custody.

In 1990, Hungary ratified the International Convention of Children's Rights and subsequently, initiated a reform of its child protection institutions. A practice of social services received the attention from different non profit organizations: just because their parents were poor, a high number of children were taken away from parental home to be placed in foster care. The Hungarian Child Protection Act voted in 1997 reminded the rights of children and the duties of the State towards them: it aimed to create a safety net before families fall into complete

misery and have a better follow up of the parents before, during and after the placement of a child. In the spirit of the law, the different institutions related to children care were reformed. It was decided that a child protection center would be created for every forty thousands inhabitants. These centers were right away under the financial responsibility of local authorities. They combine divers social services for families in need and emergency attendance for parents who are homeless. They are aimed to families "at risk". The notion of risk for children as it was defined by my informants includes marginalization by poverty, mental health problems, domestic violence, parents addicted to a product, and divorce.

How are the child access services fitting in that picture? Parts of these institutional reforms were consolidated with the 2005 addition law to the child protection act. A line mentioning that child access services was added to the law. It specifies that "in all child protection centers, a service insuring that contact between parents and the child from whom they are separated should be maintained". I will now explain how this one line is implemented.

In Hungary, two authorities can take a decision over child visitation rights: the court and the guardianship authority, called "gyámhivatal". Created by the the 1997 law, this institution is a branch of the gyámhatóság which was studied by Lynn Haney. Divorcing couples go to the court. Divorced couples who want to change an agreement more than two years old go to guardianship authority. Children removed from parental care are under the supervision of the guardianship authority. Conflicting unmarried couples disagreeing with each other over the child can either go to the guardianship authority or to the court. Both authorities often work with the local "Névelési Tanácsadó" which is the "Educational Center". This center is controls the children's ability to be enrolled in school and follows their psychological health: mostly psychologists and educators work there. Any state institution in contact with children who needs some child psychologist advice or expertise will send the child to this Educational Center.

The first Hungarian child access service was invented in such a center, in 1988, in a Hungarian city of average size. The initiative came from the director of this "nevelési tanácsadó". The guardianship authority called him regarding the separation of a couple which argued over the custody and the visitation rights of a child. Unable to determine which parent should have the custody, the authority requested a psychological evaluation of the parents. As a psychologist, my informant considered that "it was part of his job to cure people". Rather than giving an expertise that would withdraw one parent's rights over the child, he decided to experiment: he invented the first Hungarian child access service. The practice was developed within the facilities of the educational center. The guardianship authority kept on sending them cases. Parents came to them by word of mouth. Between 1988 and today, the team of this educational center set up a protocol of practice, created a foundation and spread the word. They trained themselves to mediation with "Partners Hungary", a non-profit organization which imported the knowledge from United States. They then started their own training to family mediation. They lobbied in order to introduce child access services in the 2005 law reforming the Child Protection Law. Between 2005 and today, the foundation has trained a large number of the civil servants who are running the child access services in Hungary. They are still lobbying for family mediation and as the current debates on the reform of family law sets it, family mediation will be compulsory for parents who disagree on the custody and the visitation rights. It is clear that the law makers see mediation as a simple way to avoid the costs of long cases in justice courts.

The current situation and the actual practice

The 2005 law has the specificity to be neutral enough not to refer to the association practice, or mediation. When the decree of application came, no directives were given on how to practice child access services. Child Protection Centers and therefore the quality of their services depend on the local authorities budget, which is still the case for most of social helps since this delegation of the State to local authorities hasn't changed ever since the nineties. Whether the district is rich or not and the mayor wants to carry a social policy or not completely affect their abilities to sustain their activities and therefore the presence or the lack of a child access service. To my knowledge, no measure has been taken against any district not providing child access services. As for today, many child protection centers simply do not offer this service. On who the financial burden should fall is a rather serious issue. Some settlements have a contract delegating it to an association. In one of the cases I observed, the first child protection center which received me offered to take in cases from other districts. Since the other districts didn't agree on the fee, the contract wasn't signed and these districts do not provide child access services. Conflicting parents are usually not eager to pay for this type of services: it then becomes another source of conflict. Without any control of the enforcement of the law, the existence of a child access service and its proper running relies on individual initiatives of civil servants.

Located in an Educational Center, the first child access service I observed is one of the pioneers amongst Hungarian child access services. The employees have developed a practice of child access service from their professional knowledge as educators and psychologists. They shaped the protocol which is currently taught in the trainings of the foundation. To these employees, the contact point activities were a continuity of the center's everyday life. They thought that ultimately, it should have been added to their "official" duties. The 2005 law came as a disappointment to them since it stated that the child access service should be in child protection centers, therefore categorizing child access service as an "emergency solution" to an at risk situation rather than a prevention activity, like the other activities of the Educational Center. To worsen the situation, the director of the Educational Center, who is also the leader the association, retired in December 2007. Since this service was relevant to the child protection centers duties, the new director of the Educational Center considered that the employees were not paid to provide such a service, however good it was said to be and even if they were pioneers. She made clear that any activity related to the contact point had to be done outside the center and outside of working hours. The association had to find a new place to register administratively, to receive the families and store its administrative files. They moved to the House of associations. This situation, combined with the personality of this new director, created pressure on the employees. They felt that a professional knowledge that they had help to develop was being discredited for "political" and financial reasons.

The second contact point I observed is run in a Child protection center. The child access service was started in September 2005, as an implementation of the new law. Foreseeing this event, the director had recruited three future "mediators" who received a six months training from the foundation. These mediators' activities consist in family mediation, family therapy and child access service arrangement. During my interviews with the mediators, I had to constantly remind them that I was interested in child access services and not mediation, situation I had also encountered with the first contact point. It forced me to double check whether the cases we talked about were mediation cases or child access services cases. Only one type of situation was specific to child access services: parents who arrived with a court decision that clearly stated the time and the hours of visitations. With such a judgment, the contact point was forced to apply the decision without mediation. One of my informants told

me that in such a case, she called herself "toilet lady" since she received all the anger from people and was limited in her ability to modify the parents behaviors.

In the current law, judges are not allowed to send parents to mediation and when they send them to a child access service, their judgment cannot require mediation. When they read a judgment, my informants qualify judges as "good" judges and "bad" judges. "Good" judges are the ones who call the center before writing their decision, ask the mediators about their time availabilities, eventually specify in the judgment that parents should consult the child access service to make an arrangement. "Make an arrangement" is interpreted as organizing a mediation session with the parents about schedules, activities and other different sources of disagreement that can be raised during the practice of visitation rights. "Bad" judges do not call, set a date and time without consulting the center or worst write down that the meeting should take place in the center but specify neither the time and place nor the possibility that the center can help the parents. The parents then come to the center, argue there, refuse mediation and end up screaming in front of the clients of the center. This dichotomy of good and bad to describe whether judges obviously refers to the judges' will or not to cooperate and recognize the mediators professional activity as valuable.

At this point, it became obvious to me that "child access services" were not just about parents having the possibility to see their children from whom they were separated. It was also about professionals trying to achieve a status and having an agenda for a new practice: mediation.

Importing a practice or renewing a service?

So far, I have limited material to formulate hypothesis. However, substantial questions start to emerge. The first one is the relationship that employees of the child access service have with judges and the normative consequences they might have. If the judge request it, they have to write a report on the events that took place during the visitations. Those reports are used by judges to evaluate the ability of the non guardian parent to receive more time to practice his or her visitation rights. The employees are aware that these reports are extremely subjective and they often cooperate with each other to try to diminish this subjectiveness. I suppose that there is in this activity of creating or recreating a parental relationship a certain notion of "care". In this idea of "care", men and women are not expected to behave the same way and this interpretation that the employees carry on in their report is used in a judgment. I cannot yet describe how different these expectations are.

The second question which is coming to mind is the relationships between mediation and social services. Child access services are present in social services. Mediators are often social workers and if they are not, mediators and social workers are working in the same service, sharing their stories just like any professionals who work together. Child access service files, once the case is "closed" are kept in the social services files: the social worker has a full access to the story of the "child access". In this case, a distinction is made between rich and poor, since it is unlikely that rich parents will have a "social file" opened.

Comparing the practice of the *gyamhatosag* in the sixties and the current situation of the child access services, a number of similarities appear: a higher authority delegating its power to caseworkers, the will to solve conflicts, the merging with "social work" and the lack of budget. During the sixties, caseworkers were tracking fathers to help mothers financially and to maintain a relationship between them and their child. They were also convincing new partners to become the father of the child from the previous relationship of the mother, while asking the "biological" father to give up his rights. In the sixties, the father had duties: he had

to pay child support. Now, these duties are under-looked compared to the rights which are emphasized and have been reinforced by the law, more specifically the one which is collecting the rights of children. Through the International Convention of Children's Rights, children have a right to have regular contacts with both parents. As minors, they rarely formulate any personal requests to have this right enforced. The parents are the ones who want their rights to see their child: divorced fathers as a lobbying group played a central role in this recognition of the visiting parent as a partner with rights, rather than duties. The role of the state changed slightly between the sixties and now, adding rights to the father but also withdrawing itself from the support of mothers in everyday activities, like nurseries or other social helps. In both historical periods, the State interprets the role of fathers as a relationship with the mother and then with the child. On the other hand, the legal duties of the guardian parent haven't changed except for the enforcement of giving visitation access to the other parent. But there is a common feature: in both historical eras, the state felt a responsibility to intervene in the conflict that the parents were fueling. So, is the presence of mediation in child access service a practice which was imported or the renewal of a service that used to exist in another form?

As a conclusion, I would like to submit an hypothesis which came to me as I reread the reform project on family law. Some of proposals sounded familiar to me since they had been introduced in the French civil law in 2002. I think more specifically of the alternate residency (the child being at the mother's for one week and at the father's the week after). This practice is rare in Hungary. But since demographic and practices are converging all over Europe, would there be a tendency of legal texts to converge as well? I am also thinking of the impact of the International Convention of Children's Rights on national legislations. Or rather, as children are becoming more and more the subject of protection from the state, would there be a common tendency to control parental practices to make them fit state expectations?

Bibliography:

dir BASTARD B, « L'enfant séparé, les voies de l'attachement », in *Mutations*, coll Autrement, ed Seuil, 2001.

BASTARD B, CARDIA-VONECHE L, DESCHAMPS N, GUILLOT-MARCHI C, SAYN I, *Enfants, Parents, Séparation*, La Fondation de France, 1994.

COMMAILLE J., *Misères de la famille, questions d'Etat*, Presses de Sciences Po, 1996.

COMMAILLE J., « D'une sociologie de la famille à une sociologie du droit. D'une sociologie du droit à une sociologie des régulations sociales », in *Sociologie et sociétés*, vol. 18, n° 1, 1986, p. 113-128.

DANDURAND R. B-, JENSON J, et JENTER A, «Les politiques publiques ont-elles un genre?», *Liens social et Politiques*, n°47, 2002.

DAUVERGNE A., « La transition sociale en Hongrie. Décomposition ou restructuration? La loi sociale – mise en oeuvre à Budapest », Thèse de doctorat sous le dir de COMBESSIE Jean-Claude, Université Paris VIII, 1992.

dir DE SINGLY F, MESURE S, «Le lien familial », in *Comprendre*, n°2, 2001

- DE SINGLY François, *Sociologie de la famille contemporaine*, Armand Colin, Paris, 2004.
- FÓDOR É, KAWACHI J, GLASS C, POPESCU L, "Family Policies and Gender in Hungary, Poland and Romania" in *Communist and Post-communist Studies*, vol 35, number 4, December 2005, pp 475-490.
- GUILLOT-MARCHI C, *Évaluation du programme « Points de rencontre »: des lieux d'accueil pour l'exercice du droit de visite 1988-1998*, département d'Analyses et Méthodes de la Fondation de France, décembre 1998.
- HANEY L, *Inventing the Needy. Gender and Politics of Welfare in Hungary*. University of California Press, Berkeley Los Angeles, 2002.
- HERITIER F, *Masculin Féminin la pensée de la différence*, Odile Jacob, Paris, 1996.
- JENSON J., "D'un régime de citoyenneté à un autre: la rémunération des soins", in *Travail, Genre et Société*, p 43- 58, n°6, 2001-2.
- JUHÁSZ Gabor, " The Development of social law in Hungary between 1985-1990 and 2005", in ed. Takács Péter, Jakab András , Tatham, Allan F, *The transformation of the Hungarian legal order 1985-2005*, Kluwer, The Hague, 2007
- KENDE A et NEMENYI M, "Two generations' perceptions of femininity in post-socialist Hungary", in *Construction, reconstruction: women, family and politics in Central Europe 1949-1998* , ed. PETO A., RASKY B., Central European University, The program on Gender and Culture, Österreichisches Ost-und Süd osteuropa-Institut, Aussenstelle Budapest, New York Open Society Institute, Network women's program, 1999.
- Ed. par LÉVAI K and GYÖRGY TÓTH I, *The Changing Role of Women. Report on the Situation of Women in Hungary 1997*. Social Research Informatics Center. Ministry of Social and Family Affairs. UNDP. Budapest. 1999.
- NAGY I, PONGRÁCZ M, GYÖRGY TÓTH I, *Changing Roles. Report on the Situation of Women and Men in Hungary 2005*, TÁRKI Social Research Institute, Budapest 2006.
- dir. SELLENET C, *Les pères en débat. Regards croisés sur la condition paternelle en France et à l'étranger*. Erès, 2007.
- SZALAI J., "Some Aspects of the Changing Situation of Women in Hungary", in *Signs*, Vol 17, n°1 (Autumn 1991), pp 152, 170, ed. University of Chicago Press.
- TOTH O, "Modern behaviour, traditional values", in *The Hungarian Quaterly*, vol. XLVII, n°184, hiver 2006.
- WEISS E., « Fatherhood and motherhood: the legal balance of Hungarian family law », in *Parenthood in modern society*, dir John Eekelaar et Petar Sarcevic, Martinus Nijhoff Publishers, Brill, 1993.

Laki Ildikó

Fogyatékossgal élő fiatal felnőttek társadalmi integrálódásának esélyei és lehetőségei a mai Magyarországon

**A projekt támogatója: NKTH
INNOTARS 08-12008-0056**

A projekt célja:

A fogyatékossgal és annak kérdésköre az elmúlt években kiemelt hangsúlyt kapott mind az Európai Unió, mind pedig a hazai politikákban. E csoport tagjai egyre nagyobb számban vannak jelen a társadalomban, amely nemcsak a többségi társadalom szempontjából jelent megoldandó feladatokat, hanem a politika, illetve a különböző intézményrendszerek részéről is.

Kutatásunk elsődleges célja feltárni a fogyatékossgal élő fiatalok és fiatal diplomás felnőttek (látás, hallás és mozgássérültek) életkörülményeit és integrálódásuknak esélyeit a mai Magyarországon. A mélyreható regionális vizsgálatokkal megismerhetővé tesszük az egyes régiók intézményi ellátottságának valós helyzetét, beleértve a különböző állami, a civil és piaci szereplők részesedését, továbbá szerepvállalásukat, törekvésüket a vizsgált célcsoport társadalmi integrálódására.

A kutatás során kiemelt vizsgálati szempontot jelent az érintett csoport tudományos és gazdasági életben betöltött szerepe, kilátásai és hosszú távú munkaerő-piaci részvételük meghatározása. Alternatívákat kívánunk megfogalmazni arra nézve, hogy a célcsoport milyen módon tud bekapcsolódni a magasabb piaci igényeket támogató oktatási-képzési intézményekbe, a tudományos életbe, valamint a piaci elveken működő munkahelyekre.

A tervezett kutatás célja a fogyatékossgal élő hallgatók vizsgálata a hazai felsőoktatásban, továbbá a felsőoktatási intézmények szerepvállalása a vizsgált csoport oktatásában, képzésében, mivel az elmúlt években kiemelt problémaként definiálhattuk a kirekesztés és társadalmi esélyegyenlőtlenség kérdéskörét a különböző hátrányos helyzetű csoportok körében, különös tekintettel a fogyatékossgal élők esetében. Kutatási projektünkben kialakítunk egy olyan elméleti keretet, amely az empirikus kutatások elemzései alapján készül és alkalmas javaslatok megfogalmazására.

Ebben a vizsgálatban kiemelt szerepe van az intézményeknek, ezen belül az akadálymentesítésnek, a tananyagok metodikai és didaktikai tartalmának, és illeszkedésének a fogyatékkal élők speciális igényeihez. Az elméleti keretek meghatározásával párhuzamosan első lépésben megkeressük a hét magyarországi régióban a legnagyobb számú hallgatóval rendelkező felsőoktatási intézményeket, azok infrastrukturális és oktatással kapcsolatos helyzetét, kiemelten a fogyatékkal élőket érintő módszertani kérdésekre.

Vizsgálatunkkal feltérképezzük, milyen lehetőségei vannak ma a fogyatékossgal élőknek a felsőoktatásban és a munkaerőpiacon.

Fontosabb munkaszakaszok:

A kutatás első fázisában (2008. 09. 01. – 10. 31.) megtörtént a kutatói csapat felállítása, a feladatok, a szakmai kérdések megbeszélése.

A kutatás második fázisában (2008. 11. 0. – 12. 15.) előkészítettük az *Esélyegyenlőség és társadalom* kurzust a Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Karán, melyet a 2008-2009-es tanév II. félévében indítottunk el.

2008. 10. 31-től a kutatás saját e-mail címmel működik: *fogyat77@socio.mta.hu* címen, az MTA Szociológiai Kutatóintézet honlapján pedig a kutatással kapcsolatos alhonlapot hoztunk létre.

A kutatás megalapozása Laki Ildikó projektvezető megfogalmazása szerint:

A diszkrimináció és esélyegyenlőség fogalmi meghatározásai és kapcsolódási pontjai az oktatásban

"Minden azon múlik, hogy az emberek azt hiszik: van az életben olyan helyzet, amikor szeretet nélkül bánhatunk embertársainkkal márpedig ilyen helyzet nincs."

(Tolsztoj)

Rövid összefoglalóm a fogyatékossgal élők helyzetét s az ezzel összefüggő értelmezéseket kívánja bemutatni. A fogyatékossg a mai magyar társadalomban kiemelt társadalmi problémaként van jelen nemcsak az Európai Unió elvárásaihoz képest, hanem a hazai viszonyok rendszerében is. Bemutatom, mit is jelent fogalmilag a diszkrimináció, melyek az értelmezési keretei, és ez hogyan érinti a fogyatékossgal élőket. Mit jelent ma fogyatékosnak lenni, milyen perspektívái vannak a sérüléssel csoportoknak, milyenek az esélyei a társadalmi integrálódásuknak? Különösen érdekesek ezek a kérdések, ha az oktatás-képzés felől vizsgáljuk. Meggyőződésem, hogy a mai magyar társadalom még mindig nem képes a fogyatékossgal élőket megfelelően kezelni, társadalmi integrálódásukat elősegíteni, annak ellenére, hogy az elmúlt években a különböző társadalmi csoportok, résztvevők részéről komoly erőfeszítések történtek a fogyatékossgal élők hátrányainak leküzdésében, teljes értékűvé válásuk megsegítésének érdekében.¹⁹

A 2007. évet az Európai Unió az Esélyegyenlőség évének kiáltotta ki. Számos kezdeményezés, politikai program és egyéb törekvés indult el az Európai Unió országok körében a fogyatékos-ügy tekintetében. Minden ország elsődleges feladatának tekinti, hogy megfelelő körülményeket teremtsen és biztosítson a hazájában élő hátrányos helyzetű egyéneknek, csoportoknak. A társadalom e csoportját valóban mélyen érintik azok az állami intézkedések, amelyek életüket, életterületüket kedvező helyzetbe, társadalmilag megbecsült pozícióba kívánja helyezni.

Az európai országok intézkedései mellett az állami, a magán, valamint a nonprofit szervezetek törekvései nálunk sem maradtak el. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy megszülettek azok a programok, kezdeményezések, jogszabályok, illetve irányelvek, melyek már nem csak elméleti, de a gyakorlat szinten is látható nyomokat hagynak maguk után.

A különböző intézményi keretek – melyek iskolákat, egyéb állami és nonprofit szolgáltató intézményeket is magukba foglalnak- töretlenül kapcsolódnak be az Európai Unió különböző programjaiba. A jogszabályok tekintetében komoly előrelépést jelentett hazánkban a 2006. évben hozott Országgyűlési Határozat, mely 2007-2013 között egy ún. „Új Országos Fogyatékos-ügyi Program” elfogadását foglalta magába. Hasonlóan fontos dekrétummá vált a Brunel Egyetem által készített tanulmány, amelyet a Foglalkoztatás és Szociális Ügyek Európai Bizottság megbízása tett lehetővé. A tanulmány a különböző kutatások keresztmetszetén keresztül megpróbálja bemutatni a fogyatékossg problematikáját, társadalmi megítélésének felemásságát. Kiemelt szerepet ad az Európai Unió

¹⁹ A tanulmányomban a fogyatékossgal élők csoportját a hallás, a látás és a mozgássérültek. A diszgráfiával, diszkalkuliával, valamint a diszlexiával rendelkezőket e tárgykörben nem vizsgálom.

fogyatékosáspolitikájának, s ezen keresztül az érintett csoportok jogainak, kötelezettségeinek.

Kutatási témám nem a teljes fogyatékos-ügyet, hanem annak csak egy szeletét érinti. A felsőoktatási intézményekben tanuló, fogyatékkal élők jelentős hányada megkülönböztetett szereppel bír. Ennek elsődleges okát az oktatási rendszerben látom, mert a mai oktatási rendszer nem képes felvállalni ezen csoportok integrálását, segítségét a különböző szinteken. Ennek magyarázata, hogy az intézmények nem készültek fel a fogyatékosággal, bármilyen sérüléssel élők „fogadására”. Döntő az elfogadás alacsony foka, az intolerancia. Hiányoznak az oktatási kellékek, a megfelelő intézményi infrastruktúra, valamint a speciális tananyagok kidolgozása. A másodlagos okok a körülményekben, a törvényi szabályozásban, a társadalmi integrálódás felemáságában, a társadalmi előítélek leküzdésének nehézségében mutatkoznak meg.

A fogyatékosággal élőkre vonatkozó megfogalmazások, értelmezések, elvi keretek leginkább az általánosságok tükrében mutatják be a fogyatékosok helyzetét, társadalmi megítélését. Ennek megértéséhez úgy vélem nélkülözhetetlen az eltérő fogalmak megismertetése, köztudatba iktatása.

I. Fogalmak, értelmezési keretek

„Modern használatban egyes személyek vagy embercsoportok többségtől eltérő tulajdonságai, illetve helyzete (mássága) ürügyén történő megkülönböztetése másik személy által. Az egyenlő elbánás elvével ellentétes eljárás.” (Wikipédia)

Egy másik – szociálpszichológiai – megfogalmazás szerint a *diszkrimináció egyes emberek hátrányos kezelése azon az alapon, hogy azok valamely meghatározott csoport tagjai*”. (Andorka, 2006)

A diszkrimináció területén megkülönböztetjük továbbá a pozitív és a negatív diszkriminációt. Amíg az előbbi *„a társadalmi csoportokra vonatkozó jogi vagy egyéb adminisztratív megkülönböztetést, előnyben részesítést jelent, addig az utóbbi ösztönös vagy tudatos kirekesztő vagy megalázó cselekedetet. Indítéka a fölérendeltség megszerzése vagy megtartása az embercsoporton belül vagy csoportok között. Oka lehet a személy vagy embercsoport másiktól eltérő tulajdonságáról (másságáról) szerzett ismeret, tapasztalat”*. (Wikipédia)

A diszkrimináció tehát hátrányos megkülönböztetés, valamint az érintett jogok élvezetével összefüggésben alkalmazott önkényes és jogellenes különbségtétel. A diszkrimináció vizsgálatakor, értelmezésekor azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a diszkrimináció fogalma három alkotóelemet tartalmaz. Jelenti azt, hogy a megkülönböztető intézkedés negatív hatással van az érintett személyre, ez a hatás a különbségtételből ered, valamint azt is, hogy a különbségtétel objektíve nem indokolható.

A hazai szakirodalmak és a 2003. évi CXXVI. törvény értelmében öt diszkriminációs esetet különböztetünk meg, azonban a jelen téma szempontjából számunkra csak két fogalom, értelmezés szükséges: a közvetlen és a közvetett hátrányos megkülönböztetés.

„A közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek tekintjük azt, ha valaki, vagy valamely csoportot a törvényben felsorolt tulajdonságai miatt – más, velük összehasonlítható helyzetben lévő

személyhez vagy csoporthoz képest kedvezőlenebb bánásmódban részesítenek és tárgyilagos mérlegelés szerint ennek nincs ésszerű indoka”. (rop.kszk.gov.hu)

„Közvetett hátrányos megkülönböztetés magja, az hogy a megkülönböztetés látszólag semleges feltételen alapul, mégis, egyes védett tulajdonságokkal rendelkező személyeket lényegesen nagyobb számban érint”. (rop.kszk.gov.hu)

E két meghatározás a fogyatékkal élők körében kiemelt hangsúlyt és szerepet kapott az elmúlt néhány évben. A hazai diszkriminációs politikában elengedhetetlenné vált a fogyatékosokra vonatkozó fogalmi kategóriák pontos meghatározása, a különböző irányelvek kialakítása. Ennek megfelelően a társadalomtudományokban, a jogtudományban, illetve a pszichológia- és az orvostudományban is kialakultak azok az értelmezési keretek, melyek teljes körűen lefedik a fogalmat, a terület értelmezését.

Amennyiben arra is választ kívánunk kapni, hogy milyen kontextusokban jelenhet meg a fogyatékoság, úgy nem hanyagolhatjuk el az **egyenlő bánásmód elvének** és az **esélyegyenlőség** fogalmának az értelmezését.

Egyenlő bánásmód elve a hátrányos megkülönböztetéstől mentes élethez való jog biztosítását jelenti, mely magába foglalja a diszkrimináció tilalmát is. Az egyenlő bánásmód követelménye a hazai jogalkotással szemben a hátrányos megkülönböztetés valamennyi formájának tiltása, azon jogszabályoké, amelyek sértik az egyenlő bánásmód elvét, azokat helyezze hatályon kívül.

Az **esélyegyenlőség** fogalma ugyanakkor újabb keletű fogalomként jelent meg e tárgykörben. A meghatározás *mindazon jogi és nem jogi eszközöket jelenti, amelyek azt a célt szolgálják, hogy mindenki egyenlő eséllyel érvényesüljön az élet legkülönbözőbb területein – oktatás, egészségügy, munkaerőpiac stb. –, de legalábbis csökkenjenek a nőket, a fogyatékosággal élőket, a bevándorlókat érő hátrányok.* (rop.kszk.gov.hu)

E két meghatározás a hazai joggyakorlatban az elmúlt néhány évben egyre inkább köztudottá vált, azonban a praxisban ez kevésbé érvényesül. A meghatározás használatát, értelmezését és gyakorlati szinten való megjelenését **'Esélyegyenlőség éve 2007'** kiemelten kezeli, így bátran állíthatjuk, hogy a különböző hátrányban lévő csoportok szerepét még hangsúlyosabbá, erőteljesebbé kívánják tenni. A legfontosabb hazai elképzeléseket a Nemzeti Stratégia és prioritások **„Egyenlő esélyek mindenki számára európai év” (2007) – az igazságos társadalom irányában Magyarország** című dokumentum tartalmazza. A stratégia meghatározza a esélyegyenlőség területén érintett csoportok, közösségekkel kapcsolatos feladatokat, fejlesztendő területeket. A dokumentum bevezetője így fogalmazza meg az év „jelentőségét”;

Az „Egyenlő esélyek mindenki számára” európai év (2007) – az igazságos társadalomirányában (továbbiakban: Európai Év) célja, hogy az EU és a tagállamok négy kiemelt célkitűzés mentén (jogok, képviselet, elismerés, tiszteletben tartás) közösségi és tagállami akciók segítségével hívják fel a figyelmet az esélyegyenlőség érvényesítésére, a sokféleség tiszteletére, valamint a hátrányos megkülönböztetés minden formája elleni fellépés szükségességére. Az Európai Év háttérét az Európai Parlament és a Tanács 771/2006/EK (2006. május 17.) határozata biztosítja. (www.szmm.gov.hu)

A fogyatékoság fogalma számos értelmezést nyert az elmúlt évtizedekben. „A gyógyypedagógia eredeti, tradicionális megközelítése a biológiai állapot megváltozásában

ragadja meg a fogyatékoság fogalmát, és a problémát egyértelműen a személyen belül, individuális minőségként fogalmazza meg. Ez az úgynevezett személyorientált megközelítés azt nevezi fogyatékoságnak, ha az adott egyén tulajdonságaiban, fejlődésmenete különböző területein nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változások lépnek fel az úgynevezett normalitáshoz – a zavartalan fejlődésmenethez, a képességek megszokott struktúrájához – képest.”(www.oki.hu)

Egy, az Oktatási Minisztérium (OM), ma Oktatási és Kulturális Minisztérium (OKM) által kiadott (2006) tájékoztató kiadványban a fogyatékoság definíciója :

„A fogyatékoság az ember egy, vagy többirányú funkció vesztese, képesség csökkentése, nem lát, nem hall, nem képes helyzetet, helyet változtatni, vagy megfelelően kommunikálni, aminek következtében az ember, mint egyén nem képes úgy „működni”, mint más ember és ez a hiány egész életében meghatározó.”

A fogalom nagyon tágan, mondhatni „nagyvonalakban” magyarázza a fogyatékosággal élők problémáját. Ennél bizonyára bonyolultabbnak kell tekintenünk a fogalmat, gondoljunk csak a szociálpszichológiai, pszichológiai, illetve egyéb antropológiai elméletek erre vonatkozó téziseire.

A jogi meghatározás szerint **fogyatékos személy az, aki érzékszervi – így különösen látás-, hallásszervi, mozgásszervi, értelmi képességeit jelentős mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg a kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben való aktív részvétel során.”**

Az OKM kiadvány azonban a fogyatékos személyre vonatkozóan a „sérült ember” (sérültséggel élő ember) definíciót adja, mondván, ennek a kifejezésnek az az előnye, hogy kevésbé diszkriminál. A szakemberek azonban másként vélekednek, azt vallják, túl általános és pontatlan ez a meghatározás.

Az esélyegyenlőség problémaköre az élet minden területén kiemelt és kényes téma. A jelen kutatás szempontjából a fogyatékosággal élők oktatási rendszerben való részvételét, s annak jellemzőit tartjuk fontosnak.

A hazai oktatási rendszer egészének igen súlyos problémákkal, megoldásra váró feladatokkal kell megküzdenie. Az esélyegyenlőség, diszkrimináció, pozitív és hátrányos megkülönböztetés fogalmai, s e fogalmak mögött rejlő tartalmak a hazai oktatási rendszerben a mai napig a periférián vannak. Hazai oktatási rendszerünk, beleértve a felsőoktatást is, többnyire diszkriminatív elveket és gyakorlatot követ az oktatásba belépőkkel, illetve a résztvevőkkel szemben. E törekvés nem feltétlen jelent szándékos cselekvést, illetve döntést, gondoljunk az épületek akadálymentesítésére, vagy a haladás érdekében kialakított tanulói csoportokra.

A hazai jogszabályok között elsőként 1990-es évek végén jelent meg a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításával kapcsolatos törvény (1998. XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról). E törvény a felsőoktatásban résztvevő hallgatók jogait, esélyegyenlőségének nem garantálja. A törvény alapvető célja *a fogyatékos személyek jogainak, a jogok érvényesítési eszközeinek meghatározása, továbbá a fogyatékos személyek számára nyújtandó komplex rehabilitáció szabályozása, és mindezek eredményeként a fogyatékos személyek esélyegyenlőségének,*

önálló életvitelének és a társadalmi életben való aktív részvételének biztosítása.”
(www.demoszthenesz.hu)

A törvény öt nagy területet fed le, ahol az oktatásra vonatkozóan csak a közoktatási rendszerekben való részvétel deklarálódik. A felsőoktatási és iskolán kívüli képzéseket a törvény nem szabályozza.

A 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szól, mely részletesen meghatározza a törvénnyel összefüggésben használt fogalmak körét, továbbá a különböző területeken kötelező bánásmódok típusait. Az oktatásra, képzésre vonatkozó passzus általános „elveket” tartalmaz, nem tesz különbséget közép- és felsőoktatási intézményi hallgatók között. Ugyanakkor a törvény szabályozza a fogyatékossgal élők felvételi eljárásban való részvételét, az oktatási intézmények kötelezettségeit.

A jogszabályok között az igazi áttörést a 29/2002. (V. 17.) OM rendelet a fogyatékossgal élő hallgatók tanulmányainak folytatásához szükséges esélyegyenlőséget biztosító feltételekről szóló rendelet hozta. E jogszabály részletesen szabályozta a különböző fogyatékossgal élőkre vonatkozó feladatokat, a velük szemben támasztott elvárásokat, valamint azokat a kitételeket, amelyek e hallgatók teljesítésében döntöek (a vizsgák típusa, a követelményrendszer stb.). A rendeletet érvénytelenítették a 79/2006. (IV.5.) Korm. rendelet a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény egyes rendelkezéseivel és végrehajtási utasításaival (az „Előnyben részesítési követelmények” című fejezetben). Ez határozza meg a fogyatékosok felsőoktatásban való részvételének feltételeit, a felmentési lehetőségeket, valamint a tanulmányaikhoz szükséges szolgáltatásokat.

A törvényi keretek folyamatosan változnak, ami esélyt ad a hasznos és jó gyakorlatok hazai adaptálására, és segíti a társadalom tagjai elfogadóbb magatartását, a fogyatékosok társadalmi elismertséget, és hozzájárul az esélyegyenlőség fokozatos megvalósulásához.

II. Diszkrimináció és oktatás

Az esélyegyenlőség megteremtésének és egyben a diszkrimináció csökkentésének legfontosabb intézményrendszere az oktatási. Az iskolai hátrányok megjelenése már az óvodás korban kezdődik, és a rendes korú, általános iskolai képzéssel folytatódik oly mértékben, hogy egyesek az iskolai tanulmányaikat meg sem kezdik.

Magyarországon a fogyatékos személyek számarányára vonatkozóan a 2001. évi népszámlás biztosít adatokat. Ennek megfelelően a 2001-ben 577 006 fő volt a valamilyen fogyatékossgal élők száma, amely a magyar népesség 5,7%-át foglalja magába. A statisztikai adatok azonban alulreprezentáltak, így az ezen területekkel foglalkozó szakemberek a fogyatékosok valódi számát 600-620 ezerre teszik. A fogyatékossgal élők iskolai végzettsége nagyon alacsony. A statisztikai adatok szerint 32% nem fejezte be az általános iskolát, alapfokú iskola végzettséggel 39%-uk rendelkezik, szakképzettséggel és érettségivel 25%-uk, egyetemi vagy főiskolai végzettsége pedig körülbelül 5%-uknak van.

A 2006-os OKM statisztika alapján 639 fiatal folytatott tanulmányokat felsőoktatási intézményekben. (Megjegyzendő, a különböző civil szervezetek más adatokat tartanak nyilván, ennek megfelelően a 2007-es adatokban a legtöbb helyen 700-740 fő között állapítják meg a felsőoktatásban részt vevők számarányát.)

Ez a szám igen alacsony, még az adott csoporthoz képest is. Magyarázatának több oka van, ezek az egyéni és társadalmi elvárásokban, az intézményi feladatvállalások fogyatékosokra

vonatkozó elveinek kialakításban, illetve az infrastruktúra helyzetének feltárásában keresendő.

A fogyatékkal élők kevésbé ambiciózusak, ez a tanulásban is jelentkezik. Ugyanakkor motiváló tényező lehetne, ha az oktatási intézmények nagyobb ösztönzést adnának a fogyatékkal élőknek. Ebben az esetben nem kivételekről van szó, inkább csak arról, hogy a hátrányokban szenvedő csoportok integrálódhassanak, lehetőséget és esélyt kapjanak a továbbtanulásra, a társadalmi megbecsülésre.

A felsőoktatási intézmények részéről további támogatást jelenthet a vizsgák, követelményrendszerek megfelelő kidolgozása, a különböző mentori tevékenységek megjelenése. Az intézményi szerepfelvállaláshoz szorosan kapcsolódik a személyiség elfogadásának, bevonásának kérdése, az akadálymentesítés megvalósítása, a tananyagok eljuttatása, és a vizsgakövetelmények korrekt kialakítása. (Megjegyzendő: a felsőoktatási intézményekbe jelentkező fogyatékossgal élő fiatalok rendelkeznek egy szakértői és rehabilitációs bizottság, vagy nevelési tanácsadó szakértői véleményével.)

Az oktatásban résztvevő fogyatékossgal élőknek a jogai mellett feladataik is vannak, melyeket az intézményi keretek tesznek kötelezővé. A sikeres felvételi után a fogyatékossgal élők belépnek a rendszerbe, ahol egy új típusú életteret kell megszokniuk, az addigi gondoskodó ellátásból egy önálló, saját út kialakítását kezdik meg. A fogyatékossgal élőknek a felsőoktatás, mint esély jelenhet meg a mobilitás, a társadalmi csoportok közötti átlépésben, illetve az egyéni életutak kialakulásában.

A felsőoktatásnak a feladata a lehetőség biztosítása, a megvalósításban pedig a résztvevőé a szerep.

Mindezek ellenére úgy gondolom, a jelenlegi rendszernek még sok hiányossága van, de a tapasztalatok azt mutatják, hogy elindult a változás, a felsőoktatási reformokkal párhuzamosan elkezdődtek az integrálódás lehetőségei.

THE CONCEPTUAL DETERMINATION OF THE DISCRIMINATION AND EQUAL OPPORTUNITY IN THE EDUCATION

Summary

The present summary is wishing to demonstrate the situation of people living with disabilities and the relating interpretations. People living with disabilities is a prominent social problem in the Hungarian society today, trying to conform to not only European Union, but also the Hungarian system. In my study, my objective is to draw attention to what exactly the meaning of discrimination is, the frames of its interpretation and how it affects people living with disabilities. I also examined what it means to be disabled, what perspectives this group has in the social integration concerning their acceptance and their participation in the education system.

I am convinced that the Hungarian society is still not able to properly handle the situation of living with disabilities nor help their social integration.

Keywords: equal opportunity, discrimination, people living with disabilities, interaction, education,

HIVATKOZÁSOK:

Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó

Kalmán Zsófia – Könczei György (2002): *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest, Osiris Kiadó

Kováts András – Tausz Katalin (szerk.), (1997): *Gyorsjelentés a fogyatékos emberek helyzetéről*. Budapest, Szociális Szakmai Szövetség

Segítsünk közösen! Fogyatékosággal élő hallgatók a felsőoktatásban. Tájékoztató kiadvány. (2006), Budapest, Oktatási Minisztérium

rop.kszk.gov.hu/portal/server.pt?space=Dir&cached=true&parentname=CommunityPage&parentid=0&in_hi_userid=711&control=OpenSubFolder&subfolderID=508

http://rop.kszk.gov.hu/portal/server.pt?space=Dir&spaceID=1&parentname=CommunityPage&parentid=0&in_hi_userid=711&control=OpenSubFolder&subfolderID=762&DirMode=1

www.wikipedia.org/wiki/Diszkrimin%C3%A1ci%C3%B3

<http://demoszthenesz.hu/cikkek/1998eviXXVItorveny>

www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2002-04-be-foldes-egyeni

<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16291&articleID=31422&ctag=articlelist&iid=110/2006>. (II.16.) OGY határozat az *Új Országos Fogyatékosügyi Programról*.

Nagy, Péter Tibor DSc

Eötvös Loránd University, Faculty of Social Sciences Center for Education and Youth Research/ Wesley College/ National Educational Library and Museum

Educated elites and the Transylvanian university (1872-1918)

The²⁰ social background and recruitment of university students and graduates is a recurring theme of social history and educational sociology.²¹ In Hungary, university education was traditionally concentrated in Budapest, and this was true even after the establishment, in 1870s, of a new university in Kolozsvár/Cluj/Klausenburg, Transylvania's principal city.

The Transylvanian university was not just smaller and newer than the university in Budapest. It differed also in terms of its structure and the content of its courses. The most important feature distinguishing Kolozsvár University from most other traditional universities in Europe, including the University of Budapest, was the presence of a separate Faculty of Science. Moreover, unlike University of Budapest – which had Jesuit roots – Kolozsvár University was originally non-sectarian. If we accept that the University of Budapest favoured Catholics when recruiting its students, we may logically conclude that the non-sectarian character of Kolozsvár inevitably resulted in a significant over-representation of Protestant students.

²⁰ See two parallel studies: Peter Tibor Nagy: The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Humanities and Science faculties (1872-1918) In: *Intelectualii si societatea moderna. Repere central-europene*. Szerk: Cornel Sigmirean. Targu-mures, 2007. Editura Universitatii "Petru maior" pp.339-370, and Peter Tibor Nagy: The problem of the Confessional Recruitment of the Students at the Faculties of the Humanities and Science of the Transylvanian University. In: *Historical Social Research* Vol 33. (2008) 2 No. 124.

²¹ Regarding Hungary, the first works on the social background of students were published between the two world wars by József Asztalos and Dezső Laky. The well known works of French and American sociologists have been translated, and interpreted in the 1960s concerning the students of the 1960s, 1970s etc. For an early sociological *historical* analysis see Rudolf Andorka (1979), "Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898-1942" [Social Composition of University and College Students], *Statisztikai Szemle*, 2, 176-197. The last twenty years the most important socio-historical analysis have been written by Victor Karady, see footnotes: 2, 18.

Our analysis of Kolozsvár University's social composition focuses upon the Faculty of Humanities and the Faculty of Science. (A monograph on the Faculty of Medicine was published recently by Karády and Nastasa.²²) It would seem justified to analyse the two faculties in combination. There are three reasons for this: first, students of the two faculties did not automatically receive doctorates on graduation – unlike students of the Law and Medical Faculties; second, graduates of the two faculties were more likely to find employment in the educational, cultural and scientific fields rather than on market or in public administration; third, the public's perception of universities of this type was determined in Hungary by the fact that in Budapest, where most of the country's students were educated, there was no separate Faculty of Science, since science courses were taught within the Faculty of Humanities.²³ (Nevertheless, a distinction was made even in Budapest: namely, undergraduate *science* courses were open to *reáliskola* [similar to German type realschule, a grammar school with French and sciences, but without Latin and Greek] graduates as well as to *gimnázium* [classical grammar school] graduates.)

Our inquiry into the social composition of students at the two faculties was made possible by a series of research projects²⁴ that offered us – inter alia – a prosopography of all students graduating from Kolozsvár University between 1850 and 1918. *At the outset of our inquiry, we received a file containing the prosopography of students at the Humanities and Science Faculties, compiled for publication by Lucian Nastasa, to whom we express our gratitude. We subsequently assimilated the file into a coded database.* Thus the database used in this paper embraces all humanities and science graduates of Kolozsvár University for the period under discussion.

Methods of revealing the social composition of university graduates

The social composition of the group could be gleaned by employing several important variables, including classic sociological background variables²⁵ as well as other variables

²² Karady-Nastase, *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty, Budapest and Cluj*, 2004.

²³ For instance, in 1892/93, 80 students were at the Faculty of Humanities and 40 students at the Faculty of Science in Kolozsvár, while Budapest University's Faculty of Humanities had 373 students. (MSÉ, 1894, 294). In the academic year 1901-02, Kolozsvár granted 33 degrees in humanities subjects and 11 in science subjects, while Budapest granted 65 in humanities subjects and 38 in science subjects. Further, 16 doctoral examinations were held in Kolozsvár and 43 in Budapest (MSÉ, 1903, 380). These statistics demonstrate that Budapest dominated two-thirds of this sector of higher education.

²⁴ The current research project comprises the continued elaboration and in-depth analysis of databases established by Viktor Karády in the 1970s and by me in the 1990s. It represents the combination of the resources of the Hungarian Scientific Research Fund (OTKA), the National Social Research Foundation (OKTK), Pécs University, the Central European University (CEU), and the Hungarian National Research and Development Programme (NKFP), as well as various previous research projects conducted by Viktor Karády and by myself, under the auspices of the CEU, the John Wesley Theological College (WJLF), the Institute of Higher Education Research (HIER) and Pécs University.

²⁵ 1. The ethnic character of a student's name based on his surname, providing ethnic data at least in respect of the student's parents or grandparents. A clear distinction can be made between names of Slav, German or Romanian origin. (Karády Viktor-Kozma István: *Név és nemzet*, Osiris, Budapest, 2002). A less clear distinction can be made between noble and non-noble surnames. Iván Nagy's complete list of noble families (Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. 1–7. kötet. (n. 8-r.) Pest, 1857–60) provides data on the most common spellings and meanings of noble surnames. 2. The character (ethnic character, rare etc) of a student's first name. 3. Students' name changes, which – if they concern changes from non-Hungarian names to Hungarian names – are an important indicator of assimilation and, as such, allow us to further refine the ethnic image. 4. Data indicating that a student has baronial or other aristocratic status. 5. The student's place of birth, classifiable partly in terms of municipality, partly in terms of county, and partly in terms of region. 6. A student's year of birth, which enables us to sketch the differing characteristics of the various generations. 7. The

relating to graduates' pre-university education.²⁶ This second group of variables provided no information about the social background of students, but they did give us important signals concerning their development at university.²⁷

Since we were in possession of a full name database, we were also able to reveal certain relationships within the database. For instance, we could identify siblings, possible cousins, and father-son relationships.

In the course of the research project, we also examined how Kolozsvár University's humanities and science graduates reached elite positions. We did so by linking our group of graduates with another database that had already been compiled in the course of research on Hungary's social elite. According to our supposition made during research on the elite, large representative encyclopedias express the value judgements of people in the various eras concerning the importance of certain individuals.²⁸ The "success" of such encyclopedias

month and date of birth of a student, which enables us to distinguish between people with common surnames. 8. A student's native language, particularly in combination with the ethnic indicators in 1, 2 and 3 – data on native language is a particularly valuable aspect of the records kept in Kolozsvár and is rarely found at other such institutions. 9. A student's religion. 10. Character of name of the student's parent or keeper – with particular regard to the findings of points 1, 2, 3 and 8. 11. Whether or not the student's parent or keeper holds a doctorate – as an indicator of someone belonging to the social elite. 12. Profession of the student's parent or keeper, which gives an impression of the social stratification of groups without doctorates and mostly without a university education. 13. Place of residence of the student's parent or keeper, which should be compared with the regional findings made in point 5. 14. Difference (if any) between the student's parent and his keeper, as well as the social status of deceased fathers.

²⁶ 15. Place where the student graduated from secondary school, in relation to the regional data in points 5 and 13. 16. Maintainer of secondary school, in relation to point 9 – that is, whether or not the student chose a school reflecting his religious affiliation, which is a good measure of the extent of the family's secularisation. 17. When the student received his high school diploma, which when compared with point 6 provides an insight into the system of social relations governing the loss of years at school. 18. The type of secondary school, which indicates the student's commitment to a humanities-based or science-based education.

²⁷ 19. Choice of first university, compared with regional findings in points 5, 13, 15. 20. Year of enrollment in first university, which when compared with point 17 informs about the reasons for leaving out a year. 21. The number of semesters spent at Kolozsvár University.

22. Date of graduation, which when compared with point 20 documents whether a student was slow or quick to complete university. 23. Topic of doctoral dissertation – which is the best indicator of objective interests and a good indicator of choice of career. 24. Date of doctoral dissertation, compared with points 20 and 22. 25. The result of the doctoral dissertation. 26. Presence of scholarship. 27. The public or religious affiliation of the body granting the scholarship, in relation to the professional and religious background of the student's family, whether or not a father or keeper is present, the inferred success of study, and points 9, 12, 14, 22, 23 and 25 in relation to the various topics. 28. The amount of the scholarship, naturally in relation to the time axis (see point 20). 29. The timing of the scholarship. 30. Time spent and qualifications received at other institutions. 31. Study abroad – in combination with the character of name and the native language, or – religious denomination in combination with the type of settlement of the receiving institution. 32. Theological and other studies in relation to religious affiliation and father's profession.

²⁸ A different logic was applied in the valuable historical elite research carried out in Hungary by, inter alia, Tibor Hajdú, György Lengyel, Tibor Huszár, Miklós Hadas, Jenő Gergely, I. Gábor Kovács, Katalin S. Nagy, and Sándor Szakály, all of whom defined the criteria of becoming part of the elite by profession/trade and by economic sector. Numerous arguments can be made for both methods. The definition by profession/trade filters out the possible arbitrariness of decisions made by encyclopedia editors and possible systematic distortions, but it gives perhaps excessive significance to group preferences stemming from contemporaries' relationships and possible personal frictions. If, for instance, we wish to define the scientific elite as the group comprising "members of the Hungarian Academy of Sciences" and "university professors", important personalities (e.g. radical sociologists) will be excluded, while figures of minor lasting significance will be included. If research on occupational groups is the point of departure, then it is probably possible to find the informal bodies (for instance, in the case of the radicals mentioned above, the Vörösmarty Academy) which compensate for the decisions of the contemporary official bodies. (In subsequent analyses, we shall employ this means of

among the middle classes more or less proves that the selection criteria used by their editorial boards do exhaust, in many respects, the criteria of “being known” and “to be known” – despite the odd case of “unfairness” and the unjustified portrayal of personalities whose significance was not great in historical terms.

Many excellent Hungarian encyclopedias were published in the first two-thirds of the nineteenth century, but we excluded them as sources for our research, because they do not cover the generations that oversaw Hungary’s modernisation in the latter third of the century – still less individuals graduating from Kolozsvár University after 1870.

The earliest encyclopedia that might possibly have assisted us in our research was the *Magyar Lexikon* [Hungarian Encyclopedia], which was published in the first half of the 1880s.²⁹ We decided, however, to discount this work, since contemporaries heavily criticised it, raising doubts in our minds about the representativity of the positions and tastes reflected in its choice of headwords.

A monumental volume published in the 1890s was the *Pallas Nagylexikon* [Great Pallas Encyclopedia],³⁰ which many people still regard as Hungary’s best encyclopedia. By means of two “input” and three “output” factors, we could show that this encyclopedia represented the positions and tastes of the contemporary elite and that it reflected relevant knowledge. Input factors included the unprecedented contribution made by academics and scientists to the work of the encyclopedia’s editorial board, the enormous sum of money spent on the edition, and the sheer number of volumes (16) comprising the encyclopedia. Output factors – signs of the encyclopedia’s social acceptance – were the sale of 22,000 copies, strong market demand for the *Pallas* in 1916–18 when the newer great encyclopedia was out of print, and the fact that the *Pallas* was the first encyclopedia in Hungary to be published in digital form in the 1990s.

The next group, the elite at the turn of the century, was documented by the *Révai Nagylexikon* [Great Révai Encyclopedia].³¹

Supplementary volumes of the Great Révai Encyclopedia, published in the 1920s and 1930s, contained information about members of the elite in the 1910s. And they also presented the careers of an elite that was divided into many parts by the Treaty of Trianon.³² The “input” in this case was the complete copyrighted material of the *Pallas*, the full capacity of one of the largest Hungarian book publishers, and the contribution of the academic elite – which paralleled its earlier contribution to the *Pallas*. The “output” elements – the signs of social acceptance – were as follows: the great number of subscribers – the *Révai* had 26,000 subscribers prior to the First World War; the satisfaction of subscribers – as shown by the fact that when the publisher offered to buy back all copies sold to its 26,000 subscribers, fearing that it would be

establishing a complete elite.) If, however, the whole of the “known elite” is the target group, this does not seem to be a viable method. A further advantage of the “encyclopedia” elite selection is that it renders the elites of the various sectors intermeasurable.

²⁹ The *Magyar Lexikon* was published in 12 volumes between 1879 and 1882 by Frigyes Rautmann (publisher) and Ede Somogyi (editor).

³⁰ The *Pallas Nagylexikon* was published in 16 volumes between 1893 and 1897 by *Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.* which had been founded by Lajos Gerő in 1884. Its volumes were significantly larger than the volumes of the *Magyar Lexikon*.

³¹ The 20 volumes of the *Révai Nagylexikon*, containing in total 17,000 pages and 113 million characters, was published between 1910 and 1926. Fourteen volumes had been published by May 1916. Volumes 15–19 were published after the First World War.

³² Volume 20 (a supplementary volume published in 1927) contained 940 pages (including several pages linked with the end of volume 19). The supplementary volume published in 1935 contained 856 pages.

unable to finish the series, just 150 subscribers took up its offer; the enduring reputation of the *Révai* – it retained its position as Hungary’s “official” encyclopedia until 1948, despite the publication of various complete encyclopedias between the two world wars, such as the *Tolnai*, the *Dante*, the *Gutenberg*, and above all the *Új Idők Lexikona* [New Times Encyclopedia], which even covered the initial years of the Second World War. Moreover, when the *Új Magyar Lexikon* [New Hungarian Encyclopedia] was published in the early 1960s (based on academic research carried out in the 1950s), it was soon regarded as excessively dogmatic even in Marxist circles, and so the *Révai* continued to be the main reference encyclopedia of Hungary’s middle classes until the 1990s. The *Révai* was republished during the boom in reprints of 1989-90, and it has existed in digital form since the 1990s. The first encyclopedia series published after Hungary’s political changes of 1989-90 was called the *Révai Új Lexikona* [New Révai Encyclopedia] – this in itself contributed to the prestige of the series.

In addition to the general encyclopedias, two specialist encyclopedias were used as sources in our research on members of the elite: the two-volume *Keresztény Magyar Közéleti Almanach* [Christian Hungarian Almanac of Public Life], which was published in 1939 and serves, as an encyclopedia of public figures,³³ as a primary source both for the period between the two world wars and for the decade prior to 1918 – although it excludes a significant part of the elite because it was published in the same year as Hungary’s second anti-Jewish law. The other specialist encyclopedia used by us as a source was the *Zsidó Lexikon* [Jewish Encyclopedia], which was published in 1929 and which provides a uniquely diverse collection of figures who were adherents of Judaism and who remained active in public life during the period of anti-Semitic discrimination. This material is also an important source for the Dual Monarchy era.³⁴

Of course, one should not ignore individuals that have turned out to be figures of significance on the scales of history, even though they were left out of encyclopedias published at the time or subsequently. We assigned the “scales of history” role to the *Magyar Életrajzi Lexikon* [Hungarian Biographical Encyclopedia],³⁵ which was probably the most objective encyclopedia published during the 1956-1989 period, as well as to supplementary volumes published under similar titles after the political changes of 1989-90.

An inevitable weakness of volumes in the Hungarian Biographical Encyclopedia series is that they exclude graduates with careers in Romania or possibly Serbia, unless they become active in Hungarian minority affairs in those countries. A further weakness is that one of the selection criteria of the Hungarian Biographical Encyclopedia is that a person should be deceased. Thus, there is a theoretical risk of somebody being born in 1895, graduating from Kolozsvár University in 1917-1918 (the final year in our database), failing to make a career by the mid-1930s, subsequently reaching an elite position in society, still being alive in 1991, and thus not being included in the Hungarian Biographical Encyclopedia. (Below, we attempt to correct this weakness by assimilating in those graduates born before 1918 and listed in the new *Magyar Nagylexikon* (Hungarian Great Encyclopedia) (approx. 19000 pages) published in the 1990s and the early 2000s – a volume which contains people who are still alive today and

³³ Small contemporary encyclopedias were published from the 1920s onwards, such as *Ki kicsoda* [Who’s Who] and *Magyar Társadalom Lexikonja* [Encyclopedia of Hungarian Society]. A separate volume of Christian Hungarian Almanac of Public Life was published on contemporary Hungarians living abroad.

³⁴ The encyclopedia, edited by Péter Újvári, was published as a reprint edition in the 1990s. Its digital publication was attempted by me in the 2000s.

³⁵ The two-volume biographical encyclopedia, which covered the period until the late 1960s, was followed 10 years later by a further volume, which contained the whole work and was 50 per cent larger. At the time of the political changes of 1989-90, a further volume of similar size was published. Thus, the encyclopedia comprises in total about 3500 pages.

which supplements the data of the Hungarian Biographical Encyclopedia with value judgements and relative judgements made by historians at the turn of the millennium). The other distorting influence of the Hungarian Biographical Encyclopedia is that it places a disproportionate emphasis – more than is justified by their “true” historical and social weight – on activists in the workers’ movement. In particular, it focuses on just several hundred communist party activists – although in view of the communist party’s social composition, this has little bearing on our task of selecting an elite from among graduates of Kolozsvár University.

We chose not to supplement our group by adding in all those individuals included in the Gulyás and Szinnyei encyclopedias,³⁶ but we did make use of information available in these encyclopedias for our selected individuals.

Indeed, we could use such secondary sources to obtain further information on how graduates of Kolozsvár University advanced into elite positions (e.g. their employment, foreign study tours, doctoral titles, the time of death, number of publications, etc.).

In the scope of this paper, we were able to realise just part of this multifaceted “programme”.

"Chapter 9" of the analysis to be compiled: the religious composition of graduates

In terms of religious affiliation, the 4000 individuals graduating from Kolozsvár University’s Faculties of Humanities and Science over the almost 50-year period may be divided up as follows: one-third = Roman Catholic; one-third = Calvinist Protestant, one-eighth = Lutheran Protestant, the remainder = affiliated with the small Unitarian Protestant and Jewish denominations. Members of Eastern churches (Greek Catholic and Greek Orthodox) were also present in small numbers.

Table 1: Religious affiliation of graduates of the Faculties of Humanities and Science, Kolozsvár University

	N	Percentage
No data	127	3.2
Roman Catholic	1354	34.0
Greek Catholic	167	4.2
Calvinist	1375	34.5
Lutheran	517	13.0
Unitarian	257	6.4
Greek Orthodox	72	1.8
Jewish	104	2.6
Islam	1	0.0
Armenian Catholic	12	0.3
	3986	100.0

An immediate observation is that the Faculties of Humanities and Science in Kolozsvár were dominated, but only *jointly*, by Hungary’s two largest denominations, which were traditional

³⁶ The series edited by József Szinnyei and entitled *A magyar írók élete és munkái* [The Life and Works of Hungarian Writers] contains theoretically the biographies of all Hungarian writers. The initial volumes covered the period until 1900, while subsequent volumes covered the period up until the First World War. The first volumes of Gulyás’s similarly entitled encyclopedia continued the work and supplemented it with personalities that had appeared in the meantime until the end of the 1930s. Later volumes, which remained in manuscript until their gradual republication in recent years, covered a period that went well beyond the late 1930s. Since both encyclopedias aimed for completeness, neither of them should be considered authoritative in terms of elite selection, although we may, of course, use their data.

rivals in terms of the country's national self-definition. (Catholic definition: Hungary is the country of Maria, "defensor fide", Calvinist definition: Calvinism is the Hungarian religion, religion of Hungarian independency against Habsburg Catholicism) Thus, Kolozsvár University had no single dominant religious group – unlike Budapest University, where almost 50 per cent of students were Roman Catholic. A further observation is that Kolozsvár University lacked the large absolute number and percentage of Jewish students (as many as one-quarter of all students at the turn of the century) which characterised Budapest University. Even if we suppose – and this is demonstrated by the proportion of students training to be teachers³⁷ – that Jewish students tended to proceed to freelance careers in the humanities rather than to secondary school teaching (which was quite logical, since most secondary schools were maintained by religious denominations rather than by public bodies, and such denominational maintainers of schools did not employ individuals affiliated with other denominations or religions – for instance, the monastic orders – or openly gave preference to co-religionists), the share of Jewish students at Kolozsvár University was remarkably low, when compared with the ratio at Budapest University. In view of the particular social role of Jews in Hungary and the advent of groups in society – mainly Catholic – opposed to Jewish assimilation and emancipation, Budapest University was – at least in the eyes of these anti-Semitic groups and despite the fact that Jews comprised a mere minority of students – a "Jewish stronghold". But this could not be said of Kolozsvár.

Evidently, in order to properly understand the relative positions of the various denominations among the student population, we need to calculate some ratios, which will demonstrate whether *in relation to a given denomination's share of the general population, its share of students was high or low*.³⁸ If we were to calculate student participation and religious affiliation for the whole recruitment area, we would obviously come up with nonsensical figures, since Kolozsvár lies at a great distance from the most uniformly Catholic area in Hungary, Western Upper Hungary, and from predominantly Catholic Transdanubia. Both regions lie far closer to Budapest; obviously, students from such areas were less numerous in Kolozsvár than students from eastern parts of Hungary. But even some areas of Hungary to the east of the River Tisza lay closer to Budapest than to Kolozsvár.

³⁷ At the turn of the century, Jewish students accounted for 24.7 per cent of the 1349 humanities students at Budapest University and they received 11 per cent of the 109 teaching diplomas issued by the university. (MSÉ, 1905, 391, 397)

³⁸ For the methodology used, see various studies by Viktor Karády, including "Jewish Over-Schooling Revisited": the Case of Hungarian Secondary Education in the Old Regime (1900-1941)", *Yearbook of the Jewish Studies Programme, 1998/1999*, Budapest, Central European University, 2000, 75-91; "Magyar kultúrfölény vagy etnokrata önámítás" [Hungarian Cultural Superiority or Ethnocratic Self-Deception], *Educatio*, 2000, 252-265; "Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867-1944)" [Religious Segregation in the Hungarian Grammar School Sector], in Nagy, P. T. (ed.), *Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20^é században*, Budapest, Új Mandátum, 2000, 209-232; "Magyar kultúrfölény vagy iskolázási deficit? Újabb adatok a honi középiskolások dualizmus kori nemzetiségi összetételéről (1882-1915)" ['Hungarian Cultural Superiority or Educational Deficit'? New Data on the Ethnic Composition of Secondary Schools in the Period of the Dual Monarchy (1882-1915)], in *Korall* (Budapest), 3-4, 2001, 129-144; "Szegregáció, asszimiláció és disszimiláció. Felekezetek az elemi iskolai piacon (1867-1942)" [Segregation, Assimilation and Dissimilation. Religious Denominations in the Elementary School Sector (1867-1942)], in *Világosság*, 2002, XLIII/8-9, 61-83; "A kolozsvári egyetem medikusai a magyar orvosi piacon (1872-1918)" [Students of the Medical Faculty of Kolozsvár University in the Hungarian Medical Sector], *Educatio*, (Budapest), 2002/2, 237-252; ("Graduates") Viktor Karády and Lucian Nastasa, *The University of Kolozsvár/Cluj/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872-1918)*, Cluj, Ethnocultural Diversity Resource Center, Budapest and New York, CEU Press, 2004, 370. Viktor Karády and Péter Tibor Nagy, *Educational Inequalities and Denominations. Database for Western Slovakia, 1910*, Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2004.

Accordingly, our principal means of estimating the under- or over-representation of religious denominations was to examine the religious composition of graduates *from Transylvania only* (almost 60 per cent of graduates). (The indicator we used to create this group was the location of the secondary school formerly attended by a student – rather than the place of birth, in view of the effects of regional mobility. Where such data was lacking, an individual was placed in the group if the parent or guardian was Transylvanian. Based on these two categories, 2233 graduates were placed in the group. We then integrated into the group 102 individuals for whom we had no data on the location of their former school or the place of residence of their parent or guardian, but who had been born in Transylvania.)

Table 2: Religious affiliation of Transylvanian graduates of the Humanities and Science Faculties, Kolozsvár University

	N	percentage
No data	31	1.3
Roman Catholic	600	25.7
Greek Catholic	105	4.5
Calvinist	929	39.8
Lutheran	325	13.9
Unitarian	236	10.1
Greek Orthodox	52	2.2
Jewish	46	2.0
Armenian Catholic	11	0.5
Total	2335	100.0

To be able to compare these figures with data on religious affiliation in Transylvania, we need to note that Greek Catholics and Greek Orthodox comprised similar percentages (28-29 per cent) of the total population and that Romanian was the native language of 90 per cent of people in these two groups. Similarly, Roman Catholics and Calvinists comprised similar percentages (14-15 per cent) of the total population and Hungarian was the native language of 90 per cent of people in these two groups. There was a small Unitarian population (2.5 per cent) whose native language was almost exclusively Hungarian. The Lutheran population (8.3 per cent) almost universally spoke German. The ethnic classification of the Jewish population (2.3 per cent) was more complex, as three-quarters spoke Hungarian as their native language and one-quarter German.

Concerning the mainly Hungarian denominations, Unitarians were four times over-represented among graduates, Calvinists were 2.7 times over-represented, and Catholics were 1.8 times over-represented. In national surveys, Calvinists and Roman Catholics tended to be under-represented, but it seems this was counter-balanced in Transylvania by the urban nature of the ethnic Hungarian population. Still, the difference between the Calvinist and Catholic populations requires explanation.

The Lutherans were over-represented by a factor of 1.7. Most members of this group were Transylvanian Saxons living in German-speaking towns. This accounts for their over-representation – given the high level of urbanisation in their community. But we must still explain why the Lutherans' representation is less than that of the Catholic-Calvinist Hungarian population.

An over-representation of Jewish students, which applied to both Budapest University and the country as a whole (on account of the sheer number of students attending Budapest University), could not be observed at Kolozsvár University. Indeed, Jewish graduates were under-represented by a factor of 0.9. This requires explanation below.

The representation indices for the Greek Catholic population (0.16) and the Greek Orthodox population (0.07) effectively demonstrate that Romanians had little chance of graduating from the Humanities and Science Faculties of Kolozsvár University.

These raw representation data reflect enormous differences. For instance, a Unitarian Transylvanian was *fifty times* more likely than a Greek Orthodox Transylvanian to graduate from university in Transylvania. But the raw representation data should be refined in various respects.

The time axis

One method of refining the data is to examine the percentages among the various cohorts, that is, whether the discrepancies are increasing or decreasing? If we form groups of graduates based on the year of birth, then the share of Roman Catholics steadily declines, from four-fifths of those born around 1850 to just one-fifth of those born around 1890. However, in the final cohort group, the share of Roman Catholics begins to rise once again. Calvinists account for less than one-third of graduates at the outset, but more than two-fifths by the end of the period. Thus, these two large Hungarian-speaking groups gradually swapped places. Not only did a greater share of Calvinists graduate from the Humanities and Science Faculties, but also they did so at an increasing rate.

The Greek Catholic ratio fluctuated with a tendency to decline, while the proportion of Greek Orthodox stayed the same. As among Hungarian speakers, so the share of Catholics declined among Romanian speakers. The Lutherans' participation rate increased temporarily and then declined. The Jewish rate rose substantially. Those born in the first three-quarters of the nineteenth century are almost completely absent from the group of graduates, but the cohort born around 1880 approaches the participation rate exhibited by the general population, while those born in the following decade are over-represented and those born in the final decade are strongly over-represented.

Table 3: Religious affiliation of Transylvanian graduates of the Humanities and Science Faculties, Kolozsvár University, by cohort

Cohort	No data	Rom. Cath.	Greek Cath.	Calv.	Luth.	Unit.	Greek Orth.	Jewish	Arm Cath.	Total	%
1836/45		63.6		27.3		9.1				11	0.5
1846/55	0.7	41.4	7.9	30.0	3.6	15.0		1.4		140	6.4
1856/65		32.7	6.8	35.0	11.7	10.5	2.3		1.1	266	12.2
1866/75	1.4	27.0	5.9	34.2	18.5	9.0	2.7	0.9	0.5	222	10.2
1876/85	0.5	23.0	2.7	45.4	15.3	8.5	2.2	1.9	0.5	634	29.1
1886/95	0.4	20.5	4.0	42.6	14.4	12.5	2.5	2.8	0.3	721	33.1
1896 -		31.0	2.2	42.9	8.7	7.6	2.2	4.3	1.1	184	8.4
N.	10	563	92	888	294	228	48	44	11	2178	100
Total	0.5	25.8	4.2	40.8	13.5	10.5	2.2	2.0	0.5	100.0	

The time axis demonstrates, therefore, that Catholics – both Roman and Greek – reduced their participation over time, perhaps turning away from Transylvania towards Budapest. As a result, Kolozsvár University became increasingly Calvinist. Transylvanian Jews underwent the most rapid process of modernisation, progressing from almost total exclusion to over-representation. The reason for Jewish under-representation – as revealed by our initial survey – was quite simply that Transylvanian Jews lagged behind Hungary's urban Neolog Jewish communities. Indeed, it was only at the turn of the century that they began to catch up. If the

First World War and the Paris Peace Settlement had not brought an end to the relative liberalism of the Austro-Hungarian Empire, the intellectual advance of Transylvanian Jewry would doubtless have continued.

Percentage of parental cohort with a school education

A second method of refining the data is to compare the ratios with a cohort of the population that has some education, as a potential parental cohort, rather than with the raw data for religious affiliation. Assuming a minimal mobility rate, if the religious denominations' graduate ratios resemble the parental cohorts' ratios of university graduates or secondary school graduates, then it would be false to cite religious affiliation as a cause of under-representation or over-representation. Instead we would say that such ratios merely express existing inequalities. Educational mobility is significant where a child of a parent with four grades of secondary education or less, graduates from university. By examining the religious affiliation of the cohort of parents with less than four grades of secondary education, we can establish the broadest range of the emission agent.

The census of 1910 was the only census to record, in detail, the level of education of respondents. The cohort data were not published at the time, but they are – or will soon be – available to us, thanks to a source publication series.³⁹ Such data show that, in 1910, approximately 30 per cent of secondary school graduates aged 40-50⁴⁰ were Roman Catholic. Similarly, 31 per cent of university students born around 1900 – evidently, children of those in the first group – were Roman Catholic. In contrast, while Calvinists accounted for 20-22 per cent of secondary school graduates in the parental cohort, they comprised almost twice that percentage among recent university graduates. *This supports our previous conclusions concerning the increasingly Calvinist character of Kolozsvár University.*

One in 10 secondary school graduates in the parental cohort was Greek Catholic and one in ten was Greek Orthodox. *Relatively speaking, very few Greek Catholics or Greek Orthodox were students at the Humanities Faculty.* Evidently, many young Greek Catholics and Greek Orthodox with an interest in humanities trained as priests rather than attending university – particularly because many of their fathers were employed in the ecclesiastical sector.

Among Calvinists and Roman Catholics, those with eight grades of secondary education and those with *just* four grades comprised roughly equal percentages, that is both religious denominations had lower middle classes in educational terms. On the other hand, among Greek Catholics and Greek Orthodox, those with eight grades of secondary education were more than twice as numerous as those with just four grades.⁴¹ We may conclude that most Greek Catholics and Greek Orthodox – if they received any education at all – were trained as

³⁹ Viktor Karády and Péter Tibor Nagy, Educational Inequalities and Denominations, Data base for Transylvania, 1910, Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, to be published in 2010.

⁴⁰ The census even classified pupils without a high school diploma in the category of those with eight grades of secondary education. As far as seminary graduates were concerned, this was a significant factor, since there were, in total, more than 2000 Greek Catholic/Greek Orthodox elementary school teachers, priests and assistant priests.

⁴¹ The census placed pupils who had attended so-called minor grammar schools [kisgimnáziumok] (institutions with just four grades) in the category of those with four grades of secondary education. It did the same with those pupils of so-called major grammar schools [főgimnáziumok] or major realschools [főreáliskolák] who broke off their studies in the fourth or fifth grade, and with pupils who completed four (or possibly five or six) grades of civil school [polgári iskola, German type Bürgerschule]. In 1904–1905, there were 32 grammar schools, 6 realschools, and 45 civil schools in Transylvania. (MSÉ, 1905, 328)

priests or primary school teachers. Thus, among both these groups, the lower middle class group (in educational terms) was relatively small.

In terms of the relative percentages of those with eight grades of secondary education and those with just four grades, the Jewish population was at the other end of the scale. Jews with eight grades of secondary education were slightly less numerous than those with just four grades. Thus, it is among this group that the middle class is the broadest in educational terms. Despite the presence of a broad lower middle class and relatively broad upper middle class – which meant that, for a given cohort, 7 per cent of those with secondary school education were Jewish, the participation rate at the Humanities and Science Faculties reflects a significant under-representation.

Table 4: Religious affiliation in Transylvania in the secondary-school-educated “parental” cohort, in 1910

	Aged 40-44	Aged 45-50
Roman Catholic	31.4	31.2
Greek Catholic	11.5	11.4
Calvinist	20.4	20
Lutheran	16	16.5
Greek Orthodox	9	9.2
Unitarian	3.6	4.5
Jewish	7.6	5.9
Other	0	0.3
Total	100	100
N	2106	1951

The level of education among the various denominations

The third method of refining the data is to consider how the “modernity” of a given religious denomination – independently of the cohort factor – influenced the likelihood of individuals obtaining a university education. Factors indicating “modernity” include urbanisation, literacy, employment in the non-farming sector, etc.

Firstly, we examined the data in terms of compliance with compulsory school attendance, as an indicator of modernity.⁴² Data on compulsory school attendance (distorted by various

⁴² In the 1890s, the Greek Catholic and Greek Orthodox populations displayed the highest truancy rates for Transylvania as a whole: more than one in three children of compulsory school age did not attend school. In the course of the decade, the truancy rate fell slightly among the Greek Orthodox population but remained unchanged among the Greek Catholic population.

The fact that according to the statistics one in five Jewish children did not attend school may be explained by the high number of officially unrecognised schools and Transylvania’s relatively large Orthodox population. In just five years, however, the share of Jewish children not attending school fell to 91 per cent of its previous level. Thus, the Jewish population showed the fastest improvement, alongside the Lutheran population. (*Cf. Karády: 2000: pp. 223-*)

The Calvinist and Unitarian populations had similar truancy rates, with one child in six failing to attend school. The rate showed a moderate improvement over the decade among both populations. (The high rate of completed secondary school education exhibited by the Unitarian population does not seem to draw up the lower groups...) Among Catholics – numerically by far the strongest religious denomination – just one in seven or eight children did not attend school: but the trend was downward.

The best figures are for the Lutheran population, which had the lowest truancy rate, with just one in nine children failing to attend school. Over the decade, the rate falls even further, to just one in eleven children. (Thus, the

complicated factors) were recorded as public administrative data, whereas data on literacy changes (possibly less distorted) were recorded as census data. One could write a complete monograph on the basis of such data, since they are available for several censuses and are broken down by settlement, ethnic group and religious denomination. Perhaps the best means of perceiving specific features of the various religious denominations is to examine the national figures as well as the figures for Transylvania.

Table 5: National literacy rates by religious denomination, as recorded by the various censuses (rates per thousand)

	1880	1890	1900	1910
Roman Catholic	395	492	570	638
Greek Catholic	91	135	199	277
Calvinist	512	584	642	686
Lutheran	566	648	698	735
Greek Orthodox	131	189	269	355
Unitarian	362	482	557	632
Jewish	571	482	557	632

(Hungarian Statistical Publications (hereinafter MSK):vol. 61: 602-, MSK: vol. 64: 174)

Table 6: Literacy rates in Transylvania by religious denomination, as recorded by the various censuses (rates per thousand)

	1880	1890	1900	1910
Roman Catholic	298	405	509	597
Greek Catholic	75	117	177	247
Calvinist	317	404	409	581
Lutheran	616	679	732	761
Greek Orthodox	108	153	227	311
Unitarian	360	473	544	617
Jewish	443	541	631	683

(MSK: vol. 61: 602-, MSK: vol. 64: 174)

As the table clearly shows, compared with the situation in 1890, Transylvania's Greek Catholic and Greek Orthodox populations demonstrated the *most rapid* improvement – with their literacy rates increasing by factors of 3.3 and 2.9 respectively. However, if we examine the figures as percentages, we observe that the effects of school attendance on literacy were greatest among Roman Catholics and Calvinists (whose overall literacy rates increased by 30 percentage points and 26 percentage points respectively). There was a smaller percentage point increase among Greek Catholics and Greek Orthodox (17 and 20 per cent). That is to say, although the Greek Catholic and Greek Orthodox populations (93 and 96 per cent of which were ethnic Romanians and which together comprised about 58 per cent of Transylvania's total population) rapidly increased their literacy rates, nevertheless in terms of percentages they fell further behind the Roman Catholic and Calvinist populations (92 and 98 per cent of which were ethnic Hungarians and which together comprised about 29 per cent of Transylvania's total population).

effect of the community's traditional duality is limited: the low rates in the tiny Lutheran villages and the high rates in the Saxon towns do not completely cancel each other out.)

Nationwide, Catholics and Jews appeared to set off from, and arrive at, similar positions. But one should note that elderly Jews who were literate only in Hebrew were counted as illiterate by the census. Examining the various cohorts, we observe a significant difference between the Catholic and Jewish populations by 1910 – with a literacy rate of 891 per thousand among Catholics aged 20-29 and a literacy rate of 953 per thousand among Jews in the same age group. This is a significant difference. (*MSK: vol. 64: 178*) In Transylvania, the Jewish literacy rate exceeded the Roman Catholic and Calvinist rate of 40 per cent, as well as the 47 per cent rate of the Unitarian population. And it was still higher, even in 1910. Since three-quarters of Jews spoke Hungarian, their high literacy rate enhanced the figure for the Hungarian-speaking population. By 1910, as many as 90 per cent of Transylvanian Jews residing in urban areas were native Hungarian speakers, and around 90 per cent of Jews in the Szekler region were Hungarian-speaking Jews. It was only in Beszterce Naszód County that German-speakers formed a majority of Jews.

Although the Unitarian population comprised a negligible share of Hungary's total population, in Transylvania it was roughly as large as the Jewish population (approx. 2.5 per cent of the total population). Unitarians almost universally spoke Hungarian, and they tended to be rather well educated. But, as we shall see, these factors had less than a clear impact on the Unitarians masses.

Nationwide, the difference between the two major Protestant denominations was maintained. Indeed, even the cohort inquiry fails to alter this finding: the education level of Lutherans aged 20-29 begins to resemble that of Jews, Calvinists and Roman Catholics. In Transylvania, German was the native language of 87 per cent of Lutherans; most of them lived in the Transylvanian Saxon towns. Already in 1880, 61 per cent of them were literate, and the figure rose to 76 per cent in 1910.

The first issue, therefore, concerns literacy rates in these larger groups in 1910, when cohort data are also available. Jews were the group acquiring literacy skills at the youngest age: by the age of six, almost one in three Jews could read. This was true of just one in four Lutherans, one in five Catholics, Calvinists, and Unitarians – even though this latter group was more educated in the end, and just one in ten Greek Catholics and Greek Orthodox.

Differences in literacy between the various cohorts by religious denomination indicate that the increase in literacy came to a halt among certain denominations but continued among others. The 95 per cent literacy rate exhibited by the Lutherans was achieved even by the cohort aged 40-44. That is to say, among this group, the literacy of children of school age was no better in 1910 than it had been in 1870 – although, of course, it had already been very high. The literacy rate for Catholics aged 12-34 remained steady at 87-88 per cent. Among Calvinists, however, a slight improvement could be observed, with a literacy rate of 80 per cent among those aged 30-40, 85 per cent among those aged 15-30, and almost 90 per cent among those aged 12-14.

The same trend was even clearer among Greek Catholics. Just over one in three Greek Catholics aged 30-35 was literate, but the ratio increased year-cohort by year-cohort, so that it exceeded 50 per cent among 12-14 year-olds. Among Greek Orthodox, a rate of 50 per cent score was reached among 30-34 year-olds; it then stabilised at about 55 per cent among the following cohorts before increasing towards 60 per cent among those aged 12-14.

Comparing these figures with our data on denominational over-representation in the various decades, *the over-representation of Calvinists becomes even more evident*, for in terms of primary school education the Roman Catholic population was in a better position even at the local level.

The fact that *relatively few Jews attended university is actually indicative of a higher level of bourgeois development, a slowly improving educational strategy, and thus a steady increase in the educational level of the Jewish population with higher literacy rates. It is based on four grades of secondary school education and increasingly eight grades of secondary school education. And this development was followed – in compliance with the gradualist principle – by an increase in the number of university graduates.*

Several additional modernisation indicators

Religious affiliation had a direct influence on literacy rates, in view of the fact that schools were usually run by the denominations and in light of the fact that religious instruction and other text-based instruction tended to be mutually reinforcing – so also were religious intellectualism and the probability of a secular intellectual “career choice”. Yet in terms of the other indicators of modernisation – employment, settlement patterns, etc. – native language and ethnic background were more important than religious affiliation. Thus, we decided to use data on native language to partly express background factors. (Concerning literacy, we could have pointed out that the literacy rate in Transylvania was 56 per cent among Romanian children but 80 per cent among Hungarian children – i.e. 1.42 times higher.) Below we examine several indicators of modernisation, as an extension of the “third refinement” of the data.

The regional population included 306,000 Hungarian male wage-earners, 174,000 of whom were primary producers, and approximately 500,000 Romanian male wage-earners, 424,000 of whom were primary producers. This meant that 44 per cent of Hungarians but just 16 per cent of Romanians were employed in the *non-farming sector*. By this indicator, therefore, the local Hungarian population was 2.5 times more “developed” than the local Romanian population. A similar trend (i.e. a higher level of “development” among the Hungarian population) could also be observed in settlement patterns and employment. Without examining these factors individually, we may state – and this is more than a hypothesis – that *considering the educational, residential, employment and wealth disadvantages of Transylvania’s Romanian population, the literacy rate of Romanian children (1.5 times lower than the literacy rate of Hungarian children) was relatively good. (MSK: vol. 56: 712-780; MSK: vol. 61: 286, 310, 338, 582, 514, 536)*

At the same time, however, we should not ignore differences in the composition of the Hungarian and Romanian elite groups: in Transylvania, 0.447 per cent of Hungarian breadwinners and 0.454 per cent of Romanian breadwinners made a living as clerics. (*MSK: vol. 16: 200*) Although one should not ignore residential inequalities and the different functions of the various religious denominations, nevertheless it is remarkable that while the Romanian population lagged behind in terms of all other indicators, its share of clerics *corresponded almost exactly* (the difference was less than 0.01 per cent) with that of the Hungarian population.

Noteworthy also is the relatively small percentage of Romanian intellectuals employed in freelance white-collar professions. Not only were they disinclined to become lawyers, physicians or pharmacists (all professions requiring a university education), but they also seem to have avoided freelance professions that did not require university qualifications. For

instance, hardly any of them became private tutors – which indicates that Romanian primary school teachers were even less likely than their Hungarian fellows to abandon their secure teaching posts in schools. Romanians were also unlikely to become pharmacy assistants. Romanian newspaper writers and editors were similarly scarce: the numerous newspapers and journals published in Romanian were produced *not by professional ethnic Romanian* journalists, but by Romanian intellectuals with close ties to the education system and the church. (MSK: vol. 56: 490, 514, 530, 554, 578, 594)

Romanians that did not become teachers or priests tended to be employed in public administration or in management posts in the ecclesiastical sector.

Nonetheless, there was an additional factor: educated managers belonging to one of the ethnic minorities “swapped nationality” as they became part of the social upper class. That is to say, they self-identified as Hungarian, even without any pressure to do so. Without a detailed local historical analysis, it is clearly impossible to tell how an individual self-identified at various stages in his life. Nevertheless, regionally speaking – and in the case of Romanians, too – religious affiliation does provide us with an inkling, because changing one’s religion (which required an *administrative* act) was less likely than changing one’s nationality (which merely involved a *declaration* at the time of the census).

Let us now examine data offering insights into how all this was borne out. In 1900, we find that 54 ethnic Romanians were employed as agricultural managers in Transylvania. The figure is low compared with the figures for the two other ethnic groups (753 Hungarians and 96 Germans). However, if we consider the combined sum of Greek Catholics and Greek Orthodox among the whole group (i.e. 65), the share is somewhat higher. This, however, means that, in this group of agricultural managers, individuals of “Romanian” religious affiliation were 1.2 times more numerous than those who self-identified as Romanian. (We may safely assume that such Greek Catholics and Greek Orthodox were “originally Romanian”, because Greek Catholics were negligible among the Hungarian population in Transylvania and practically non-existent among the German population, while education levels among the Ruthene population were extremely low.) (MSK: vol. 56: 490, 514, 530, 554, 578, 594)

The same trend is even more apparent in the industrial sector, for industrial managers tended to live in urban areas where assimilation rates were even higher. Indeed, in the group of industrial managers, we find 42 individuals self-identifying as Romanian and two as Ruthene, but 53 Greek Orthodox and 25 Greek Catholics – 1.79 times as many. We may conclude that, although Hungarians were more likely than Romanians to be employed as industrial managers, the Hungarian bias diminishes significantly if we deduct those individuals who had been assimilated into the Hungarian population, or those individuals who were Greek Orthodox or Greek Catholic and thus were, in all probability, originally Romanian. (Cf. *Katus: 1979: 1153*)

That this process of assimilation was spontaneous rather than enforced is strongly inferred by the fact that *public employees were less likely to change nationality*. Among Transylvania’s public servants, we find 652 Romanians and 5 Serbs – compared with 4127 Hungarians – and 339 Greek Orthodox and 421 Greek Catholics. Thus, in this group, individuals affiliated with religious denominations that were Serbian or Romanian in character, were just 1.16 times more numerous than those who self-identified as Serbian or Romanian.

In the ecclesiastical sector, where there was no apparent motive for “denying” one’s ethnic background, we find 2271 Romanians and 1368 Hungarians and also 1139 Greek Orthodox and 1157 Greek Catholics. Thus, individuals affiliated with “typically Romanian” religious denominations were just 1.011 more numerous than those who self-identified as Romanian. (A Greek Catholic Hungarian in the group may have caused this small deviation.) Similarly, in the mostly church-owned educational sector, 2749 Hungarians and 1664 Romanians were working, and there were 882 Greek Orthodox and 845 Greek Catholics. Here the ratio is 1.037 – hardly any higher than in the ecclesiastical sector. (*MSK: vol. 56: 742, 750*)

The above statistics demonstrate that relatively few Romanians were to be found among Transylvania’s modern urban professionals, and that, in this group, Romanians were more likely to become assimilated.

Even so, an additional factor to consider is that, compared with the public sector or the ecclesiastical sector, the private business sector contained a relatively high proportion of assimilated Jews. And their native language, just one generation previously, would probably have been Yiddish or German. (Jews accounted for just 101 of the agricultural managers, but among industrial managers the 80 Romanians or assimilated Romanians represented a very small group in relation to over 1100 Hungarians and 670 Germans, of whom 750 were affiliated with the Jewish denomination). If we suppose that Hungarian was the native language of all 750 Jews (which is quite possible, since Hungarian was the native language of 90 per cent of the urban Jewish population and an even higher proportion of educated urban Jews), then the “remaining” 3-400 Christian Hungarian industrial managers amount to just 4-5 times the 80 or so industrial managers of Romanian origins.

The above analysis demonstrates the important influence of modern forms of employment on assimilation rates among the various ethnic and religious groups. They were not assimilated by their education at school or by educational policy, but by the educated milieu and their daily work, etc.

The under-representation of Romanians at Kolozsvár University’s Humanities and Science Faculties should be interpreted in the light of such data.

Exploring differences between graduates of the Faculty of Humanities and graduates of the Faculty of Science – a further possible method of analysis

In any comparison of the Faculty of Humanities and the Faculty of Science, several differences immediately become apparent:

1. Jewish graduates of the Faculty of Science are 1.5 time more numerous than Jewish graduates of the Faculty of Humanities. We may easily explain this by pointing to the stronger links between modern science and the economy.
By verifying the hypothesis in 1.1 we can determine – based on the father’s occupation – whether or not Jews were more likely to come from the “technical/scientific sector” and from an urban milieu.
2. Lutherans were 1.1 times more likely to choose the Faculty of Science rather than the Faculty of Humanities.
- 2.1. According to our first hypothesis, the Lutheran urban population, which was relatively advanced and more likely to be active in industry, commerce, technology, and science, was inclined towards scientific subjects rather than the humanities.
- 2.2. The German-speaking Transylvanian Saxon burghers, who exhibited little inclination to assimilate at the turn of the century, were disinclined to study Hungarian at university (because this required them to perfect their knowledge of Hungarian) or to

study History (because this required them to identify with Hungarian history as it was taught at the time, which in turn conflicted with their Transylvanian Saxon identity).

3. Roman Catholics were 1.3 times more likely to study at the Faculty of Science than at the Faculty of Humanities, while, conversely, Calvinists were 0.7 times less likely to study at the Faculty of Science than at the Faculty of Humanities.
- 3.1 We may assume that in the humanities, where denominational links were stronger (above all, in such subjects as History, Hungarian, and even Modern Foreign Languages – due to the symbolic code system of languages), students were more likely to be influenced by the religious affiliation of a distant university when making their choice. That is to say, Budapest was less attractive as a centre of the humanities for Calvinists living in or near Transylvania.
4. Greek Orthodox students were 1.2 times more likely to study at the Faculty of Science.
- 4.1. Where the native language of a student was Romanian or Serbian, this in itself could render him less likely to choose the Faculty of Humanities. Greek Catholics could serve as a control group, because they were just as likely to choose the Faculty of Humanities as the Faculty of Science. It is thus worth examining whether there is any circumstance that would create a distinction between groups that were known to be equally unlikely to speak Hungarian as the native language.
- 4.2. The training of Greek Orthodox priests probably reduced the number of Greek Orthodox students in the humanities, but it would not have affected science subjects.

The religious composition of non-Transylvanian students at Kolozsvár University

The two faculties at Kolozsvár provided a university education not just to Transylvanians but also to other students from eastern Hungary. Whereas in Transylvania there was one student of the Faculties of Humanities and Science for every 1000 inhabitants, the corresponding ratio was 1/6000 in Eastern Hungary (the region to the east of the River Tisza). Meanwhile, the ratio in the Tisza-Maros region was just 1/15,000, even though it lay close to Kolozsvár. An apparent explanation for the difference between these two regions is that Eastern Hungary had a high percentage of Calvinists and was the location of the Calvinist stronghold of Debrecen (whose Calvinist secondary schools pushed students towards careers in teaching), whereas the Tisza-Maros region had only a small Calvinist population.

The ratio was 1/10,000 in Central Hungary (the region between the Danube and Tisza, including Budapest), Eastern Upper Hungary (today, eastern parts of Slovakia), and Transdanubia. The two most distant regions of Hungary exhibited the lowest ratios, with 1/15,000 in Western Upper Hungary (today, western parts of Slovakia) and 1/25,000 in Fiume (today, Rijeka in Croatia).

Table 7: Place of birth of graduates of Kolozsvár University

No data	156	3.9
W. Upper Hungary	145	3.6
Transdanubia	319	8.0
Central Hungary	360	9.0
E. Upper Hungary	203	5.1
Eastern Hungary	400	10.0
Tisza-Maros Region	136	3.4
Beyond Királyhágó	2260	56.7
Fiume area	2	0.1
Croatia-Slavonia	4	0.1
	3985	100.0

According to our hypothesis, the reason why the proximity of birthplace had a relatively small effect on the choice of university was that most of the university students were born when their fathers were young adults and their fathers later changed their place of residence owing to job promotion or to social mobility. We assumed that this place of residence was nearer to Kolozsvár. Since we were less likely to know the place of residence of the father or breadwinner than the place of birth, we supplemented data concerning the “recent place of residence” with data concerning the place of secondary school education. There was no change in the results. If, however, we ignore the data for unknown birthplace, place of residence and place of secondary school education, the share of Transylvanians increases marginally (from 59 per cent to 61.3 per cent). (In the above, we already considered this Transylvanian group.) The ratio exhibited by inhabitants of Transdanubia, which is already very low, decreases by about this amount.

Calvinists are over-represented among students from all areas of the country: they are twice as numerous among students from Transdanubia, Western Upper Hungary, and Central Hungary, and 1.5 times as numerous among students from Eastern Upper Hungary and Eastern Hungary. Calvinist over-representation among students increases as the distance from Transylvania grows and it becomes more and more illogical for Catholics to choose Kolozsvár (rather than Budapest). The only exception is the Tisza-Maros Region, adjacent to Transylvania, where Calvinist over-representation is threefold. However, the Tisza-Maros Region has a high proportion of Orthodox Serbs. If the Calvinist over-representation is calculated based on Hungarian native speakers in the region, here too the over-representation factor falls to 1.5.

Religious affiliation and academic achievement

A basis for measuring academic achievement rather than mere student presence is the number of students obtaining doctorates. They accounted for approximately one in ten students from Transylvania.

Table 8:

	N	Percentage
No data	1	0.4
Roman Catholic	70	30.4
Greek Catholic	14	6.1
Calvinist	76	33.0
Lutheran	33	14.3

	N	Percentage
Unitarian	21	9.1
Greek Orthodox	6	2.6
Jewish	7	3.0
Armenian Catholic	2	0.9
	230	100.0

These figures demonstrate that Catholics were over-represented (by a factor of 1.2) and Calvinists were under-represented (by a factor of 0.8) in comparison with their original share of students (their undergraduate ratios). This means that although Kolozsvár University was more likely to be the obvious choice of Calvinists than it was of Catholics, nevertheless within the university itself the situation was reversed – accurately reflecting the higher level of social development exhibited by Transylvanian Catholics. An observation of limited significance due to the small figures but still worthy of note is that Greek Catholics, Greek Orthodox and Jews were all over-represented among doctoral graduates (by a factor of 1.5). Evidently, among communities whose access to secular education has traditionally been limited, where the family strategy did in fact favour academic study, obtaining a doctorate was regarded as a worthwhile endeavour. (Or conversely: those who did make it to university tended to be more ambitious and talented than their Calvinist and Catholic fellows.)

Extending the inquiry to cover the elite group

The next logical step in our inquiry – and still connected to the under- or over-representation of different religious groups – was to determine which graduates of the Humanities and Science Faculties (and how many of them) subsequently joined the social elite. It seems that 6–6.5 per cent became part of the elite, based on the encyclopedia data.⁴³

	Graduates of Kolozsvár	Transylvanian Graduates of Kolozsvár University
Roman Catholic	36.0	34.5
Greek Catholic	2.7	
Calvinist	44.1	45.5
Lutheran	7.2	3.6
Unitarian	6.3	12.7
Jewish	3.6	3.6

Kolozsvár University's Calvinist graduates were more likely to become part of the elite than were its Roman Catholic graduates. This may have been because Catholic elite positions tended to be occupied by graduates of Budapest University – or because Catholic groups that were predestined to acquire elite positions tended to choose Budapest University rather than Kolozsvár. Calvinist students at Kolozsvár University from areas outside Transylvania had a better chance of becoming part of the social elite than did Calvinists from Transylvania –

⁴³ Although the “encyclopedia elite” has been fully elaborated, for reasons of convenience we compared just one part of it (surnames G – P), comprising 11,300 members of the elite, with the list of graduates of Kolozsvár University. We put forward the ratio of 6-6.5 per cent, based on the assumption that the percentages for the G-P section would be the same for the total population.

evidently, those travelling to Kolozsvár from greater distances were more likely than locals to be predestined to acquire elite positions. Transylvanian Lutherans were unlikely to become part of the elite, because as German native speakers they were less likely to appear in an encyclopedia that reflected national (Hungarian) recruitment trends. This was particularly so, given that, in the post-Trianon era, they were disinclined to come to Hungary and thus their achievements were not even considered by encyclopedias published in the country. Lutherans from other areas do better, but only just attain their representative level.

Greek Orthodox and Greek Catholic graduates did worst; those from Transylvania were practically absent from the elite, while those from elsewhere were present in just small numbers. This may be explained in part by the elite formation factors' indifference towards Romanians and in part by the objective rules of mobility. We may regard becoming part of the elite as the next step on the mobility scale – a step that is necessarily more remote for Greek Orthodox and Greek Catholic Romanians, who tend to set out from a relatively low level of school education.

On the other hand, the probability of Jews becoming part of the elite is almost twice their graduate ratio, and Unitarians are also over-represented, particularly those from Transylvania.

The fact that Catholics comprised a majority of doctoral graduates but Calvinists a majority of graduates in the elite (based on encyclopedia data) may be explained by the fact that, in contrast to the intra-university selection of students based on academic performance, the social (encyclopedia) elite was supplemented by political, public, literary and artistic elite groups, in which religious affiliation (and intra-denominational connections) was (were) more important than the possession of a doctorate.

All this could be the subject of another paper.

* * *

Analysing the religious affiliation of graduates of the two faculties of Kolozsvár University, we perceive an institution that seems to have functioned increasingly as a Calvinist centre, but where – at least during the First World War period – Transylvania's Jewish population was also over-represented, while the ethnic German population and the upwardly mobile Romanian middle classes were clearly disfavoured.

Paksi, Veronika

**Academic career of women and men in the field of natural science:
work-life balance and obstacles to professional progress**

Women on the labour market

Before the nineties, the rate of female employment was artificially high in Hungary. Women being overburdened, the traditional model of family could no longer persist. Alongside, higher qualifications became accessible for women: their education level increased and scientific career opportunities opened up for them. The higher education level offered new life perspectives, more numerous opportunities on the labour market, the possibility of success and career advancement, as well as a higher income. This new financial resources raised their

living standards, alleviated female poverty and their defencelessness within the family and society decreased. After the political system change, unemployment rose and the rate of female employees declined in total. However, the number of graduated women rose and has been steadily rising ever since.

The glass ceiling effect

In spite of the fact that some measures have been taken to facilitate equal opportunities on the labour market, career opportunities are not the same for both genders yet. At the beginning of their career, women have quite good chances for promotion, usually in middle-level positions. Due to vertical segregation their advancement mostly stops at a lower level. Often being equally or better educated, or even performing better and having more extensive experience than men, women still can not make further progress. There is an invisible limitation, the so called glass-ceiling phenomenon which blocks their upward advancement and hinders women from getting into higher level positions. Besides vertical segregation, women have to face horizontal segregation as well: in most cases they only find employment in low-paid jobs in which their gender is overrepresented. (Nagy 1997, 1999, 2001).

Family and/or profession?

Childbearing could be one of the main reasons for gender inequality in careers, which raises the question whether women having children should embark on a career at all. According to a survey carried out in Hungary in the early nineties, 40% of women who had children wanted a career provided it did not affect the family in a negative way. It should be mentioned their husbands showed some support only to make sure the family was not affected in any way. At the same time when asked what kind of problems they encountered during their career advancement, mothers first mentioned that it would be hard to maintain their family duties (Pongrácz 1996).

A survey from the late nineties (Table 1) shows that although those who are more educated prefer an equal work-life balance or less private life, two thirds of women prefer private life over career advancement. (Pongrácz 2001). In conclusion, it can be stated that Hungarian women are still family- and private life-oriented.

Table 1
The work-life balance in 1998 (%)

Education level	Private life is more important		Both are important		Profession is more important	
	Women	Men	Women	Men	Women	Men
Higher education	48	40	49	44	3	16
High or secondary school	64	45	30	40	6	16
Vocational school	66	53	29	36	5	11
Elementary school	73	57	23	39	4	4

Source: Tárki-Omnibusz 1998/2,3,4. 029.

The research

The aim of this research was to explore the attitudes towards work-life balance and childbearing of researchers in the field of natural science and the obstacles to their career advancement. The investigation⁴⁴ was carried out in a public research institute of natural sciences. The population represents 6,5% of all the researchers within public institutes in the field of natural science. The research included both female and male researchers because we believed that men also face obstacles.

Our first hypothesis was that the career advancement of researchers is mostly hindered by their struggle for a work-life balance, especially the burdens of bringing up children on female researchers. According to the other hypothesis researchers establish a family at a later age because of balancing private life and work.

Childbearing, as an obstacle to career advancement

Being well-informed and up-to-date in terms of knowledge plays a prominent role in the professional progress of researchers. The chances for education, career and mobility of female researchers who have children are more limited than those of their male colleagues. No matter how well women balance their life, a child birth hinders their self education for a while and prevents them from getting the necessary information to be on top. It is then obvious that women suffer disadvantages as a result of the above mentioned facts (Koncz 2004). Our first hypothesis is proved to be partly true after the analysis of the questionnaire. The career advancement of researchers is hindered to a great extent by the burdens of bringing up children on female researchers, but during their work, researchers face a great variety of obstacles depending on their age and gender. According to the 67% of the youngest, mostly childless women, childbearing is the biggest burden on them. Every fifth elderly woman (21%) shares the same opinion, based on their personal experiences: they observed a decreased number of their publications, refusals of scholarships and difficulties in remaining in the mainstream. Male researchers do not consider childbearing as an obstacle to their work, however, as they advance in years, the increase of family duties can affect their career, as well.

Table 2
Childbearing and family obligations as obstacles (%)

Age	Women	%	Men	%
Under 35	Childbearing	67	Childbearing	0
Between 35-49	Childbearing	21	Family obligations	40
Over 49	Family obligations	50	Family obligations	43
	Childbearing	21		
Total	Childbearing	30	Childbearing	7

Returning to the labour market

We will now consider the choice of researchers in terms of day care for their child under 6 years old. According to the majority of researchers it is the best for children before age 6 to be at home with both parents or just with the mother. In spite of this more than half of the

⁷ Questionnaires (n=137), in the year of 2006

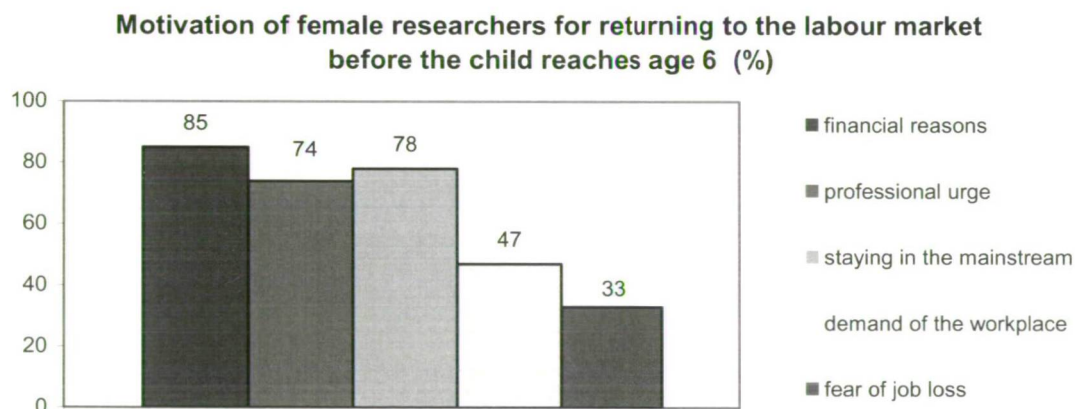
researchers's children have attended nursery school and almost all of them have attended kindergarten⁴⁵. Table 3 shows their attitudes towards daycare centers.

Table 3
Attending nurseries and kindergartens (%)

	Nurseries		Kindergartens	
	first child	second child	first child	second child
Children of female researchers	62	73	100	92
Children of male researchers	57	52	84	86

Several studies on the subject show that 80% of women with degree returns to work due to financial reasons (Pongrácz 2001). In the case of our female researchers this number is 85%. Chart 1 shows further details of their returning to work. Although female researchers are happy to stay at home with their child, they are concerned that the longer they stay at home to raise a child, the more likely it is for them to lose their job or miss work opportunities. Deeper analysis revealed that the younger and the middle generations are the most affected by this fear (62%).

Chart 1

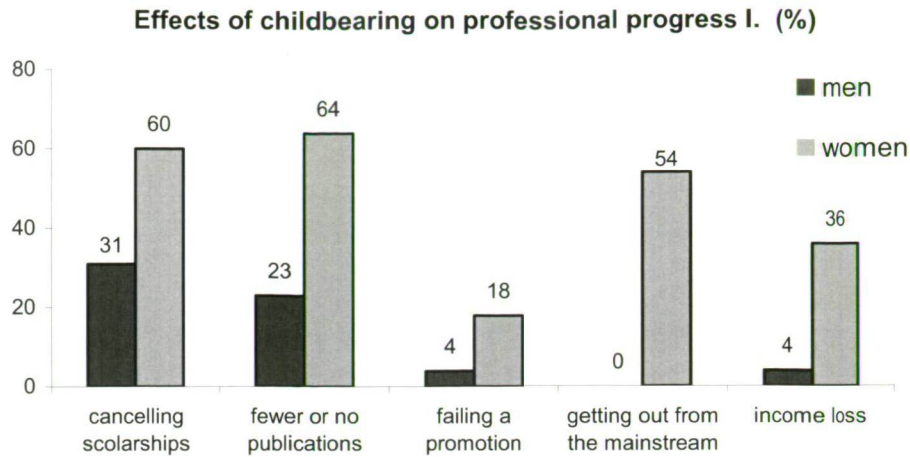

Effects of childbearing on professional progress

78% of female researchers return to the labour market earlier because they did not wish to stay out of mainstream. In spite of their efforts every second of them experienced it anyway. Moreover, every third woman suffered a considerable disadvantage to her income and almost 20% of them failed in having promotions. Having scholarships abroad provides an opportunity for professional progress in case of researchers and their achievement is measured by the number of publications they have. The lack or the decrease of them has negative effects on their professional progress. Chart 2 shows that 60% of mothers missed opportunities to gain scholarships abroad and/or have publications.

⁴⁵ There are no data concerning the amount of time the given child has spent in a daycare institute.

Chart 2

To a certain level, burdens of childbearing affect male careers, as well (positive effects: 47%, no effects: 43%), but overall, fathers do not consider them major obstacles (Table 4). In the case of mothers, they judge the effects of childbearing on their profession mainly as negative (47%) or neutral (43%).

Table 4
Effects of childbearing on professional progress II. * (%)

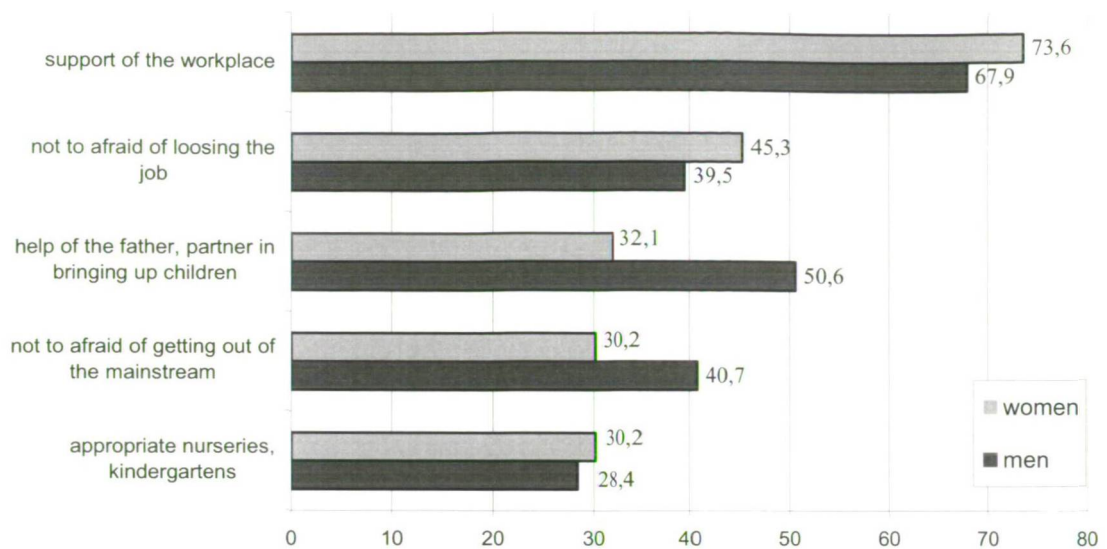
	Positive	Negative	No effect	Total
Women	10	47	43	100
Men	48	6	46	100

**the parents of children over 3.*

According to the vast majority of women and men (as it is shown by bar Chart 3 below), family friendly working arrangements would mostly encourage women to raise children. The most important criterion (24,4%) of family friendly working arrangements is the possibility to work parttime (Frey 2003). However, according to our data, this possibility would help only 27% of researchers. In fact, two thirds of women who would like to work part time do not even have small children. This is actually corroborated by the Central Statistics Office data, which shows that parttime work is becoming less popular nowadays (Frey 1997). Consequently, it is very likely that female researchers would benefit more from other advantages of parttime work, like flexible working hours or the occasional possibility to work from home, etc.

Chart 3

What would encourage women to raise children?

Although fear related to job loss ranks second place in the Chart 3, we know that it is a major source of fear for two thirds of women under the age of 50 (see Chart 1). In addition, a deeper analysis revealed that women aged over 50 and young men think that women are not afraid of losing their jobs when they decide to have children. This illustrates the fact that some of the researchers do not even know about the burdens some of their women colleagues have to carry.

Further obstacles to career advancement

The dual role of supervisors

A well-balanced and supporting private background is necessary for success in any profession. This research revealed that besides the support of family (56-59%) and friends (25-30%) researchers are mostly supported by their colleagues (66-79%) and their supervisors (60-67%) in that order for both genders. Further analysis discovered that women rely on family connections as opposed to men, who rely on work connections. Supervisors are second place in rank but now we will see their role is significant in further view, as well. Besides childbearing, more serious obstacles were further revealed during the analysis, like their negative role. On the one hand supervisors give researchers significant support, but on the other hand, it is confirmed that mostly men and women between 35-49 years of age are hindered by their bosses to a great extent. So supervisors may have a significant role but dual effects. The career advancement of researchers seems to be highly determined by the attitudes of supervisors who can either be reliable partners and mentors or undermine researchers' professional success.

Lack of self-confidence and motivation

Besides childbearing and the role of supervisors an other factor plays an imporant role in the career advancement of researchers, namely the lack of self-confidence and motivation. Many believe that they are unable to achieve any career advancement because they do not dare or cannot make the required steps. This problem can be observed in the case of both genders in every period of their lives.

Table 5
Obstacles of researchers to their career advancement (%)

Age	Women	%	Men	%
Younger than 35 years	Lack of self-confidence and motivation	42	Lack of self-confidence and motivation	39
	Lack of advice	27	Supervisors	29
Between 35-49 years	Supervisors	58	Supervisors	40
	Lack of self-confidence and motivation	17	Lack of self-confidence and motivation	33
Older than 49 years	Colleagues	21	Supervisors	43
	Lack of self-confidence and motivation	21		
Total	Lack of self-confidence and motivation	32	Lack of self-confidence and motivation	24
	Supervisors	25	Supervisors	37

Establishing a family at a later age

The second hypothesis of the research was that researchers usually start a family at a later age, so that they can meet their career expectations. Starting a family at a later time is a general phenomenon within the society. It affects researchers as well, but a special view must be taken into consideration. On the one hand we can see in the basis of the next table (6) that the average age of researchers at first marriage was 26-28 years in the last decades. This has not changed significantly: nowadays, in case of researchers not older than 35, it is 26-28 years, as well. On the other hand, it seems the society has „caught up” with researchers. In the case of the generation currently over 35 years, starting a family at age of 26-28 meant a delay of 4 or 6 years, compared to the related domestic data. But due to the rising age of the first marriage within the whole society, today it is very common to get married at the age of 26-28.

Table 6
Average age of researchers at first marriage (year)

Age	Average age at first marriage			
	Pattern		In Hungary*	
	Women	Men	Women	Men
Younger than 35 years	26,7	27,5	26,0	28,5
Between 35-49 years	27,9	27,8	22,2	25,0
Older than 49 years	26,1	26,3	21,6	24,3

* own calculation based own statistical data (KSH)

Regarding the birth of the first child, almost the same progress can be observed. Although we can notice that the young generation gave birth to a child a little bit earlier than their elderly colleagues⁴⁶.

Table 7
Average age of researchers at the birth of first child (year)

Age	Average age at the birth of the first child			
	Pattern		In Hungary*	
	Women	Men	Women	Men
Younger than 35 years	27,7	27,6	25,9	-
Between 35-49 years	30,5	30,1	22,9	-
Older than 49 years	29,1	28,9	22,7	-

* statistical data for married women. Source: *Nők és férfiak Magyarországon. KSH (2005)*

It is important to note that the elder generation, women with a higher scientific degree (PhD, DSc) started a family later compared to their colleagues. The average first childbearing of women with a doctor of science degree was 33 years.

The work-life balance

As a first question, researchers were asked to estimate the importance of their private life, their household chores and work. They were also requested to estimate to what extent they were able to lead their lives accordingly. Obvious differences can be traced in the values researchers foster depending which generation they belong to: older researchers, both female and male, seem to appreciate more their professional work. The next table clearly shows that researchers spend more time working and have less private life than they wish for. They clearly fail to balance both activities: only every sixth woman and fourth man succeeded in achieving it.

Table 8
Balancing private life and work I. (%)

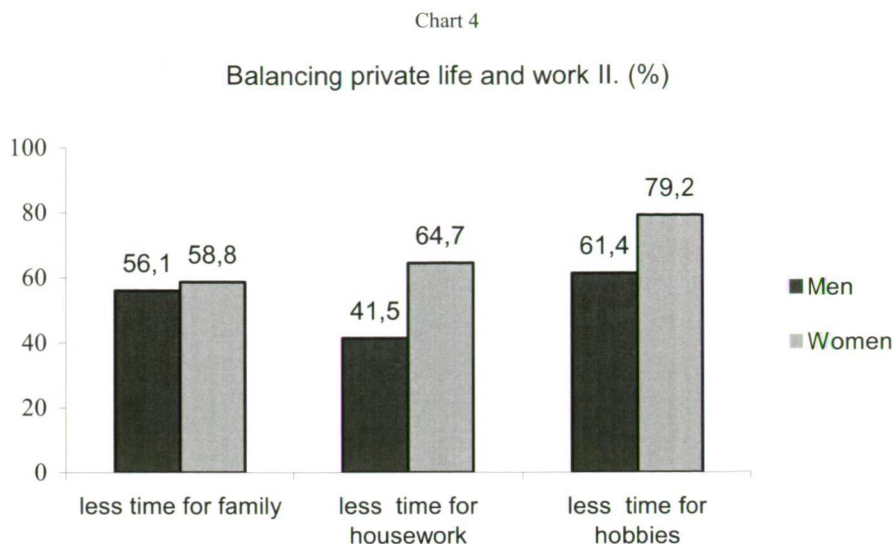
Field	Women		Men	
	Importance	Reality	Importance	Reality
Private Life	48	34	45	34
Houseworks	13	16	11	11
Profession	39	50	44	55
<i>Total</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

So far we have gained insight into the difficulties that natural science researchers have to face during their careers. The following part of this paper will provide informations on what reserachers think of themselves regarding their own efforts to balance private life and work.

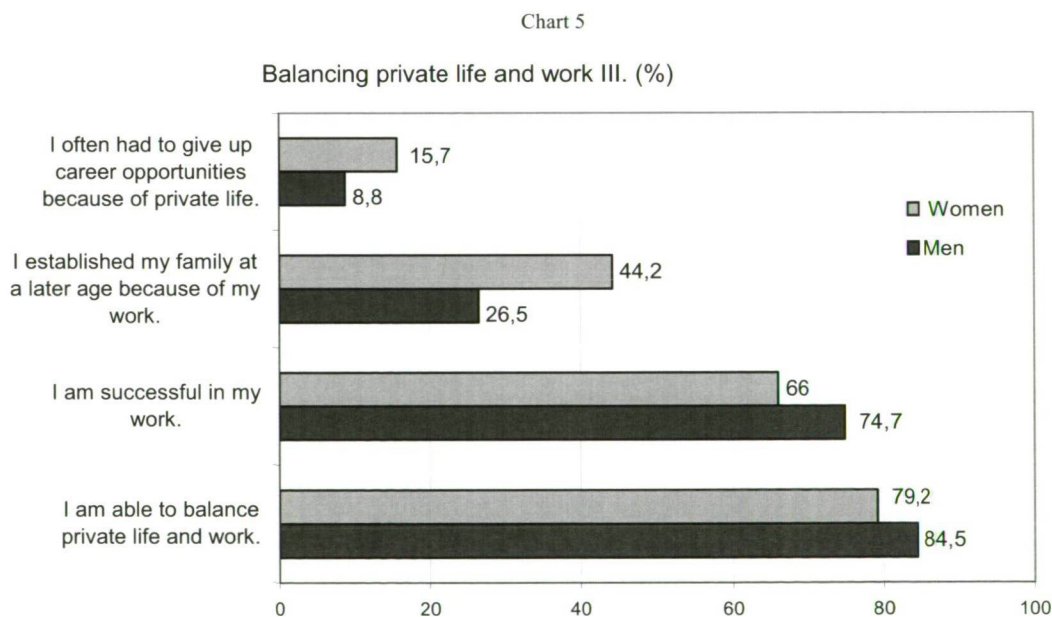
Researchers, like ordinary working people, devote part of their leisure time to work. More than 50% of them admit that they do not spend as much time with their families as they would

⁴⁶ We should take into consideration the low proportion of (married) researchers with children under age 35.

like to and they do not have enough time to do housework or pursue free-time activities. This phenomenon affects 79-87% of researchers, and this figure (see Chart 4) is much higher than the national average (Tárki-Omnibusz 2001/2a,b), which is around 10%.

As we saw earlier, researchers establish a family at age of 26-28 years. The figures in Chart 5 show that almost every second woman and every fourth man consider this age late.

In view of those above-mentioned facts, it seems that researchers find it difficult to balance private life and work. However, they claim just the opposite. In general, they do not consider this a serious problem: 80% say that they are able to balance private life and work, gain satisfaction from it and can reach considerable success. At this point a new question is raised on whether researchers can cope so well with balancing private life and work: does it have an impact on themselves and/or on their families? Or are we facing another phenomenon here, namely that they refused to admit having difficulties while they were interviewed?

Summary

The research that serves as a basis for this study revealed what impact raising a child has on professional career of natural sciences researchers, how they balance private life and work and what are the further barriers to professional development, as well.

Although researchers feel that they are able to balance private life and work, they have to cope with several problems. Regarding children, they are convinced that for a child it is best to be raised at home by parents until they reach a certain age. However, they usually decide to return to work soon after the birth of their child. It has been proved, however, that even if they return to work early, every second female researcher is no longer updated on work details, they do not get a salary increase and do not get promoted to higher positions. During the process of trying to find a solution to this problem, it was revealed that the prospect of a part-time job is not the best solution for them. For the younger generation, the most important thing – apart from raising a child – is a secure and flexible work that ensures long-term employment, professional support, and career advancement.

One of the most essential requirements for successful research work is a balanced and supportive background environment. In order to ensure this, researchers mainly rely on their colleagues, supervisors, families and friends. Barriers to the professional development and advancement of natural sciences researchers vary depending on gender and age. The younger generation has to cope with low self-confidence and the difficulties of raising a child. For the elder generation, in particular for male and female researchers aged between 35-49, their supervisor at work is considered a hindrance to professional development. It is also interesting to examine the role supervisors play in researchers' professional advancement: supervisors are either reliable partners and mentors or they undermine researchers' professional success.

Establishing a family at a later age is a general tendency in today's society. As a result, both the elder and the younger generation of researchers feel that they established their family too late. For a researcher getting married at the age of 26 or 28 and having a first child at the age of 27 or 29 was considered rather late three decades ago, however, this phenomenon does not seem unusual nowadays as society itself has 'caught up' with researchers in this respect. With regard to scientific degrees, it can be shown that the higher scientific degree (Phd, DSc) women earned in their career, the later they got married and had their first child.

Most researchers try to balance private life and work, however, in practice they are unable to achieve this. They are forced to devote a part of their leisure time to their work, which leaves them less time for themselves, for housework, and for their families. In spite of this, researchers seem to accept this situation, and they claim to be satisfied and successful in their profession.

References

1. Frey Mária (1997): Nők a munkaerőpiacon. *Szerepváltozások*. Jelentés a nők helyzetéről. Társi-Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 3-34.
2. Frey Mária (2003): A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő és a családi okokból inaktív személyek foglalkoztatásának lehetőségei és akadályai. In *Demográfia, foglalkoztatás, női munkavállalás*. MEH Stratégiai Elemző Központ, Budapest, 14.
3. Koncz Katalin (2004): A nők munkaerő-piaci helyzete az ezredfordulón Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 82(12): 1092-1106.
4. Nagy Beáta (1997): Karrier női módra. In Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.) *Szerepváltozások*. Jelentés a nők helyzetéről. TÁRSI-Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 35-51.

5. Nagy Beáta (1999): Munkahelyi előmenetel. In Pongrácz Tiborné–Tóth István György (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI–Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 30–39.
6. Nagy Beáta (2001) *Női menedzserek*. Budapest: Aula
7. *Nők és férfiak Magyarországon* (2005) KSH, Budapest.
8. Pongrácz Tiborné, S. Molnár Edit (1996): Gyermeket nevelni. In Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk): *Társadalmi Riport*. Táarki, Századvég Kiadó, 332-351.
9. Pongrácz Tiborné (2001): A család és a munka szerepe a nők életében. In *Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről*. Táarki-Munkaügyi Minisztérium, Budapest 30-45.
10. *Tárki-Omnibusz* (1998/2,3,4) <http://www.tarki.hu/adatbank-h/nok/abra/image029.html>
11. *Tárki-Omnibusz* (2001/2a) <http://www.tarki.hu/adatbank-h/nok/abra/image054.html> and (2001/2b) <http://www.tarki.hu/adatbank-h/nok/abra/image052.html>

Szalma, Ivett

Changing opinion in the deliberation⁴⁷ groups about state role in the labour market

Introduction

The goal of the present paper is to analyze how to change the opinion of the participants about the state labour market role in the deliberation groups in Kaposvár and its area. Lots of national studies show that people regard the paternalistic state as ideal (Ferge, 1996; Utasi, 2008). This phenomenon must have its roots in the socialist regime, because the state used to ensure workplace for every citizen, thus the responsibility of the individual was much lower than now. The change of the political era brought a lot of new development in this field: the dissolution of heavy industry, closures of factories and privatizations. This kind of changes triggered the phenomenon of unemployment and the employees began to feel unsafe about keeping their jobs.

At the same time there is a vivid discussion about how to make competitive the economy. Nevertheless the improving of the competitiveness in a lot of cases means to cut back the paternalistic state. This study is going to check the opinion of the participants how to change after the deliberation in the following aspects: security against the layoff, the responsibility of the state in liquidation of the unemployment and providing jobs and abolition of the black job furthermore the government should increase or decrease the taxes and they should first apply the active or the passive instruments to assist the unemployment.

⁴⁷ Deliberative Polling® is a technique which combines traditional random sampling public opinion polls with deliberation in small group discussions. The main argument behind this technique is that citizens are often underinformed about key public issues, thus traditional public opinion polls represent the public's shallow impressions on an issue. The public, according to the theory of "rational ignorance" in social sciences, does not invest time and effort in acquiring information or establishing a grounded opinion. Deliberative Polling® is aiming to use public opinion research in a new way including the possibility of public consultation. A representative sample of people is first polled on the targeted issues. Then, a sub-sample of the original sample is invited to gather at a single place for a weekend in order to discuss the issue. The participants first receive a balanced briefing material prior to this event in order to gain information on the issue and then engage in dialogue with experts and political leaders based on questions they develop in small group discussions with trained moderators. After the event, the sub-sample is again asked the original questions. The resulting changes in opinion represent the conclusions the public would reach, if people had the opportunity to become more informed and more engaged by the issues (Summary of the Results, 2008).

The peak time of the changes was 1993 when the unemployment rate reached 17% among the active population. After this period the unemployment rate decreased. Being unemployed means financial and psychological difficulties for the individuals, moreover, there is a big chance for staying in that status for a long time in Hungary (Sági, 1997). Those people who cannot find a job for a long time are usually low-educated, living in unfavorable regions and come from bigger families (Spéder, 2002). Some authors call them underclass which refers to their social status: they are poor, low educated and do not have the chance to find a job, and their norms and values differ from the main society. Their only chance to survive is the registration at the Regional Employment Office which provides them some social benefit (Laky, 2001).

It is important to note that the activity rate in Hungary is quite low. Therefore, the real problem is not the high unemployment rate but the low activity rate. This is characteristic of the Hungarian labor market in comparison with other member states of the EU. In 2006 the unemployment rate was 7,5% in Hungary and the mean of the unemployment rate of EU members was 8,2%. With its 53,7% activity rate among 15-64 years old population Hungary came before Poland and Malta in the EU. In the same year the mean of the activity rate was 64,5% in the EU. The activity rate exceeds the target set in Lisbon Agreement - 70% - in the following countries: Denmark, the Netherlands, Sweden, Great-Britain and Austria. In international comparison the low activity rate in Hungary is explained by the fact that low educated people have less chance to get a job, and the rate of low educated people is higher than the mean of EU (Girasek-Sik, 2006).

In Hungary there are big differences in unemployment across regions. Kaposvár Small Area is located in Southern Transdanubia in Somogy county. The rate of unemployment was 17% in Somogy County at the end of the 2007 whilst the national average was 10%. Somogy's position is the 4th worst in the country in this respect. Furthermore one third of the unemployment is lasting more than a year which is very unfavorable condition again (Summary of the Results, 2008).

What do people expect from the state? The capitalist regime has been set almost 20 years. As Dahrendorf (1994) elaborated upon this, different spheres pass through the transition phase with different speed: while the fundamentals and institutions of political democracy can, in principle, be enforced in six months, and transition to the market economy can be carried out in six years, the (re)emergence of the values and norms takes a whole generation (60 years). That is why people expect such thing from the state which was characteristic of the socialist regime (paternalistic state, no unemployment) They still need the care of the state continuously. The sociological research showed that people considered the state role as very important in 1990's (Ferge, 1996). Of course not every citizen expects the same extent of the state care and influence of the state on markets. The current sociological researches show that people at risk groups require more state support. They expect that the state provide job opportunities and financial safety for them (Utasi, 2008). In line with this result we also suppose that the lower class would prefer bigger state influence and they put less emphasis on the responsibility of the individuals.

The main goal of this study is shows how change the opinion after the deliberation about the state role in (de)regulation of the labour market, dealing with unemployment rate and illegal work and reducing taxes. What does state regularization mean? The state establishes the frames for operation of the labour market by laws. It determines what kinds of conditions are needed to employ or dismiss the employees. It also defines the commitment of the employers:

what kind of taxes they should pay, how much the rate of the taxes are. It also determines how to handle the illegal work and unemployment issue. The state role is measured by the following questions: *What do people think about the deregulation of the labour market? What do people think: finding job is one's own responsibility or the government should provide jobs for all citizens? What do people think: unemployment cannot be totally avoided vs. unemployment should be avoided at any cost? What do people think: Government should prevent all illegal work vs. Government should not do anything against illegal work? What do people think: Government should cut taxes vs. Government should not spend more on education, health care and pension?* Not just descriptive statistics (percent of the each of answers) will be discussed, but we try to discover the differences of the answers among the social groups (based on demographic character, cultural capital and employment status) by logistic regression model⁴⁸.

Qualitative method is carried out by analyzing two group conversations. The focus will be on that what people think about the state role and how their opinions have changed during the deliberation. Finally we will compare the results of the two methods.

Who attended the deliberative weekend?

First 1514 people were polled on the targeted issue in May of 2008 (T1). This sample was representative for the population of Kaposvár region. In this paper this survey will be referred to as *the representative survey research*. At the end of the questionnaire the respondents had to indicate whether they wished to participate in a deliberative event. 350 people indicated their intention to participate in a deliberative event. All of them were invited to the DP weekend on 21st – 22nd June, 2008. Finally, 108 persons attended the event. During the deliberation weekend the participants filled in twice the same questionnaire which they were polled in May. First when they arrived they had to fill in questionnaire (T2). We told them that they did not have to recall their answers of the representative survey research in May. We will call this survey research as the pre-deliberation poll as well. Then they filled in the same questionnaires second time after the deliberation (T3). This makes possible to measure the effects of the deliberation. We will call this survey research as the post-deliberation poll.

The sample which filled in the pre- and post-deliberative polls will be called deliberation weekend participants / small groups (as these 108 participating people were put in 15 groups during the weekend). Significant difference was not found in the gender and age structure and the educational background between the two samples (representative survey research; small groups). Meanwhile it can be noticed that lots of people of the deliberation weekend participants have in unfavorable positions: 60 % of them are economically inactive. Those who live in Kaposvár are also overrepresented.

Hypothesis

H1 People in unfavorable position (the women, the low educated, those who are out of the labor market, the old and those who do not use the internet and do not speak any foreign

⁴⁸ I decided using logistic regression instead of ordinal regression because the results are simpler to interpret, although there are not too many differences between the results.

language)⁴⁹ will object to the deregulation of the labour market. They are more likely to believe that the state should provide job opportunities for every citizen.

H2 At risk groups will support the passive policies (social benefits) to tackle unemployment. Those of better social status will prefer active policies (encouraging job creation) to tackle unemployment.

H3 As for illegal work we believe those people who are in favourable position in society will more likely to think that illegal work should be eliminated.

H4 Related to tax reduction we suppose those people who are in favourable position in the society will support it whilst those people whose position is not favourable prefer tax increases in order to keep social benefits.

Regulation versus liberalization of the labour market

First we are going to discuss the issue of labour market deregulation. This question was measured on a seven degree scale. The first degree means the respondent strongly agrees with the following statement: *Governments should let employers hire and fire as they see fit*. The seventh (last) degree means the respondent strongly agrees with the following statement: *Governments should make it very difficult for employers to fire*. The results of each questioning sessions are shown in Table 1.

Table 1.
What do people think about the deregulation of the labour market?
Measured on a 7 degree scale

1-7 degree scale%	Governments should let employers hire and fire as they see fit. (1-3)	The middle of the scale (4)	Governments should make it very difficult for employers to fire (5-7)	Mean
In the survey research (T1)	8,4%	17,6%	74%	5,7150
Pre-deliberation in the small (T2) groups	12,8%	18,3%	68,8%	5,6422
Post-deliberation in the small groups (T3)	5,5%	16,5%	78%	5,9907

T1 – T2: Statistically not significant change ($t=1,161$, $p>0,05$)⁵⁰

T2 – T3: Statistically significant change ($t=-2,87$ $p<0,05$)⁵¹

Table 1. shows data about the deregulation of the labor market in three different time (T1, T2, T3). The results of the representative sample can be found in the first row: the three quarter of the people believe that Governments should make it very difficult for employers to fire. Only less than one tenth think that Government should let employers hire and fire as they see fit. So people prefer the regulation of the labor market a lot in the representative sample.

The second and the third row of the table show the results of the small group before and after the deliberation. Between T1 and T2 no significant changes have occurred. However the deliberation caused significant change in the way the weekend participants think about the deregulation of labor market. Before the deliberation twice as many people said that *the*

⁴⁹ Women's position on the labour market is more uncertain than men because while they have small children they have to be out of the labour market because of the lack of child care service and part-time jobs. Those who are over 50 belong to the risk group because the employers prefer to employ younger people. Those who do not have enough cultural capital (do not use internet, do not speak any foreign language and are low educated) are in unfavourable position on the labour market.

⁵⁰ Measured by Paired Samples T-test.

⁵¹ Measured by Paired Samples T-test

government should have let employers hire and fire as they see fit than afterwards. After the deliberation the percentage of those people who thought that *government should make it very difficult for employers to fire* increased by 10 percentage points. The author believes this kind of changes have happened because during the deliberation people always talked about the importance of keeping their jobs. Table 2. shows which social-demographic variables have significant effects on choosing one of the statements in the logistic regression model.

Table 2.
Determinants of the probability of supporting regulation versus deregulation of labor market in logistic regression model⁵²

	All N=1462 (1514)			Pre- Deliberative Poll N=108			Post- Deliberative Poll N=107		
Independent Variables	B	Sig.	Exp (B)	B	Sig.	Exp (B)	B	Sig.	Exp (B)
Gender (Women)	,164	,143	1,178	1,333	,017	3,791	,316	,547	1,371
Level of education*		,036			,017			,028	
Vocational school	,081	,590	1,084	,828	,247	2,289	-,302	,676	,739
Completed Secondary General School	,121	,443	1,129	-,982	,153	,375	-1,209	,085	,298
Tertiary Degree (BA or MA)	-,406	,055	,666	-1,770	,062	,170	-2,656	,006	,070
Employment status**		,002			,375			,862	
Working in full time	-,294	,117	,746	,064	,924	1,066	,532	,430	1,703
Not working: Unemployment	,264	,275	1,302	,177	,807	1,194	,492	,511	1,636
Not working: any other reason ⁵³	-,676	,008	,509	-1,726	,129	,178	,667	,607	1,948
Using Internet (Yes=1)	-,392	,007	,676	-,845	,158	,430	-,689	,232	,502
Speaking foreign language (Yes=1)	-,180	,209	,835	,231	,730	1,260	,066	,919	1,068
Age Group ***		,025			,261			,730	
30-55	-,392	,034	,676	-,962	,378	,382	-,413	,694	,662
Over 55	-,643	,007	,526	1,813	,177	6,126	,023	,985	1,023
Constant	,766	,004	2,151	,397	,788	1,487	1,436	,270	4,203
-2Log Likelihood. initial	2025.052			144.342			140.375		
-2Log Likelihood. model	1969.174			111.641			115.320		
Model Chi-square	55.878			32.701			25.054		
Degree of freedom	11			11			11		
Significance	0.00			0.01			0.021		
Nagelkerke R Square	0.050			0.337			0.259		

*Reference Category = Maximum Completed Primary School; **Reference category = Not working: Retired;

***Reference Category = under 30

Recoding of variables: Values between 1 and 6 were recoded into 0. Value 7 was recoded into 1 in order to apply the recoded variable as a dependent variable in the logistic regression model⁵⁴

The first observation to be made from the table above is that much more dependent variables have significant effect in the representative survey than in the small groups. In the

⁵² The analysis of logistic regression are based on the odds ration Exp(B). An odds ratio indicates the likelihood that a specific indicator or scale is associated with a behavior occurring or not occurring. If the odds ratio is larger than 1, then it indicates that it is likely that the indicator is associated with the occurrence of the outcome variable. If the odds ratio is smaller than 1, then it indicates that is likely that the indicator will be associated with the non-occurrence of the outcome variable.

⁵³ Those people belong to that category mostly who are students or are on maternity leave.

⁵⁴ The method of recoding was chosen according to the mean and the distribution of the variable.

representative sample the effect of using internet prefer the liberalization of the labour market. It has been also observed that those who have tertiary degree prefer the liberalization of the labour market in comparison with the reference groups in T3 session. It seems those who have more cultural capital are more likely to support the deregulation of the labour market. This finding corresponds with our expectation. Surprisingly most of the oldest age group (over 55) supports the liberalization of the labour market in T1 session. The author supposes the explanation must be that the labour market status of the youngest age group (under 30) is the most uncertain. They might not have obtained enough experience due to their age. The members of the oldest age group must be retired so they do not have to take any risk if they support the liberalization of the labour market. The same mechanism can be found behind the fact that those who are not working any other reason (mostly students or are on maternity leave) support mostly the liberalization of the labour market, which is eliminated in T3 session. In the pre-deliberation group there is one variable whose effect was significant: the gender. Women seem to object to the liberalization as compared to men. After the deliberation group the only variable was found significant was the educational level: those who completed higher education support the liberalization of the labour market most.

Unemployment cannot be avoided vs. should be avoided at any cost

We are going to discuss what people think about the unemployment issue: it cannot be totally avoided or it should be avoided at any cost. The respondents had to tell how much they agree with the given statements. The first degree means that the respondent totally agrees with the following statement: *Unemployment cannot be totally avoided*. The seventh (last) degree means that the respondent totally agrees with the following statement: *Unemployment should be avoided at any cost*. The other degrees show the relation to the statements. The results of each questioning sessions are shown in table 5.

Table 3.

What do people think: unemployment cannot be totally avoided vs. unemployment should be avoided at any cost? - Measured on a 7 degree scale

1-7 degree scale %	Unemployment cannot be totally avoided. (1-3)	The middle of the scale (4)	Unemployment should be avoided at any cost. (5-7)	Mean
In the survey research	37%	18,7%	44,3%	4,17
Pre-deliberation in the small groups	37%	15,7%	47,2%	4,15
Post- deliberation in the small groups	49,6%	13,7%	36,8%	3,52

T1 – T2: Statistically not significant change ($t=1,004$, $p>0,05$)

T2 – T3: Statistically significant change ($t=2,021$, $p<0,05$)

The deliberation triggered significant change in this issue as it can be seen in table 3. Both in the representative survey poll and the pre-deliberation sample 37% of the respondents thought that the unemployment cannot be avoided in the present environment of the economy. The ratio of those people who thought the unemployment cannot be avoided in the present circumstances increased to 50% in the post-deliberation poll.

This is such an important question because people lives have been organized by the work in the industrialized societies. However substantial changes have happened in many ways.

According to Claus Offe (1991) the developed countries entered new stage of the economy where the growth of the economy does not mean that everybody has job. The forms of flexible work are spreading (working in part time job, having temporary contract, self-employment) which predict that the essence of life should not be the work. It seems that the deliberation helped to understand that the deliberation weekend participants have to live together with the phenomenon of unemployment. The next table presents which social-demographic variables have significant effects?

Table 4.
Determinants of the probability of thinking whether the unemployment can be dissolved or not (Q17)

Independent Variables	All N=1484 (1520)			Pre- Deliberative Poll N=107			Post- Deliberative Poll N=111		
	B	Sig.	Exp (B)	B	Sig.	Exp (B)	B	Sig.	Exp (B)
Gender (Men=1)	,248	,026	1,281	,867	,070	2,380	,363	,441	1,438
Level of education*		,366			,361			,668	
Vocational school	,250	,090	1,285	-,554	,368	,575	-,227	,706	,797
Completed Secondary General School	,106	,492	1,112	-1,111	,083	,329	-,540	,394	,582
Tertiary degree (BA or MA)	,032	,878	1,033	-1,085	,206	,338	-1,004	,236	,366
Employment status**		,649			,911			,139	
Working in full time	-,197	,291	,822	,263	,662	1,301	1,221	,048	3,390
Not working: Unemployment	-,156	,505	,856	,267	,690	1,306	,212	,760	1,236
Not working: any other reason ⁵⁵	-,017	,948	,984	-,331	,760	,718	1,667	,165	5,298
Using Internet (No=1)	-,153	,287	,858	,187	,738	1,206	,603	,300	1,827
Speaking foreign language (No=1)	-,443	,002	,642	-1,251	,069	,286	-1,043	,130	,353
Age Group ****		,197			,112			,220	
30-55	-,289	,110	,749	-1,997	,066	,136	1,687	,157	5,405
Over 55	-,396	,092	,673	-1,417	,242	,242	2,244	,086	9,430
Constant	,078	,767	1,081	1,784	,170	5,956	-2,688	,045	,068
-2Log Likelihood. initial	2037.744			148.100			147.247		
-2Log Likelihood. model	2007.478			130.776			131.785		
Model Chi-square	30.165			15.832			15.460		
Degree of freedom	11			11			11		
Significance	.001			.148			.162		
Nagelkerke R Square	.027			.184			.177		

*Reference Category=Maximum Completed Primary School; **Reference category = Not working: Retired permanent job; ***Reference Category = under 30

Recoding of variables: Values between 1 and 4 were recoded into 0. Values between 5 and 7 was recoded into 1 in order to apply the recoded variable as a dependent variable in the logistic regression model.⁵⁶

Gender has significant effect in the representative sample After the deliberation the gender effect has been disappeared. Those who speak foreign language are more likely to believe that the unemployment cannot be totally avoided than those who do not speak foreign language in T1 but this difference also disappeared in T2 and T3. The employment status has significant effect in only post-deliberation group: those who are working in full time position are more

⁵⁵ Those people belong to that category mostly who are students or are on maternity leave.

⁵⁶ The method of recoding was chosen according to the mean and the distribution of the variable.

than three times likely to think that '*Unemployment cannot be totally avoided*' statement than the reference group.

Employment policies

The employment policies are regulatory activities of the state to tackle unemployment. Theoretically employment policies are usually divided into two groups: active employment policies and passive employment policies. The aim of passive employment policies is to take care about those people who lost their jobs. On the contrary, the intention of the active employment policies is to help the unemployed to find a job.

First it was checked whether the theoretical structure of the employment policies (active and passive) exists in the minds of people in representative survey research. In the T1 and T2 interview sessions the factor analyses did not bring such results that the theoretical structure could be found in minds of people. However I found a factor structure (active and passive employment policies) in the post-deliberative session. It is supposed that the existence of theoretical structure in the post-deliberation session is due to that the moderators aggregated the employment policies several times during the deliberation, so people learn about the employment policies during the deliberation. The results of T3 interview is shown in table 5.

Table 5.

The grouping of the employment policies in the post-deliberation group

How strongly would you favour or oppose each of the following as ways of dealing with unemployment?	Factors	
	Active Policies	Passive Policies
Labour market services	,681	,055
Training support	,834	,002
Wage-and contribution-type subsidies ⁵⁷	,555	,317
Support for self-employment	,282	,162
Job search allowance and benefit	,111	,777
Regular social aid	,149	,879

▪ Maximum Likelihood factor analyses, with Varimax rotation

▪ KMO indicator value:0,650,

▪ Bartlett test value: 144,975; Sig. 0,00

▪ This question was measured by on a 5 degree scale where the first degree means *oppose it strongly* and fifth degree means *favour it strongly*.

We can see that there are two factors in table 5. One of the factors includes the following items: labour market services, training support, support for self-employment. The mentioned policies belong to the active employment policies so we call it *Active Policies* factor. The other factor includes the following items: the job search allowance and the benefit and the regular social aid. The two mentioned items belong to the passive employment policies so we called it as *Passive Policies* factor. Table 6. presents which social-demographic groups prefer the applying of the active and the applying of passive policies.

⁵⁷ The only item, which is part of both of dimensions, is the wage and contribution subsidiaries. It can be assumed that it is hard to understand phrase and confused the participants

Table 6.*Effects of dependents variables on choosing between active and passive employment policies*

Independent variables	Mean of the Active employment policies in the post-deliberation session	Mean of the Passive employment policies in the post-deliberation session
Gender		
Men	0160243*	-,0745066*
Women	-,0121785*	,0566250*
Age group		
Under 30	,0458470	,6137456
30-55	,1489792	,1232090
Over 55	-,1593003	-,2025254
Educational level		
Max completed primary schools	-,1194293	,1172068
Vocational school	,1568382	,0234950
Grammar school	,0346563	,0869121
Tertiary school	-,3193728	-,4701077
Employment status		
Having job	-,0882782	,0252327*
Unemployed	,2053722	,5046878*
Retired	-,0731706	-,2320810*
Not working for any other reason	,2923586	,1865640*
Using internet		
Yes	,1209967	-,0440701
No	-,0772680	,0055342
Speaking forein language		
Yes	,1914047	,0547550
No	-,0415927	-,0183208

*Statistically significant change ($p < 0,005$)

It can be seen that the gender and the employment status have significant effects. The unemployed support the passive employment policies in the most. The author supposes the reason for that is that they need this kind of support the most. The pensioners object to the passive policies the most because they are sure that they do not need this kind of support. As for the gender effect: men are more likely to support the active policies than women, whilst women are more likely to support the passive policies than men. The results are proved the second hypotheses.

Liquidation vs. toleration of illegal work⁵⁸

If the labour market is regulated too rigidly and the cost of hiring or laying off is too high while the supervision of the labour market is weak it could happen that people would be employed without paying taxes. The issue of illegal work is very relevant in Hungary because the main problem is not the high unemployment rate but the low activity rate (the number of legally employed people). With its 53,7% activity rate among 15-64 years old population Hungary lags behind the EU members where the mean of the activity rate is 64,5%.

⁵⁸ Illegal work means that the taxes and social insurance are not paid.

The following question concerns what people think about illegal work on which the taxes are not paid. This question was measured on a seven degree scale. The first degree means the respondent strongly agrees with the following statement: *Government should prevent all illegal work*. The seventh degree means the respondent strongly agrees with the following statement: *Government should not do anything against illegal work*. The results of each questioning sessions are shown in table 9.

Table 7.

What do people think: Government should prevent all illegal work vs Government should not do anything against illegal work?- Measured on a 7 degree scale

1-7 degree scale %	Government should prevent all illegal work (1-3)	The middle of the scale (4)	Government should not do anything against illegal work (5-7)	Mean
In the survey research	61,8%	18,3%	19,8%	2,78
Pre-deliberation in the small groups	65,4%	20,2%	14,4%	2,61
Post-deliberation in the small groups	64,6%	20,4%	15%	2,57

T1 – T2: Statistically not significant change ($t=-0,932$, $p>0,05$)

T2 – T3: Statistically not significant change ($t=0,292$, $p>0,05$)

The deliberation did not bring any significant change in this issue as we can see in table 7. In all three sessions more than 60% of people said that the Government should prevent all illegal work and less than 20% declared that Government should not do anything against illegal work. Next, table 8. shows which social-demographic variables have significant effects on choosing one of the statements.

Table 8.

Determinants of the probability of agreeing with “Government should prevent all illegal work” vs. “Government should no do anything against illegal work.”

Independent Variables	All N=1455 (1520)			Pre -Deliberative Poll N=103			Post -Deliberative Poll N=107		
	B	Sig.	Exp (B)	B	Sig.	Exp (B)	B	Sig.	Exp (B)
Gender (Men=1)	,132	,241	1,141	-,401	,411	,670	,093	,845	1,098
Level of education*		,019			,890			,270	
Vocational school	,368	,014	1,445	-,457	,453	,633	-,286	,646	,751
Completed Secondary General School	-,026	,871	,975	-,179	,779	,836	,502	,430	1,652
Tertiary degree (BA or MA)	-,108	,612	,898	-,391	,646	,677	-,854	,329	,426
Employment status**		,370			,227			,170	
Working in full time	,206	,273	1,229	-1,184	,079	,306	-,599	,358	,549
Not working: Unemployment	,415	,077	1,515	-,287	,675	,751	,787	,246	2,196
Not working: any other reason ⁵⁹	,188	,462	1,207	,352	,741	1,422	1,160	,326	3,190

⁵⁹ Those people belong to that category mostly who are students or are on maternity leave.

	All N=1455 (1520)			Pre -Deliberative Poll N=103			Post -Deliberative Poll N=107		
Independent Variables	B	Sig.	Exp (B)	B	Sig.	Exp (B)	B	Sig.	Exp (B)
Using Internet (No=1)	-,091	,533	,913	,836	,144	2,306	,332	,563	1,393
Speaking foreign language (No=1)	,059	,681	1,061	-1,358	,044	,257	-,582	,363	,559
Age Group ****		,013			,515			,106	
30-55	-,462	,011	,630	-,311	,734	,733	-2,286	,061	,102
Over 55	-,656	,005	,519	-,966	,367	,381	-1,596	,221	,203
Constant	-,050	,851	,951	,980	,378	2,664	1,397	,284	4,044
-2Log Likelihood. initial	1996.915			139.264			145.621		
-2Log Likelihood. model	1952.339			128.509			128.070		
Model Chi-square	44.576			10.755			17.551		
Degree of freedom	11			11			11		
Significance	.000			.464			.093		
Nagelkerke R Square	.040			.134			.203		

*Reference Category=Maximum Completed Primary School; **Reference category = Not working: Retired;
***Reference Category = under 30

Recoding of variables: Values between 1 and 3 were recoded into 0. Values between 4 and 7 was recoded into 1 in order to apply the recoded variable as a dependent variable in the logistic regression modell.⁶⁰

The first observation to be made from the table above is that gender does not influence the answers of the participants in any interview period. Although the educational background was significant effect in T1 period: those who completed vocational school are more likely to agree '*Government should no do anything against illegal work*' statement than the reference group. Regarding age, those who are over 55 are more likely to agree with '*government should prevent all illegal work*' statement than young people in the representative sample. We can notice fewer variables have significant effect in the small groups than in the representative sample. In the pre-deliberation session only the speaking foreign language have significant effect on the dependent variables. Those who speak foreign language are more likely to agree with '*Government should prevent all illegal work*' statement than those who do not speak any foreign language. The third hypothesis has been confirmed by these results. There is not any variable which ha significant effect in the post-deliberation group. We can draw the conclusion that working illegally is a defensive strategy of people whose status is unfavorable in the society in Hungary.

Government should cut taxes vs. spend more on education, health care and pension

Hungary is among those countries where the tax rates are high. The tax awareness is very low and people do not know too much about the tax system. In addition, the voters perceive the state role in social sector and the cost of the state program wrongly in Hungary (Csontos – Kornai – Tóth, 1996.). For example the majority underestimate the cost of pension and medical service whilst they overestimate the cost of the social benefits. Sometimes they do not feel the relationship between social benefit and the tax rate. This question examined what people think what the government should do: decrease taxes vs. should spend more on education, health care and pension. The respondents had to tell in what extent they agree with the given statement on a seven degree scale. The first degree signifies that the respondent totally agrees with the following statement: *Government should decrease taxes even if this means less funding for education, health care and pension*. The seventh degree means that

⁶⁰ The method of recoding was chosen according to the mean and the distribution of the variable.

somebody totally agrees with the following statement: *Government should spend more on education, health care and pension.* The results of each questioning sessions are shown in table 9.

Table 9.

What do people think: Government should cut taxes vs. Government should no spend more on education, health care and pension?- Measured on a 7 degree scale.

1-7 degree scale %	Government should decrease taxes even if this means less funding for education, health care and pension. (1-3)	The middle of the scale (4)	Government should spend more on education, health care and pension. (5-7)	Mean
In the survey research	39,2%	34,9%	25,9%	3,61
Pre-deliberation in the small groups	30,5%	34,3%	35,2%	4,14
Post-deliberation in the small groups	29,8%	35,6%	34,6%	4,14

T1 – T2: Statistically significant change ($t=-2,717$, $p<0,05$)

T2 – T3: Statistically not significant change ($t=-0,457$, $p>0,05$)

The table 9 presents that there is significant differences between T1 and T2 sessions. Although the deliberation did not bring any significant change in this issue as we can see in table 11. In Both pre- and post- deliberation small groups around 30% of people said that the decrease taxes even if this means less funding for education, health care and pension. And 35% declared that Government should spend more on education, health care and pension. It is surprising that the deliberation did not bring any significant changes because the most important result of an earlier research (Csontos – Kornai – Tóth, 1996.) about the tax awareness was that if the citizens know more about the cost of the state programs they will change their opinion about the state role. They would prefer to decrease the state role and would emphasize more the role of the market.

The differences between T1 and T2 might be due to the composition effect and/or the briefing materials. The composition effect can be excluded by focusing the analyses for those people who took part in the small group conservation (table 10.)

Table 10.

What do people think: Government should cut taxes vs. Government should no spend more on education, health care and pension?- Measured on a 7 degree scale. (Focusing only those who participated in small group as well)

1-7 degree scale %	Government should decrease taxes even if this means less funding for education, health care and pension. (1-3)	The middle of the scale (4)	Government should spend more on education, health care and pension. (5-7)	Mean
In the survey research	46,2%	27,4%	26,4%	3,36
Pre-deliberation in the small groups	29,4%	35,3%	36,4%	4,16

T1 – T2: Statistically significant change ($t=-2,826$, $p<0,05$)

In table 10 the component effect has been excluded because the answers of the same people can be found there. Although the significant differences between T1 and T2 has remained. Consequently it is assumed that the variance is caused by the briefing materials. Table 11 shows which social-demographic variables have significant effects on choosing one of the statements.

Table 11.
Determinants of the probability of agreeing with "Government should decrease the taxes versus should increase the tax" (Q19)

Independent Variables	All N=1416 (1520)			Pre- Deliberative Poll N=104			Post- Deliberative Poll N=102		
	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp (B)	B	Sig.	Exp (B)
Gender (Men=1)	,205	,112	1,228	,852	,146	2,344	1,079	,058	2,943
Level of education*		,321			,019			,031	
Vocational school	-,283	,101	,753	-,554	,436	,575	,494	,455	1,640
Completed Secondary General School	-,087	,622	,917	-2,498	,003	,082	-1,702	,026	,182
Tertiary degree (BA or MA)	,049	,834	1,050	-1,801	,066	,165	-,552	,544	,576
Employment status**		,544			,095			,136	
Working in full time	-,289	,178	,749	,171	,795	1,186	,549	,394	1,731
Not working: Unemployment	-,280	,307	,756	-2,614	,023	,073	-1,591	,080	,204
Not working: any other reason ⁶¹	-,357	,221	,700	,517	,679	1,677	-,295	,798	,744
Using Internet (No=1)	,018	,915	1,018	-,040	,953	,960	-,380	,548	,684
Speaking foreign language (No=1)	-,003	,985	,997	-,474	,569	,623	,580	,421	1,786
Age Group ****		,340			,423			,262	
30-55	-,295	,157	,745	,613	,649	1,845	-1,002	,352	,367
Over 55	-,170	,525	,844	1,386	,336	3,999	-,084	,944	,920
Constant	-,709	,018	,492	-,638	,648	,529	-,280	,816	,756
-2Log Likelihood. initial	1624.609			134.177			131.202		
-2Log Likelihood. model	1604.400			100.998			108.788		
Model Chi-square	18,163			33.628			22.404		
Degree of freedom	11			11			11		
Significance	.078			.000			.021		
Nagelkerke R Square	.019			.381			.272		

*Reference Category = Maximum Completed Primary School; **Reference category = Not working: Retired

***Reference Category = under 30

Recoding of variables: Values between 1 and 3 were recoded into 0. Values between 4 and 7 was recoded into 1 in order to apply the recoded variable as a dependent variable in the logistic regression modell.⁶²

Astonishingly none of the independent variables have significant effect in the representative sample. In the small groups almost the same variables have significant effect: those who completed secondary general school think mostly that the Government should decrease the tax in comparison with reference group. The unemployed more likely to agree with that the government should decrease the taxes than the reference group in T2 session.

Qualitative Analysis

I conducted a qualitative analysis based on two groups⁶³ conversations (10 and 14 groups). There were 4 pensioners, 1 employee and 1 student in group number 10. As for gender there

⁶¹ Those people belong to that category mostly who are students or are on maternity leave.

⁶² The method of recoding was chosen according to the mean and the distribution of the variable.

were 2 men and 4 women. In the other group (group number 14) there were 1 unemployed, 1 mother on maternity leave, 1 employee, 2 pensioners and 1 disabled pensioner. According to gender there were 1 man and 5 women.

In group number 14 the moderator asked participants directly how the state regulated the labor market, if they liked strong or weak state influence in the labour market. It seems that the participants are aware of the fact that the strong state influence restricts the labour market while the weak state influence makes the employees defenseless. The participants think the state role should be somewhere in between. They also understand the operation of the tax system. From both of the groups there are some people who are against the high tax rate which makes the situation of entrepreneurs difficult: „There are a lot of forced entrepreneurs who are almost up to their neck in taxes. Less tax should be imposed” (group number 10) At the same time they realize that the missing amount should be supplied from other areas: „The state has to take money from somewhere in order to decrease the tax rate; money must be taken from where it is wasted”. (Group number 14)

The participants emphasized the safety of workplace. This is what they miss on many levels, first of all in the training: People should be trained (given such a profession) so that they can also find a job in 5 to 10 years (Group number 10). At the same time we speak a lot about life-long learning the essence of which is that people must continuously invest in their human capital in order to stay competitive in the labour market.

Those expectations that people get such knowledge in public schools which guarantee them to find a job decades after they left school, without trying to obtain new skills or qualifications continuously required by the labour market, are not realistic. This is proved by the fact that among low educated people the activity rate is very low since the required skills by the labour market (for example: ready to study) are missing. The following reaction of an unemployed woman is an example of that. An unemployed woman in group number 14 was asked if she attended retraining program supported by the job center. The woman answered that: „I have not learned for 30 years; I am afraid, it might not be able to” (Group number 14). The negative opinion about training and education makes the situation worse. They believe that it is not worth learning and obtaining higher education level since the situations of highly educated people are more difficult: „Even those who have qualifications cannot get a job. Even more, people with more than one degree are not wanted by the labour market.”. (Group number 10)

We are over the society of work (Offe, 1991; Beck, 1999) which means it is not sure that everybody can find a job therefore we do not let the individuals be judged by their work. We should not let the society be split in two parts: the majority has job according to the traditional norms and the remarkable minority who are out of the labour market. Although the participants value the work as they regard it as the essence of life: „It is not good if people live without work and they do not have job opportunities” (group number 14).

They miss the safety of workplaces: „The employers get support if they employ unemployed people but they will just employ them until they get the support for them then they are going to fire them. It is not worth doing this procedure. The employee will not invest anything in their skills. Why do employees train themselves? This is not a long-term, calculable job opportunity. The employers should employ the employees for at least 5 years so the

⁶³ I choose 10th and 14th groups for analysing

employees would be safe for at least 5 years, in this case they would be able to plan". (group number 10) *Although the only solution for the people to find or to keep their jobs is to be ready to adapt to the new situations (job, position and environment changing). The project work is getting to come to the front which means employees get temporary job contracts. It seems that most people are not ready for the flexible employment yet.*

The participants are not against the illegal work, even more they commiserate with the illegal worker: „People accept illegal job because they have to live on something" (group number 10) At the same time they do not feel the same solidarity with the employers. They believe the employers are the beneficiaries of the illegal work by tax evasion: „The employers are always searching for loopholes .You are (employee) defenseless but you have to undertake this game" (Group number 14). They emphasized that the defenseless position forces employees to accept illegal work: „You know this is not correct but you do not have any other choice". (Group number 14) In accordance with quantitative analysis, we can find that those people use the illegal sector who are in unfavorable position in society.

Summary

Our first hypothesis was proved partly. Those who possess more cultural capital (higher education, access to the internet) are more likely to support the deregulation of the labor market: concerning the educational level those who completed tertiary school are more likely to agree with the deregulation of the labour market than the lower educated. The fact that the older people are more likely to agree with the liberalization of labour market than the young, was exactly the opposite of what the author had expected. The author thinks this is due to the fact that those who are over 55 mostly are out of the labour market. Thus if the labour market were more deregulated than in the present, this would not mean any uncertainty for them, this would mean uncertainty only for people of active age. The effect of gender and speaking foreign language were not significant.

Our hypothesis concerning the employment policies also was justified partly. We could find the theoretical structure in the post-deliberation group. We could prove that the women and the unemployed are more likely to support passive employment policies than men and those who are on the labour market. The pensioner is the group which opposes the passive employment policies the most. One explanation can be that they might be afraid that the bigger support for the unemployed would decrease their benefits. The effect of other independent variables (using internet, speaking foreign language, education level, and age group) was not significant.

Our hypothesis regarding illegal work was justified. Concerning the effect of educational level we found that those who completed vocational school are more tolerant with the illegal work than other educational groups. The effect of other independent variables (using internet, speaking foreign language, employment status) was not significant.

Our fourth hypotheses was not verified entirely either. I found that the pensioners do not want to cut the tax rate. The effect of completed secondary general school became significant: they are more likely to want to decrease the taxes in T2 and T3 sessions. The unemployed want to the taxes more than the reference group.. The effect of other independent variables (speaking foreign language, gender, age groups) was not significant.

We got the same results from the qualitative analyses. We have not found any contradictions between the results of the qualitative and quantitative research.

REFERENCES

Beck, Ulrich (1999) Túl renden és osztályon? In. Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Csontos László – Kornai János – Tóth István György (1996) Adótudatosság és fiskális illúziók. In. Társadalmi Riport 1996.

Dahrendorf (1994) A modern társadalmi konfliktus. Gondolat Kiadó, Budapest 1994.

Ferge Zsuzsa (1996) A rendszerváltás megítélése. In. *Szociológiai Szemle* 1996/1.

Girasek Edmond – Sík Endre (2006) Munkaerőpiac és informális jövedelem. In. Társadalmi Riport 2006.

Laky Teréz (2002) Munkaerőpiaci tükör Magyarországn 2001-ben. In Fazekas Károly et. al. *Munkaerőpiaci Tükör 2002*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 2002.

Offe, Claus (1991) A szociális állam és a foglalkoztatási válság: a biztosítás biztosításának problémái. In. Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.): *A jóléti állam*. T – Twins Kiadó, Budapest, 1991.

Sági Matild: *Társadalmi folyamatok a rendszerváltás után*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet, 1997. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes97-hatter-Sagi-Tarsadalmi> downloaded: 10/17/2008

Spéder Zsolt (2002) A szegénység változó arcai. Századvég Kiadó, Budapest, 2002.

Summary of the Results – Deliberative Poll about Unemployment and Job Creation in the Area of Kaposvár, 2008.

Utasi Ágnes (2008) Éltető kapcsolatok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Tardos Katalin CSc

Társadalmi befogadás és felelősségvállalás a vállalati szférában

Ebben a tanulmányban két olyan jelenséggel foglalkozom, amellyel általában külön-külön szoktak foglalkozni a szerzők, az egyik ilyen jelenség a társadalmi befogadás és esélyegyenlőség a munkahelyeken, a másik a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) alakulása Magyarországon. Tanulmányom központi kérdése, hogy milyen összefüggés található a magyarországi munkáltatói szervezeteknél a társadalmi felelősségvállalás és a társadalmi befogadás szintje között. Másképpen fogalmazva, vajon a manapság társadalmilag felelősként definiált vállalatok a társadalmi befogadás szempontjából is előremutató gyakorlatot képviselnek-e, elősegítik-e hogy a szervezeten belül az egyenlő bánásmód jogi minimum követelményén felül a kisebbségben lévő és/vagy hátrányos helyzetű csoportok

esélyegyenlősége javuljon, törekednek-e a sokszínű munkaerő-összetétel megvalósítására? Vagy éppen fordított összefüggés tapasztalható, és a társadalmilag felelősnek minősített szervezetek körében sem jellemző, hogy a CSR tevékenységük részeként különösebb figyelmet fordítanak a társadalmi befogadásra.

A kutatás során külön figyelmet fordítottam arra, hogy a fő kutatási kérdés megválaszolása mellett, részletesebb bontásban arra is választ kapjunk, hogy milyen tényezőkkel függ össze legjobban a társadalmi befogadás gyakorlatának magasabb szintje. Külön vizsgáltam az összefüggésrendszert a társadalmi befogadási gyakorlat és a belső és a külső társadalmi felelősségvállalás között, illetve a vállalat etikai intézményesültsége között. Ezen kívül elemeztem, hogy a legmagasabb társadalmi befogadást megvalósító cégek milyen jellemző tulajdonságokkal bírnak.

A tanulmány *első* részében azt vizsgálom meg, hogy a magyarországi munkáltatók társadalmilag mennyire befogadóak. Ehhez kilenc mutatót választottam ki, amelyek alapján a későbbiekben „magas, közepes, és alacsony” csoportok szerint kategorizálom a szervezetek társadalmi befogadásának színvonalát. Az első rész zárásaként megvizsgálom azt is, hogy tipikusan milyen vállalatok tartoznak a különböző mértékben befogadó vállalati kategóriákba. A tanulmány *második* része a társadalmi befogadás mértékét és a társadalmi felelősségvállalás belső, külső színvonalát veti egybe, illetve elemzi az etikai intézményesültség hatását a társadalmi befogadás színvonalára.

Módszertan

A kutatás kérdőíves módszerrel készült. Az adatfelvétel 2004 és 2007 között zajlott. A minta véletlen kiválasztással készült. A mintában 149 vállalat szerepel. A minta nem reprezentatív, de a nagyságrendek és a tendenciák ábrázolására mindenképpen alkalmas.

Összetételét tekintve a minta a következőképpen oszlik meg néhány fontos független változó tekintetében. A képviselt vállalatok kétharmada magyar, egyharmada külföldi nemzetiségű. Tevékenységüket tekintve kétharmaduk a szolgáltatás szektorához, egyharmaduk az iparhoz tartozik. A foglalkoztatottak létszáma alapján számított mérete szerint a cégek kétötöde 50 fő alatti kisvállalat, egyharmada 51 és 500 főt foglalkoztató középvállalat, míg egyötödük 500 fő feletti nagyvállalat. A vizsgált szervezetek 90 százaléka magántulajdonban van.

I. Társadalmilag mennyire befogadóak a magyar munkáltatói szervezetek?

A tanulmány első részében azt vizsgáljuk meg kilenc változó segítségével, hogy vajon mennyire befogadóak a magyarországi munkahelyek.

Kisebbségi csoporthoz tartozók foglalkoztatása

A kutatás során megkérdeztük, hogy a munkáltatók alkalmaznak-e valamilyen kisebbségi csoporthoz tartozó munkavállalót (például romákat, fogyatékosokat, stb.), és ha igen, akkor mekkora részarányt képviselnek a foglalkoztatottakon belül.

A kutatás adatai szerint, a munkáltatók kicsit több mint fele, 54 százaléka alkalmaz valamilyen kisebbségi csoporthoz tartozó személyt. A munkáltatók közel 30 százalékánál a kisebbségek aránya 1 és 9 százalék között mozog, 15 százalékuknál 10 és 19 százalék közötti a kisebbségek aránya, és végül a munkáltatók közel 10 százalékánál 20 százalékot meghaladó a kisebbségek aránya. (Lásd 1. és 2. táblázatot.) Tehát a munkahelyek közel fele kirekeszti a

különböző kisebbségi (hátrányos helyzetű) csoportokhoz tartozókat, másik felénél viszont legalább minimális mértékben, de megfigyelhető a foglalkoztatáshoz kapcsolódó társadalmi befogadás. A befogadó szervezeteket is két, nagyjából egyforma csoportra oszthatjuk: azokra, amelyekben csak szimbolikusan vannak jelen a kisebbségek (10% alatt), és azokra, amelyeknél már markánsan megjelennek. Ezt a határt a kutatásnál a 10 százalék feletti részaránynál húztuk meg. Ezt a mutatót használva a szervezetek negyedéről mondhatjuk, hogy befogadóak.

A befogadás szempontjából nemcsak az a fontos, hogy egy valamilyen szempontból hátrányos helyzetű csoport számára a foglalkoztatás ténye megvalósul-e, hanem az is érdekes, hogy van-e esélye a kisebbségi csoporthoz tartozónak arra, hogy a szervezeten belül előrehaladjon. A munkáltatókat megkérdeztük, hogy előfordult-e az elmúlt öt évben, hogy egy kisebbségi személy vezetőpozícióba került. Az egész mintára vetítve a vállalatok közel egyötödénél volt erre példa. Ha csak azokat a szervezeteket vesszük figyelembe, ahol alkalmaznak kisebbségeket, ott az esetek egyharmadában legalább egyszer előfordult, hogy a kisebbségből vezető lett az elmúlt öt évben. Másfelől viszont a kisebbségeket alkalmazó szervezetek kétharmadánál nem fordult elő az elmúlt öt évben, hogy egy kisebbségi előrehaladjon a vállalati hierarchiában. Vagyis két külön folyamat az, hogy egy vállalat alkalmaz-e kisebbségeket, és az, hogy ezen személyeknek van-e esélyük az előrehaladásra a szervezeti hierarchián belül.

Az is érdekelt, hogy van-e hatása a kisebbségi vezetőpozícióba kerülésének gyakoriságára annak, hogy milyen arányban foglalkoztat a szervezet kisebbségit. Az adatok azt bizonyítják, hogy van pozitív korreláció a foglalkoztatási arány és a vezetővé válás előfordulása között. Azon szervezeteknél, amelyeknél a foglalkoztatott kisebbségek aránya meghaladja a 20 százalékot, több mint másfélszeres a valószínűsége, hogy az elmúlt öt évben vezetővé vált egy kisebbségi személy. Ezen szervezetek közel felében volt erre példa. (Lásd 3-5. táblázatot.)

Az akadálymentes környezet

A mozgássérültek foglalkoztatásának alapfeltétele, hogy a munkahelyek kialakítása akadálymentes, vagyis kerekesszékekkel is bejárható legyen. A kutatás során rákérdeztünk arra, hogy az adott épület akadálymentesen megközelíthető-e mozgássérültek számára. A válaszadó szervezetek fele ítélte akadálymentesnek az épületét. A szervezetek fele elismerte, hogy esélye sincs a mozgássérülteknek arra, hogy akadálymentesen megközelítsék az épületet, vagyis hogy reálisan esélyük legyen a foglalkoztatásra. (Lásd. 6. táblázatot.)

Női, férfi vagy családbarát munkahelyek?

A kutatásban megkérdeztük a vállalatoktól, hogy „családbarát” munkáltatónak tartják-e magukat, anélkül, hogy definiáltuk volna, hogy mit értünk alatta. Meglepetésemre a szervezetek több mint nyolctizede családbarátnak tartotta magát, ez egyben azt is jelentette, hogy a társadalmi befogadással kapcsolatos kritériumok, dimenziók közül a „családbarátság” volt az, amelyikkel leginkább azonosulni tudtak a munkáltatók. Természetesen, a valóságban nagyon különböző mértékben kidolgozott vállalati gyakorlatokról beszélhetünk csak, de mindenképpen fontos leszögezni, hogy a társadalmi befogadás gyakorlatát a meglévő értékek felől vizsgálva, valószínűleg a „családbarát” munkahely kialakítása felől lehet a legkönnyebben megközelíteni és előremozdítani.

Felmerült az a kérdés, hogy vajon a munkahelyek nemek szerinti összetétele hogyan befolyásolja, hogy mennyire tekintik magukat családbarát munkahelyeknek a munkáltatók. Fontos leszögezni, hogy a munkahelyek döntő többsége nem kiegyensúlyozott a nemek arányát tekintve, hanem valamelyik nem nagyobb részarányt képvisel. Érdekes módon kifejezetten alacsony azon munkahelyeknek az aránya, ahol a két nem számarányát tekintve egyensúlyban van (csupán a munkahelyek 5-6 százaléka). A legnagyobb arányt a „férfi munkahelyek” képviselik, vagyis ahol a férfiak aránya meghaladja a nőkéét. Ilyen a szervezetek több mint a fele. A női többségű munkahelyek a szervezetek 43 százalékát alkotják. (Lásd 7. és 8. táblázatot.)

Ha azt vizsgáljuk, hogy inkább a „férfi” vagy „női” munkahelyek tekintik-e magukat családbarátnak, akkor azt a meglepő eredményt kapjuk, hogy a férfi többségű munkahelyek nagyobb arányban vallották magukat családbarátnak. Míg a férfi munkahelyek esetében a szervezetek 88 százaléka vallotta magát családbarátnak, a női munkahelyeknél ez az arány „csak” 78 százalékot képviselt. Érdekes volna megvizsgálni, hogy objektív kritériumokat használva ugyanezt az eredményt kapnánk-e az összehasonlításban.

A női és férfi egyenjogúság és a társadalmi befogadás szempontjából fontos kérdés az is, hogy a nők milyen eséllyel válnak vezetővé az adott szervezetekben. A kérdőívben megkérdeztük a vállalatoktól, hogy a vezetők hány százaléka nő. Az elemzés során összehasonlítottuk a női vezetők arányát a nők szervezeten belüli arányával, és így meg tudtuk állapítani, hogy a nők alul vagy felül reprezentáltak-e a vezetésben. Az adatok messzemenően megerősítik azt a közvélekedést, hogy a nők általában alulreprezentáltak a vezetésben. A mintában szereplő munkáltatói szervezetek háromnegyedében (!) a nők alulreprezentáltak voltak a szervezeten belüli arányukhoz képest. A munkahelyek egytizedénél egyensúlyban voltak a nők a vezetésben, és 15 százalékánál pedig felülreprezentáltak. (Lásd 9. táblázatot.)

Az esélyegyenlőségi és sokszínűségi politika intézményesültsége

Egyfelől az esélyegyenlőség és sokszínűség kezelésének periférikus jellegét bizonyítja, hogy a munkáltatók háromnegyedének saját bevallása szerint nincs esélyegyenlőségi politikája, illetve terve. Másfelől viszont reményt keltő, hogy közel egyötödük azt jelezte, hogy tervezik a közeljövőben erősíteni a munkaerő sokszínűségét, illetve tervezik egy átfogó esélyegyenlőségi/sokszínűségi politika kidolgozását. Az intézményesültség szempontjából nagyon fontos, hogy az etikai kódexszel rendelkező munkáltatók háromnegyedénél van az etikai kódexben a diszkriminációmentességgel, a másság tiszteletére vonatkozó passzus. Az összes mintában szereplő szervezetre vetítve viszont ez az arány csak egyötöd. (Lásd 10-13. táblázatot.)

A társadalmi befogadás mutatója

A kutatás során egy aggregált mutatót készítettem az előbbieken részletezett változók alapján. Összesen kilenc tényezőt vettem figyelembe a társadalmi befogadás színvonalát jelző mutató elkészítésekor. Ezek a következők:

- Alkalmaznak-e kisebbségeket? (Igen)
- A foglalkoztatottak mekkora aránya tartozik a kisebbségekhez? (10% felett)
- Mozgássérültek számára akadálymentes-e az épület? (Igen)
- Az elmúlt 5 évben került-e kisebbségi személy vezetőpozícióba? (Igen)
- Női vezetők aránya eléri-e a nők szervezeten belüli arányát? (Igen)

- Családbarát munkáltatónak tartják magukat? (Igen)
- Tervezi-e a vállalat, hogy a közeljövőben erősíti a munkaerő összetételének sokszínűségét? (Igen)
- Van-e a szervezetnek jelenleg esélyegyenlőségi politikája, illetve terve? (Igen)
- Az etikai kódexben van-e a diszkriminációmentességgel, a másság tiszteletére vonatkozó passzus? (Igen)

„Magas” színvonalúnak minősítettem egy szervezet társadalmi befogadás szintjét amennyiben a fenti kilenc változóból legalább 7, vagy annál több, „pozitív” eredményt mutatott.⁶⁴ Folytatva az előbbi logikát, „közepes” színvonalúnak minősítettem egy szervezet társadalmi befogadás szintjét, ha a kilenc változóból 4-6 „pozitív” eredményt mutatott. Végül „alacsony” társadalmi befogadásúnak kategorizáltam azokat a vállalatokat, amelyeknél a kilenc változóból csak 3 vagy annál kevesebb volt „pozitív”. Tehát az egyharmados vagy annál gyengébb eredménnyel alacsony, egyharmados és kétharmados közötti eredménnyel közepes, végül kétharmadosnál jobb eredménnyel magas színvonalú minősítést kapott egy szervezet a társadalmi befogadás tekintetében.⁶⁵

A fenti módszerrel készített mutató alapján megállapítható, hogy a magyarországi munkahelyek többsége (58 százaléka) társadalmilag nem befogadó, vagyis alacsony minősítést kapott az összevont társadalmi befogadás mutató alapján, mert három vagy annál kevesebb változó esetében volt a válaszuk pozitív. Ugyanakkor a szervezetek több mint egyharmada tett már lépéseket a társadalmi befogadás érdekében, de ezek a lépések ad hoc jellegűek, és nem szisztematikusak. Ezek a szervezetek közepes minősítést kaptak, mert a vizsgált változók kétharmadánál kevesebb esetében adtak pozitív választ. A kutatás adatai alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy elenyésző (5 százalék) azon szervezetek aránya, amelyek tudatosan és szisztematikusan valósítják meg az esélyegyenlőség gyakorlatát és politikáját, és így a kutatásban magas társadalmi befogadású szervezeteknek minősítettük őket. (Lásd 14. táblázatot.)

Mi jellemzi a magas, közepes és alacsony társadalmi befogadású szervezeteket?

Magas társadalmi befogadású szervezeteknek közel kétharmada 500 fő feletti létszámú nagyvállalat. Ezek a szervezetek mind magántulajdonban vannak. Érdekes módon a 14 állami, önkormányzati és vegyes tulajdonú szervezet közül egyetlenegy sem került ebbe a kategóriába. A külföldi tulajdonú és multinacionális cégek felülreprezentáltak ebben a kategóriában (50%). Elgondolkodtató az a tény is, hogy a férfi többségi munkahelyek felülreprezentáltak voltak a magas társadalmi befogadást megvalósító szervezetek körében.

A közepes társadalmi befogadású szervezetek körében felülreprezentáltak a közepes (50 főnél nagyobb) és a nagy (500 főnél nagyobb) létszámú vállalatok. A multinacionális cégek ebben a csoportban is felülreprezentáltak, de ebben a kategóriában már a magyar nemzetiségű cégek is a mintában képviselt súlyal megjelennek.

Az alacsony társadalmi befogadású szervezetek egyértelműen a kis (50 főnél kevesebb főt foglalkoztató) vállalkozások köréből kerülnek ki. (51%). Ezek a szervezetek kétharmada nem multinacionális külföldi cégek, hanem kétharmados arányban magyar kisvállalkozások.

⁶⁴ A „pozitívként” értékelt válaszokat a zárójelben adtam meg.

⁶⁵ Amennyiben nem állt rendelkezésre mind a kilenc változóra adat, akkor azt vettem figyelembe, hogy a meglévő változókból milyen arányban vannak a pozitív válaszok. Megtartva az egyharmados, kétharmados választóvonalakat, kategorizáltam a szervezeteket.

II. Hogyan hat a vállalatok társadalmi felelősségvállalása a társadalmi befogadási szintjükre?

A tanulmány második részében a vállalatok társadalmi felelősségvállalása (CSR) és a társadalmi befogadás terén megvalósított gyakorlatokat elemezzük annak érdekében, hogy megállapíthassuk, hogy a magas színvonalú CSR gyakorlatok általában együtt járnak-e a magasabb színvonalú társadalmi befogadással.

A vállalatok társadalmi felelősségvállalását három szempontból fogom egybevetni a társadalmi befogadási szinttel: a belső és a külső felelősségvállalás, valamint az etikai intézményesültség szerint. A következőkben tehát azt vizsgálom, hogy van-e különbség a szervezetek társadalmi befogadási szintje között aszerint, hogy milyen teljesítményt nyújtanak a belső és a külső társadalmi felelősségvállalás, valamint az etikai intézményesültség tekintetében. Másképpen fogalmazva, arra vagyok kíváncsi, hogy mennyiben korrelál a társadalmi felelősségvállalás terén nyújtott teljesítmény a társadalmi befogadás szintjével. Először mindhárom témával kapcsolatban ismertetem a figyelembe vett változókat, és a mintára jellemző adottságokat, majd az összefüggés erősségét vizsgálom meg.

A belső társadalmi felelősségvállalás

A belső társadalmi felelősségvállalás színvonalának meghatározásához az alábbi változókat vettem figyelembe:

- Fizetés színvonala (magasabb a piaci átlagnál)
- Nem pénzbeli ösztönzők (vannak)
- Munkavállalói önálló döntéshozatali lehetősége (empowerment) (Igen)
- Rendszeres képzés összes munkavállaló számára (Igen)
- Hangsúlyos-e a munkahelyi szociálpolitika (Igen)
- Alkalmaznak-e kisebbségeket (Igen)
- Munkavállalói részvétel lehetősége (Igen)
- Munkavédelem színvonala (magas)
- Munkavállalói elégedettség színvonala (magas)

„Magas” színvonalúnak minősítettem egy szervezet belső társadalmi felelősségvállalás szintjét amennyiben a fenti kilenc változóból legalább 7, vagy annál több, „pozitív” eredményt mutatott.⁶⁶ Folytatva az előbbi logikát, „közepes” színvonalúnak minősítettem egy szervezet belső társadalmi felelősségvállalás szintjét, ha a kilenc változóból 4-6 „pozitív” eredményt mutatott. Végül „alacsony” belső társadalmi felelősségvállalásuként kategorizáltam azokat a vállalatokat, amelyeknél a kilenc változóból csak 3 vagy annál kevesebb volt „pozitív”. Tehát az egyharmados vagy annál gyengébb eredménnyel alacsony, egyharmados és kétharmados közötti eredménnyel közepes, végül kétharmadosnál jobb eredménnyel magas színvonalú minősítést kapott egy szervezet a belső társadalmi felelősségvállalás tekintetében.⁶⁷

A fenti módszerrel készített mutató alapján megállapítható, hogy a magyarországi munkahelyek fele a belső felelősségvállalás tekintetében közepes teljesítményt nyújt. Kicsit több mint negyede magas színvonalú minősítést kapott, míg alacsony minősítést megközelítőleg szintén a szervezetek negyede kapott. (Lásd 15. táblázatot.) A táblázat adatait

⁶⁶ A „pozitívként” értékelt válaszokat a zárójelben adtam meg.

⁶⁷ Amennyiben nem állt rendelkezésre mind a kilenc változóra adat, akkor azt vettem figyelembe, hogy a meglévő változók közül milyen arányban vannak a pozitív válaszok. Megtartva az egyharmados, kétharmados választóvonalakat, kategorizáltam a szervezeteket.

közelebből megvizsgálva láthatjuk, hogy a szervezetek döntő többsége vagy ugyanazt a szintű minősítést érte el a belső felelősségvállalás tekintetében mint amelyet a társadalmi befogadás mutatójára kapott, vagy annál jobbat. A szervezetek fele jobb eredményt kapott a belső felelősségvállalás mutatójára mint a társadalmi befogadására. Ez azt is jelenti, hogy a szervezetek általában jobban teljesítenek a belső felelősségvállalás tekintetében mint a társadalmi befogadás terén. Összesen 11 olyan szervezet van a mintában, amelyiknél az összefüggés fordított, vagyis rosszabb minősítést kapott a belső felelősségvállalás mutatójára a társadalmi befogadási mutatójához képest.

A Pearson korrelációs együttható adatai szerint szignifikáns pozitív, de gyenge értékű ($r=0,273$,) összefüggés található a két változó között. (Lásd 18. táblázatot.) Tehát minél magasabb a belső társadalmi felelősségvállalás mértéke, annál valószínűbb, hogy a társadalmi befogadás mértéke is magasabb lesz. Valóban, a magas belső felelősségvállalású cégeknél kétszeres az esélye, hogy a társadalmi befogadás szintje is magas legyen, illetve nagyobb a közepes társadalmi befogadás minősítés elérése is ebben a kategóriában. Az alacsony belső felelősségvállalás pedig 80 százalékos eséllyel alacsony társadalmi befogadási szinttel jár együtt.

A magasabb színvonalú belső felelősségvállalás tehát pozitív összefüggést mutat a magasabb szintű társadalmi befogadással, tehát növeli a magasabb társadalmi befogadási szint esélyét, de az összefüggés csak gyengének mondható, és az eredmények egyáltalán nem biztatóak: még a magas belső társadalmi felelősségvállalást tanúsító cégeknek is csak a 10%-a nevezhető egyértelműen befogadónak, 46 százaléuk közepesen, és 44 százaléuk alacsony minősítést kapott, vagyis társadalmilag nem befogadó.

A külső társadalmi felelősségvállalás

A külső társadalmi felelősségvállalás színvonalának meghatározásához az alábbi változókat vettem figyelembe:

- Szponzorált-e a cég valamilyen személyt vagy szervezetet az elmúlt évben?
- Van-e minőségbiztosítása a szervezetnek?
- Teszt-e valamit a vállalat a környezetvédelemért? (például szelektív hulladékgyűjtés, előírások betartása, környezetbarát technológia használata, stb.)
- Van-e a szervezeten belül egy külön egység, amelyik a fogyasztókkal foglalkozik?

„Magas” színvonalúnak minősítettem egy szervezet külső társadalmi felelősségvállalás szintjét amennyiben a fenti négy változóból legalább 4, vagy annál több, „pozitív” eredményt mutatott. Folytatva az előbbi logikát, „közepes” színvonalúnak minősítettem egy szervezet külső társadalmi felelősségvállalás szintjét, ha a négy változóból 2-3 „pozitív” eredményt mutatott. Végül „alacsony” külső társadalmi felelősségvállalásúként kategorizáltam azokat a vállalatokat, amelyeknél a négy változóból csak 0 vagy 1 volt „pozitív”.

A fenti módszerrel készített mutató alapján megállapítható, hogy a magyarországi munkahelyek több mint fele a külső felelősségvállalás tekintetében közepes teljesítményt nyújt. Közel negyede magas színvonalú minősítést kapott, míg alacsony minősítést megközelítőleg szintén a szervezetek negyede kapott. (Lásd 16. táblázatot.) A táblázat adatait közelebből megvizsgálva láthatjuk, hogy – hasonlóképpen a belső felelősségvállalás kérdéséhez – a szervezetek döntő többsége vagy ugyanazt a szintű minősítést érte el a külső felelősségvállalás tekintetében mint amelyet a társadalmi befogadás mutatójára kapott, vagy annál jobbat. A szervezetek több mint fele jobb eredményt kapott a külső felelősségvállalás

mutatójára mint a társadalmi befogadáséra. Ez azt is jelenti, hogy a szervezetek általában jobban teljesítenek a külső felelősségvállalás tekintetében is mint a társadalmi befogadás terén. Összesen 15 olyan szervezet van a mintában, amelyiknél az összefüggés fordított, vagyis rosszabb minősítést kapott a külső felelősségvállalás mutatójára a társadalmi befogadási mutatójához képest.

A Pearson korrelációs együttható adatai szerint szignifikáns pozitív, de nagyon gyenge értékű ($r=0,246$) összefüggés található a két változó között. (Lásd 19. táblázatot.) Valóban, a magas külső felelősségvállalású cégeknél kétszeres az esélye, hogy a társadalmi befogadás szintje is magas legyen, illetve nagyobb (52 százalék) a közepes társadalmi befogadás minősítés elérése is ebben a kategóriában. Az alacsony külső felelősségvállalás, pedig kétharmados eséllyel alacsony társadalmi befogadási szinttel jár együtt. De az eredmények ez esetben sem biztatóak: még a magas külső társadalmi felelősségvállalást tanúsító cégeknek is csak a 11%-a nevezhető egyértelműen befogadónak, 52 százalékuk közepesen, és 37 százalékuk alacsony minősítést kapott, vagyis társadalmilag nem befogadó.

Etikai magatartás, etikai intézményesültség

Az etikai intézményesültség színvonalának meghatározásához az alábbi változókat vettem figyelembe:

- Létezik-e etikai kódex?
- Volt-e etikai képzési program a szervezetnél az elmúlt 10 évben?
- Létezik-e a cégnél etikai megbízott vagy bizottság?
- Van-e olyan terület, amelyre etikai szempontból a szervezet kiemelt hangsúlyt helyez?

„Magas” színvonalúnak minősítettem egy szervezet etikai intézményesültség szintjét amennyiben a fenti négy változóból legalább 3 vagy 4 „pozitív” eredményt mutatott. Folytatva az előbbi logikát, „közepes” színvonalúnak minősítettem egy szervezet etikai intézményesültség szintjét, ha a négy változóból 2 „pozitív” eredményt mutatott. Végül „alacsony” etikai intézményesültségként kategorizáltam azokat a vállalatokat, amelyeknél a négy változóból csak 0 vagy 1 volt „pozitív”.

A fenti módszerrel készített mutató alapján megállapítható, hogy a magyarországi munkahelyek több mint kétharmada az etikai intézményesültség tekintetében alacsony teljesítményt nyújt. Az etikai intézményesültség tekintetében tehát még a társadalmi befogadás részarányánál (58 százalék) is magasabb az „alacsony” kategóriába került szervezetek aránya. Ugyanakkor, amíg a társadalmi befogadás tekintetében a szervezetek több mint egyharmada közepes színvonalúnak bizonyult, addig az etikai intézményesültségnél ez az arány csak 17 százalék. Másfelől, az etikai intézményesültség szerint a legjobb kategóriába került szervezetek aránya háromszorosa mint a társadalmi befogadás legmagasabb kategóriájába kerülteknek. A szervezetek 16 százaléka magas színvonalú minősítést kapott etikai intézményesültségből, míg a társadalmi befogadásnál ez az arány csak 5 százalék volt. (Lásd 17. táblázatot.) A táblázat adatait közelebbről megvizsgálva láthatjuk, hogy a szervezetek negyede jobb szintű minősítést ért el az etikai intézményesültség tekintetében mint amelyet a társadalmi befogadás mutatójára kapott. Másfelől, a külső és belső felelősségvállalással ellentétben, a szervezetek negyede viszont a társadalmi befogadás területén ért el jobb eredményt. Ez valószínűleg azért van, mert mindkét terület alulfejlett a magyarországi szervezeteknél.

A Pearson korrelációs együttható szerint szignifikáns közepes értékű-pozitív összefüggés ($r=0,345$) található a két változó között. (Lásd 20. táblázatot.) Tehát minél magasabb az etikai intézményesültség mértéke, annál valószínűbb, hogy a társadalmi befogadás mértéke is magasabb lesz. Valóban, a magas etikai intézményesültségű cégeknél közel kétszeres az esélye, hogy a társadalmi befogadás szintje is magas legyen, illetve a három vizsgált tényező közül (belső és külső felelősségvállalás és etikai intézményesültség) itt a legmagasabb a valószínűsége (71% százalék) a legalább közepes társadalmi befogadás minősítés elérésére. Vagyis, ha a szervezetnek magas az etikai intézményesültsége az nyolcvan százalékos eséllyel legalább közepes vagy annál magasabb társadalmi befogadási szintet valószínűsít. Tehát a magas etika intézményesültség a belső és külső társadalmi felelősségvállalás szintjénél jobban valószínűsíti a legalább közepes társadalmi befogadási szintet. Az alacsony etikai intézményesültség pedig kétharmados eséllyel alacsony társadalmi befogadási szinttel jár együtt.

A kutatás egyik meglepő eredménye volt számomra az etikai intézményesültség és a társadalmi befogadás közötti vártnál szorosabb összefüggés. A Pearson korrelációs együttható adatai ebben az esetben mutatták a legszorosabb összefüggést a 0,345-ös értékkel. Értelmezésem szerint a kutatási adatok azt a nézetet támasztják alá, hogy az etikai intézményesültség indirekten, de pozitív hatással van a munkahelyek társadalmi befogadásának javítására. Ezzel ellentétben a belső és a külső társadalmi felelősségvállalás mértéke csak gyengébben valószínűsíti a szervezet hasonló mértékű társadalmi befogadását. Ezt az eredményt példázza az is, hogy a magas belső felelősségvállalású szervezetek 44 százaléka, a magas külső felelősségvállalású szervezetek 37 százaléka, míg a magas etikai intézményesültségű szervezeteknek csupán 20 százaléka tartozott az alacsony társadalmi befogadási kategóriába.

Összegzés

A kutatás során megállapítottuk, hogy a magyarországi munkahelyek többsége társadalmilag nem befogadó. Ugyanakkor a szervezetek több mint egyharmada tett már lépéseket a társadalmi befogadás érdekében, de ezek a lépések ad hoc jellegűek, és nem szisztematikusak. A kutatás adatai alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy elenyésző azon szervezetek aránya, amelyek tudatosan és szisztematikusan valósítják meg az esélyegyenlőség gyakorlatát és politikáját, és így a kutatásban magas társadalmi befogadású szervezeteknek minősítettük őket.

A kutatás központi kérdése volt, hogy milyen összefüggés található a magyarországi munkáltatói szervezeteknél a társadalmi felelősségvállalás és a társadalmi befogadás szintje között. Másképpen fogalmazva, vajon a manapság társadalmilag felelősként definiált vállalatok a társadalmi befogadás szempontjából is előremutató gyakorlatot képviselnek-e. Vagy éppen fordított összefüggés tapasztalható, és a társadalmilag felelősnek minősített szervezetek körében sem jellemző, hogy a CSR tevékenységük részeként különösebb figyelmet fordítanak a társadalmi befogadásra.

A kutatás megerősítette, hogy szignifikáns, de csak gyenge, illetve közepes erősségű összefüggés van a társadalmi befogadás és a társadalmi felelősségvállalás három fontos dimenziója között: a belső, a külső felelősségvállalás, és az etikai intézményesültség között. A vizsgált három dimenzió közül a szervezet etikai intézményesültsége mutatta a legszorosabb összefüggést a társadalmi befogadás szintjével. Visszatérve tehát a kutatás alapkérdésére, összegezve elmondhatjuk, hogy az esetek jelentős részében még a kiemelkedő társadalmi felelősségvállalással jellemezhető cégek sem tekintik a társadalmi befogadás kérdését a CSR gyakorlatuk integráns részének, tehát nem feltétlenül igaz, hogy a társadalmilag felelősként definiált vállalatok a társadalmi befogadás szempontjából is előremutató gyakorlatot képviselnek a mai Magyarországon.

Melléklet:

1. táblázat:

Alkalmaznak-e kisebbségeket a szervezetnél?

	Esetszám	Százalék
Igen	74	54,0
Nem	63	46,0
Összesen	137	100,0
Missing System	12	
Összesen	149	

2. táblázat:

A foglalkoztatottak mekkora %-a tartozik valamilyen kisebbséghez?

	Esetszám	Százalék
0	63	46,0
1-9	40	29,2
10-19	21	15,3
20-100	13	9,5
Összesen	137	100,0
Missing System	12	
Összesen	149	

3. táblázat:

Előfordult-e az elmúlt 5 évben, hogy kisebbségi személy vezetőpozícióba került?

	Esetszám	Százalék
Igen	25	18,0
Nem	114	82,0
Összesen	139	100,0
Missing System	10	
Összesen	149	

4. táblázat:

A kisebbségi személyek vezetőpozícióba kerülése az elmúlt 5 évben a kisebbségeket foglalkoztató szervezeten belül

		Előfordult-e az elmúlt 5 évben, hogy kisebbségi személy vezetőpozícióba került?		Összesen
		Igen	Nem	
Alkalmaznak-e kisebbségeket a szervezetnél?	Igen	23	50	73
		31,5%	68,5%	100,0%
		100,0%	45,9%	55,3%
Nem			59	59
			100,0%	100,0%
			54,1%	44,7%
Összesen		23	109	132
		17,4%	82,6%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%

5. táblázat:

A kisebbségi személyek vezetőpozícióba kerülése az elmúlt 5 évben a foglalkoztatott kisebbségek aránya szerint

		Előfordult-e az elmúlt 5 évben, hogy kisebbségi személy vezetőpozícióba került?		Total
		Igen	Nem	
Foglalkoztatottak mekkora %-a tartozik valamilyen kisebbséghez?	0		59	59
			100,0%	100,0%
	1-9	11	28	39
		28,2%	71,8%	100,0%
	10-19	6	15	21
		28,6%	71,4%	100,0%
	20-100	6	7	13
		46,2%	53,8%	100,0%
Total		23	109	132
		17,4%	82,6%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%

6. táblázat:

Mozgássérültek számára akadálymentesen megközelíthető-e az épület?

		Esetszám	Százalék
	Igen	72	50,3
	Nem	71	49,7
	Összesen	143	100,0
Missing	System	6	
Összesen		149	

7. táblázat:

Családbarát munkáltatónak tartják-e magukat a nemek aránya szerint

		Családbarát munkáltatónak tartják magukat?		Összesen
		Igen	Nem	
Női munkahely		29	8	37
		78,4%	21,6%	100,0%
Férfi - női egyensúly		2	2	4
		50,0%	50,0%	100,0%
Férfi munkahely		43	6	49
		87,8%	12,2%	100,0%
Összesen		74	16	90
		82,2%	17,8%	100,0%

8. táblázat:

Női / férfi munkahelyek aránya

		Esetszám	Százalék
	Női munkahely	61	43,0
	Férfi - női egyensúly	8	5,6
	Férfi munkahely	73	51,4
	Total	142	100,0
Missing	System	7	
Összesen		149	

9. táblázat:

Női vezetők aránya a nők szervezetén belüli arányához képest

		Esetszám	Százalék
	Női vezetők alulreprezentáltsága	79	76,0
	Női vezetők aránya egyenlő a szervezetn belüli arányukkal	9	9,0
	Női vezetők felülreprezentáltsága	16	15,0
	Összesen	104	100,0
Missing	System	45	
Összesen		149	

10. táblázat:

Tervezi-e a vállalat, hogy a közeljövőben erősíti a munkaerő összetételének sokszínűségét?

		Esetszám	Százalék
	Igen	15	18,3
	Nem	67	81,7
	Összesen	82	100,0
Missing	System	67	
Összesen		149	

11. táblázat:

Az etikai kodexben van-e a diszkriminációmentességgel, a másság tiszteletére vonatkozó passzus?

		Esetszám	Százalék	Valid Százalék
	Igen	29	19,5	74,4
	Nem	10	6,7	25,6
	Total	39	26,2	100,0
Missing	System	110	73,8	
Összesen		149	100,0	

13. táblázat:

Tervezi-e a szervezet, hogy a közeljövőben egy átfogó esélyegyenlőségi/sokszínűségi politikát, illetve tervet dolgoz ki?

	Esetszám	Százalék
Igen	14	17,5
Nem	66	82,5
Összesen	80	100,0
Missing System	69	
Összesen	149	

14. táblázat:

A társadalmi befogadás színvonalának megoszlása a vizsgált szervezeteknél

	Esetszám	Százalék
Magas	8	5,4
Közepes	55	36,9
Alacsony	86	57,7
Összesen	149	100,0

15. táblázat:

A társadalmi befogadás szintje a belső felelősségvállalás szintje szerint

		Belső felelősségvállalás mutatója			Total
		Magas	Közepes	Alacsony	
Társadalmi befogadás mutatója	Magas	4	4		8
		50,0%	50,0%		100,0%
		10,3%	5,3%		5,4%
	Közepes	18	30	7	55
		32,7%	54,5%	12,7%	100,0%
		46,2%	40,0%	20,0%	36,9%
	Alacsony	17	41	28	86
		19,8%	47,7%	32,6%	100,0%
		43,6%	54,7%	80,0%	57,7%
Összesen		39	75	35	149
		26,2%	50,3%	23,5%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

16. táblázat:

A társadalmi befogadás szintje a külső felelősségvállalás szintje szerint

		Külső felelősségvállalás mutatója			Összesen
		Magas	Közepes	Alacsony	
Társadalmi befogadás mutatója	Magas	4	4		8
		50,0%	50,0%		100,0%
		11,4%	5,1%		5,4%
	Közepes	18	26	11	55
		32,7%	47,3%	20,0%	100,0%
		51,4%	32,9%	31,4%	36,9%
	Alacsony	13	49	24	86
		15,1%	57,0%	27,9%	100,0%
		37,1%	62,0%	68,6%	57,7%
Összesen		35	79	35	149
		23,5%	53,0%	23,5%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

17. táblázat.

A társadalmi befogadás szintje a vállalat etikai intézményesültsége szerint

		Etikai intézményesültség			Összesen n
		Magas	Közepes	Alacsony	
Társadalmi befogadás mutatója	Magas	2	4	2	8
		25,0%	50,0%	25,0%	100,0%
		8,3%	16,0%	2,0%	5,4%
	Közepes	17	8	30	55
		30,9%	14,5%	54,5%	100,0%
		70,8%	32,0%	30,0%	36,9%
	Alacsony	5	13	68	86
		5,8%	15,1%	79,1%	100,0%
		20,8%	52,0%	68,0%	57,7%
Összesen	24	25	100	149	
	16,1%	16,8%	67,1%	100,0%	
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

18. táblázat:

Correlations

		Internal CSR indicator / Belső felelősségvállalás mutatója	Social inclusion indicator / társadalmi befogadás mutatója
Internal CSR indicator / Belső felelősségvállalás mutatója	Pearson Correlation	1	,273**
	Sig. (2-tailed)	,	,001
	N	149	149
Social inclusion indicator / társadalmi befogadás mutatója	Pearson Correlation	,273**	1
	Sig. (2-tailed)	,001	,
	N	149	149

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

19. táblázat:

Correlations

		Social inclusion indicator / társadalmi befogadás mutatója	External CSR indicator / Külső felelősségvállalás mutatója
Social inclusion indicator / társadalmi befogadás mutatója	Pearson Correlation	1	,246**
	Sig. (2-tailed)	,	,003
	N	149	149
External CSR indicator / Külső felelősségvállalás mutatója	Pearson Correlation	,246**	1
	Sig. (2-tailed)	,003	,
	N	149	149

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

20. táblázat:

Correlations

		Social inclusion indicator / társadalmi befogadás mutatója	Ethics manageme nt indicator / Etikai intézménye sűltség
Social inclusion indicator / társadalmi befogadás mutatója	Pearson Correlation	1	,345**
	Sig. (2-tailed)	,	,000
	N	149	149
Ethics management indicator / Etikai intézményesűltség	Pearson Correlation	,345**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,
	N	149	149

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Bibliográfia

- AMCHAM MEMBERS [2006]: Társadalmi felelősségvállalásban a dolgozók a legfontosabbak, Párhuzamos kutatások, azonos eredmények Magyarországon és az Egyesült Államokban (Employees are the most significant in CSR, Parallel researches in Hungary and in the USA), Available on World Wide Web: http://www.amcham.hu/press/pr_20060612_csr.aspx
- BRAUN & PARTNERS researches: TOP 25 research: what corporate leaders think of CSR, 2006, Public opinion of CSR, 2006, CSR in Financial Sector, 2006. Summaries are available on World Wide Web: www.braunpartners.hu
- CSONKA, V. – KENYERES, A. – V. LARSEN, S. – SZABÓ, C. [2004]: Corporate Social Responsibility: State of the Art in Hungary 2004. La Vida Consultancy and Training Centre, Budapest
- DEÁK, K. – GYÖRI, G. – BÁRON, P. – ÁGOSTON, L. [2006]: Több, mint üzlet: vállalati társadalmi felelősségvállalás (More than Business – Corporate Social Responsibility). Demos Hungary Foundation, Budapest
- EAST-WEST MANAGEMENT INSTITUTE, PARTNERS FOR FINANCIAL STABILITY PROGRAM [2004]: Report on a Survey of Corporate Social Responsibility of the Largest Listed Companies in Hungary, Budapest
- EAST-WEST MANAGEMENT INSTITUTE, PARTNERS FOR FINANCIAL STABILITY PROGRAM [2006]: Survey of Reporting on Corporate Social Responsibility by the Largest Listed Companies in Eleven Central and Eastern European Countries, Warsaw, Poland
- FARSANG, A. – KOVÁCS, M. [2006]: CSR Online 2006 – Online CSR communication of the Hungarian Top100 companies, Budapest, Available on World Wide Web: www.terra-idea.com
- FEKETE, L. [2005]: Hungary - 'Social Welfare Lagging Behind Economic Growth', in *Corporate Social Responsibility Across Europe*, HABISCH, A. ET AL. (Eds.), Springer, Berlin, 2005, pp. 141-149
- FEKETÉNÉ CSÁFOR, H. [2006]: Hungarian Distinctiveness of CSR in Comparison with the EU Practices, CORE, Fondazione Eni Enrico Mattei
- GYÖRI, Zsuzsanna [2007]: Baseline Study on Corporate Social Responsibility Practices in Hungary 2007. UNDP.
- KUN, A. [2004]: A vállalati szociális elkötelezettség tematizálásának alapvonalai az Európai Unióban (The Outlines of Schematisation of Corporate Social Involvement in the EU) Jogelméleti Szemle, 2004/1
- KUTI ÉVA (2003) Kinek a pénze? Kinek a döntése? Non-profit Kutatócsoport.
- KUTI ÉVA (szerk) (2005): A jótékonyság vállalati stratégiája. Non-profit Kutatócsoport.
- LIGETI, GY. [2007]: CSR – Vállalati felelősségvállalás (Corporate Social Responsibility). Kurt Lewin Alapítvány, Budapest
- M&H COMMUNICATIONS INTELLIGENCE UNIT [2006]: CSR, a magyar beteg (CSR, the Hungarian Sick), Available on World Wide Web: http://www.ortt.hu/elemezsek/21/1164814291_a_magyar_beteg_20061109.pdf
- MATTEN, D. – MOON, J. [2007]: 'Implicit' and 'Explicit' CSR: A conceptual framework for a comparative understanding of corporate social responsibility, Academic Management Review, February
- MAZURKIEWICZ et al. [2005]: What Does Business Think about CSR? In Enabling a better environment for CSR – Diagnostics, TÁRKI, supported by the European Commission, DG Employment, Social Affairs, and Equal Opportunities and the World Bank

- MINISTRY OF EMPLOYMENT AND LABOUR [2005]: Informant on Companies' Social Responsibility, Available on World Wide Web: <http://www.hrportal.hu/index.phtml?page=article&id=38026>
- MYAT, K. [2006]: Társadalomba fektetési stratégiák (Strategies in investing to society), FigyelőNet, 2006. január 25. Available on World Wide Web: <http://www.fn.hu/index.php?id=112&cid=116024>
- NAGY Éva (2004): A munkaerő-piaci diszkrimináció vizsgálata Magyarországon és az Európai Unió országaiban. Kutatási Fórum 2004. <http://www.econ.kite.hu> (2006. március 14.)
- NONPROFIT [2003]: A vállalatok társadalmi felelőssége Magyarországon– Összefoglalás (CSR in Hungary, summary), Available on World Wide Web: <http://www.nonprofit.hu/hirek/egyhir/180912.html>
- RADÁCSI, L. [2005]: Felelősség vagy marketing? (Responsibility or Marketing?), Available on World Wide Web: <http://www.uzletietika.hu/cikk.php?article=16>
- SZLÁVIK, J. – PÁLVÖLGYI, T. – CSIGÉNÉ NAGYPÁL, A. – FÜLE, M. [2006]: CSR in Small and Medium-sized companies: Evidence from a survey of the automotive supply chain in Hungary and Austria, Rhetoric and Realities: Analysing Corporate Social Responsibility in Europe (RARE)
- TARDOS Katalin (2005): A foglalkozási diszkrimináció egy magyarországi kistérségben. Külgazdaság, 2005. Kopint-Datorg.
- TORMA, D. [2006]: CSR in Hungary – as seen by executives. Available on World Wide Web: <http://www.braunpartners.hu>
- TÓTH Gergely (2007): A valóban felelős vállalat. Követ Inem Hungária.
- ZSOLNAI, L. (ed.) [2005]: Vállalkozások társadalmi felelőssége az Európai Unióban és Magyarországon (Corporate Social Responsibility in the European Union and in Hungary), Hungarian Chamber of Commerce and Industry, Budapest, 2005.

Tötösy de Zepetnek, Steven PhD

Constructivism and Comparative Cultural Studies

As a brief preamble here I would like to state that as I am discussing my topic in the context of the humanities, and within the humanities I am dealing with the study of literature and culture, and as my targeted readership is North American, I hasten to point out that the currently discussed notion of constructivism in North American humanities has little to do with the constructivism at hand. In the last few years, scholars mainly in departments of English began to discuss "constructivism." However, the "constructivism" discussed is some sort of extension of the Anglo-American school(s) of deconstruction, that is, the proposition that according to "constructivism" truth is not based on any real or perceived "objective" observation or some such but that truth is always "constructed" by humans and as such it must be suspect. In the debate of how to do scholarship in the humanities, while there is nothing wrong with the suggestion that positivism and similar approaches are suspect or that deconstruction makes much "hidden" available to us, what I am concerned with is the lack of explicit a priori theoretical position and description and "observation" (as empirical as it can be), and following this, precise application of clearly stated premises resulting in descriptive analysis. This approach is resisted in the humanities today, most obviously in the study of literature and culture. In my opinion the single framework and methodology that corresponds to the stated tenets available to us today is the contextual (systemic and empirical) approach to literature and culture (for a bibliography, see Tötösy de Zepetnek, "Bibliography" <<http://docs.lib.purdue.edu/clcweblibrary/systemccsbibliography>>). As it stands, comparative

cultural studies is developed from (radical) constructivism, from "Empirische Literaturwissenschaft" (Empirical Study of Literature: a framework that is a collateral to [radical] constructivism; see, e.g. Schmidt; Barsch, Rusch, Viehoff; Rusch; Viehoff; Tötösy de Zepetnek), the polysystem theory (see Even-Zohar), *bibliologie* (see Estivals, Meyriat, Richaudeau), and the work of Bourdieu. I should add that comparative cultural studies includes work in interdisciplinarity (for an outline of interdisciplinary work in the humanities, see Tötösy de Zepetnek, *Comparative Literature* 79-82). Thus it is relevant to present selected tenets of (radical) constructivism as the background of comparative cultural studies (further on comparative cultural studies, see Tötösy de Zepetnek, "From Comparative Literature," "The New Humanities").

There are several schools of thought in constructivism (see Riegler <<http://www.univie.ac.at/constructivism>>) and brief definitions of selected variants are introduced here as far as their applicability and practice is concerned with regard to the study of culture and literature for the proposed framework of comparative cultural studies. Thus, a more detailed differentiation between constructivism and its variants and the surrounding critical debate about constructivism and within it among its variants will not be discussed here: much of this debate can be read in such volumes as *Konstruktivismus. Geschichte und Anwendung* (Rusch and Schmidt) or in *Empirische Literaturwissenschaft in der Diskussion* (Barsch, Rusch, and Viehoff; see also Groeben and Schreier). Briefly, the origins of the mainly although not exclusively German-language schools of thought of constructivism can be found in the work of Vico, Berkeley, and most importantly of Piaget (see Glasersfeld), but also, via Hugo Dingler, of Kant (see Tötösy de Zepetnek, "The Empirical Science of Literature"). Ernst von Glasersfeld, one of the main proponents of constructivism bases his ideas on Piaget's developmental psychology and on Humberto Maturana's and Francisco Varela's biological self-referential systems theory. Glasersfeld suggests that constructivism means a certain manner in which to reflect on knowledge as an act and action and its consequences, that is, constructivism means that individuals construct reality through cognitive subjectivity in self-referential autonomy and in empirically-conditioned processes ("Konstruktion der Wirklichkeit" 20). However, it is important to recognize that this constructing must be attached to the responsibility for the way and manner the world is understood and viewed (Glasersfeld, "Konstruktion der Wirklichkeit" 32). Siegfried J. Schmidt suggests that "the essence of a constructivist epistemology is expressed in the distinction between 'reality' and 'actuality' ... 'Actuality' designates the phenomenal world of our experiences, a world constructed by our real brain; this brain is cognitively inaccessible ... this construction happens in a 'reality' that is independent of our actuality" ("The Logic of Observation" 303). Further, Schmidt suggests that independent realities can be hypothesized but only if following "the requirements of reasonable argumentation in the social world of science" ("The Logic of Observation" 303). These postulates provide the bases for a framework for the contextual (systemic and empirical) study of literature and culture and in the following I outline the interaction from the epistemological base to the theoretical and methodological framework for the study of literature and culture in comparative cultural studies.

Constructivism is not to be understood in its everyday meaning as an activity of consciously and deliberately "constructing." Rather, and here is one of the premises of operationality, constructivists describe situations as empirically-conditioned processes where "reality" does not exist arbitrarily and without involvement with its constituents but according to specific biological, cognitive, and socio-cultural conditions the individual(s) in their socialized and natural environment are subjected to (see Schmidt, *Kognitive Autonomie* 125; "What Can 'Empirical' Mean in a Constructivist Context?," "The Empirical Study of Literature"). A further level of the constructivist epistemological base of the contextual (systemic and

empirical) approach to culture and literature concerns the highly contentious issue of the empirical, particularly so in Anglo-American thought with its history of positivism and pragmatism (see, e.g., Diggins). Schmidt suggests, based on radical constructivist tenets postulated by Glasersfeld, Foerster, and others that "the alleged objectivity of experimental scientific research does not, as Constructivists say, result from a true copy of reality, but from methodologically controlled trivialization. In other words, in empirical research data are constructed under conditions with reduced complexity, and these data are then rendered significant in the framework of theories and models" ("The Logic of Observation" 304). In other words, empirical knowledge is operational and functional knowledge about correlation and coherence based on our cognitive nature and capacities. Spatial, temporal, and logical correlations between objects and occurrences do not exist *per se* but follow the logic of observation (see, for example, Kramaschki 232-33). The constructivist concept in the empirical means "explicitly observing observations, in other words, observing the construction of data and their interpretation in explicitly spelled-out theories" (Schmidt, "The Logic of Observation" 309). This postulate determines that in culture and literary studies "since meaning is no longer considered to be contained in the text itself, but as constructed cognitively and communicatively in the processing of textual materials, interpretation is recognized as an essayistic activity as opposed to a scientific procedure" (Schmidt, "The Logic of Observation" 309). Hence the systemic and empirical tenets of the framework and methodology, all of which, I argue, are existing rarely in literary research, generally speaking. The continuum from (radical) constructivism to the systemic and empirical approach to literature is based primarily on the dichotomy of actuality and reality, the postulates of observation (e.g., the empirical) and rational argumentation, and on the notion(s) of system. All three areas include epistemological as well as methodological perspectives and all three are strenuously objected to by many scholars of both literature and philosophy on both sides of the Atlantic. I take the liberty to present the example of my own work, that is, a few examples of the critical reaction to my book, *Comparative Literature: Theory, Method, Application*. The book -- as the proposed framework here -- finds itself between the two extreme poles of power and established thinking in the humanities and thus it succeeds to receive the objection of both camps, the traditionalists, proponents of focus on single-language/national literature, the postmodernists, deconstructionists, etc. (for lack of better terms to describe the dividing lines in the humanities today). Here are the examples: Theodore Ziolkowski of Princeton writes in his review of the book in *World Literature Today*: "When Tötösy goes on, however, to recommend 'the systemic and empirical approach to literature and culture' (based mainly on the work of Luhmann and Schmidt) as the framework and methodology for the field, he will probably lose many of his readers" and closes his review with the statement that "Tötösy begins by lamenting the current crisis in the humanities and the marginalization of literary study. I do not believe *Comparative Literature: Theory, Method, Application*, for all the author's earnestness, will contribute to the solution" (606). Here I must ask why it should be that scholars would not be able to read and digest a framework and methodology not as of yet in the "general" repertoire of literary scholarship? And the blanket negation of the framework is a clear sign of a traditionalist's objection to a new notion, at least the way I read Ziolkowski's review of the book. And then on one other end of the spectrum is a review by Frans-Willem Korsten, a scholar who approves of the "empirical" and the "systemic" approach but in my book, he writes, "there is no substantial example of the proposed empirical evidence or of empirical kinds of literary research that support Zepetnek's [sic] analyses or contentions. It's a good book, mind you. It contains much that I endorse. But, there is nothing 'empirical' in it" (39). Clearly, what is difficult here is, on the one hand, to persuade traditionalists in literary studies that the contextual or culture approach would at least be a valuable parallel approach while on the other hand, to persuade hardcore

cognitivists that to do the empirical and systemic in literary studies is possible but only so far (I must add that, on the other hand, the book received a good number of enthusiastic reviews). As far as I am concerned, the criticism of the constructivist being an idealist who advocates arbitrary constructions of reality can be countered on several points. First, there is the postulate of viability. This is a postulate suggesting that humans genetically predisposed and by experience "know" what is real (Schmidt, "The Logic of Observation" 303). Second, humans interact and communicate by similar means of sensory perception, in essence to construct consensus by mechanisms of controlled trivialization. In other words, we use our sensory and communicative capacities in order to arrive at the consensual description of a table in the room we sit in. Obviously, this process becomes more complicated as simple sensory perceptions become insufficient to deal with higher orders of communication such as discourse, conflict, history, fictionality, etc. Discourse, conflict, history, etc., in one word culture, including language as an instrument of coordinating behaviour and writing as a subsystem of the system of social interaction, may be defined as a "program to thematize on all levels of communication the fundamental dichotomies which lay the basis of a society's 'world model'" (Schmidt, "The Logic of Observation" 305). The epistemological foundations of constructivism in the context of Schmidt's definition can be found in the works of scholars in a variety of fields. For instance, the work of such scientists as Ervin Laszlo or Michael Bushev suggest a strong analogy of their thinking with that of constructivists. Laszlo, in his volume, *The Interconnected Universe: Conceptual Foundations of Transdisciplinary Unified Theory*, argues for an interconnectionist and systemic world view and Bushev, in his *Synergetics: Chaos, Order, Self-Organization*, defines the notion of system as "a methodology of the scientific knowledge and of the social practice, which is based upon the study of objects as systems. In the methodology of the syste[mat]ic approach the parts are studied on the basis of the whole. The system[at]ic approach defines a new cognitive paradigm, which differs in principle from the classical one, aimed at cognizing the whole through its constituents" (19; although Bushev uses "systematic" instead of "systemic," the latter is more appropriate). In the case of art and literature, this approach has profound implications: "I think there are the strongest grounds for placing entropy alongside beauty and melody ... Entropy is only found when the parts are viewed in association, and it is by viewing or hearing the parts in association that beauty and melody are discerned" (Bushev 125; Bushev uses the notion of entropy in the context of Bertalanffy's general systems theory developed from thermodynamics, the basis of systems theory and that has been adopted in literary and culture studies including Schmidt). And Thomas Shannon, in his *An Introduction to the World-System Perspective* argues for the systemic approach in a global humanistic context, including its application in cultural analysis (204-07). Immanuel Wallerstein's work on systems and systems theory, too, is to be mentioned here because it appears to make some inroads in the humanities in the last few years, at this point in postcolonial studies and globalization studies.

For a further component of operational constructivism, I extend the notion of responsibility to the pragmatism and ethics of social discourse (this is different from Luhmann's somewhat similar concept of operational constructivism especially in the comparative context). The important element of my postulate lies in the interconnection of (neo)pragmatism (i.e., operationalism and functionalism) and ethics, two notions usually (and wrongly) perceived in opposition to each other. As I suggest in some of my previous publications, in the last two decades also Niklas Luhmann's social systems theory influenced the debate of and about constructivists as well as the study of literature (see, for example, Gehrke; articles in response to Gehrke's arguments are available in the *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* with articles by scholars associated with the University of Siegen Institute for Empirical Literature and Media Research). In the corpus of

constructivism it is acknowledged that affinities exist between it and pragmatism (see, e.g., Kramaschki 225) but not positivism. However, I would suggest that the operational and functional perspective of constructivism and even more so of the systemic and empirical approach to culture and literature comes about from a different base. As Pasternack correctly surmises, "the methodological postulates with those of epistemological and ontological ones are built on correlations which cannot simply be explained by pragmatic definitions" (63). Rather, the difference is to be found in the parameters of constructivism as explained by Schmidt in the dichotomy of "reality" and "actuality." In other words, the aspect of operationalism and functionalism of constructivism is based in the understanding of self-referential systems theory and the resulting methodological postulates applied in the systemic and empirical approach to culture and literature.

In addition to the suggested parameters of constructivism, one in my opinion crucial aspect should be mentioned: this is the ethical dimension of constructivism. Here, Niklas Luhmann's works are influential (see Kramaschki 259-60). The tenets of constructivism include the postulate of social responsibility in that it negates the scientist's indifference towards results of research (Kramaschki 260). But this responsibility is not a simple response to moralistic demands in a traditional sense. Science and in general cognitive areas of human interaction are rational, when they operate without wrongly applied operational coherence (see Maturana qtd. in Kramaschki 266). This implies that responsibility and ethics are irrelevant and Humberto Maturana's proposition that science as a cognitive area of activity is absolved of validation (*wertfrei*) is an area of further investigation. This is the more important as in the systemic and empirical approach the perspective of social responsibility and the relevance of the study of literature and culture is a built-in factor (see Tötösy de Zepetnek, *Comparative Literature*, "The New Humanities"; note bene: I am referring to the study of literature and culture and not to literature and culture: the social relevance of literature and culture per se is assumed beforehand while the study of literature and culture is not assumed, generally, as socially relevant). As far as constructivism is concerned, its ethical dimension is self-evident: "from a Constructivist point of view it is exactly that holistic understanding offered that "in the context of Pieper pluralism is considered, from a pistemologico-anthropological point of view, not only as more applicable but also as ethical pluralism as the object of individual and social reality constructs" (Kramaschki 271; see also Foerster).

Constructivism and its varieties are, arguably, influencing not only the current philosophical scene in Germany and Austria (and to some extent in the US) but they are an important factor, I postulate, in the development of an increasingly influential theoretical framework and methodology for the study of literature and culture. It is an important area to investigate because it connects and draws on a number of disciplines and fields traditionally not in touch with each other. For example, systems theories, neuroscience and neurophenomenology, autopoiesis (theory of living organization), cognitive science, and aspects of literature and culture linked together are areas of investigation which appear to be exciting avenues for a development in literary and cultural studies. At the same time, constructivism is not a homogeneous epistemological framework. On the current landscape of philosophy there are several varieties of constructivism. For an introduction, perhaps the most important point of departure may be to clarify taxonomical points. In the case of constructivism this is obviously an important task, particularly because of the use and history of the term with reference to Russian constructivism in art: It is my experience that often scholars in departments of English when "constructivism" is mentioned, the immediate reference is to "Russian constructivism" (see, for example, Harkins 237), thus indicating a misunderstanding, clearly.

9. In addition to Radical Constructivism which is perhaps the best known variety of the notion, there are several variants of constructivism including social constructivism (e.g., Berger; Luckmann), cognitive constructivism (e.g., Segers); empirical constructivism (e.g.,

Schmidt); the "Erlangen" constructivism; and the various constructivisms in art history (e.g., Harkins; Zitterbarth) and mathematics (e.g., Knorr-Cetina; Schmidt). In addition to these already established kinds of constructivism, I would like to add my own notion of a constructivist framework and methodology, one which I define as operational constructivism. For operational constructivism I take Peter Hejl's notion of culture: culture is neither autonomous nor is it variedly linked to other domains of human activity and thought but that it may be analysed by a model of layered bases, a composite: the biological (cognitive, neuroscientific, etc.) understood as a broader concept including social and cultural layers. This constructivist understanding of communicative action as culture allows for the study and analysis of the literary text, as well as other "texts" of culture, in the case of literature an interwoven process of literary and extra-literary factors and thus the notion of the literary system. However, while in this definition the notion of "operational" refers to the large and system-dependent composite of communicative action as culture, I am extending the notion of operationalism also to the notion of the how of the study literature and culture; for this approach, see my proposal of a comparative cultural studies below.

Here are selected definitions of constructivism as a school of thought in general and radical constructivism as a subschool relevant to the constructivism that forms the background for a comparative cultural studies:

"The metatheory known as constructivism, which has been developing over the years, has become particularly influential in the latter half of the twentieth century. What distinguishes constructivists from people with other orientations is an emphasis on the generative, organizational, and selective nature of human perception, understanding, and memory -- the theoretical 'building' metaphor guiding thought and inquiries. Constructivists view people as constructive agents and view the phenomenon of interest (meaning or knowledge) as built instead of passively 'received' by people whose ways of knowing, seeing, understanding, and valuing influence what is known, seen, understood, and valued. Attention goes to how these ways are acquired and manifested. Constructivism takes different forms, which include cognitive-developmental constructivism or constructionism, personal construct theory, radical constructivism, social constructivism and collaborative constructivism. These forms cut across various areas of inquiry: psychological studies (social psychology, cognitive psychology, clinical psychology, and developmental psychology), history, educational studies, rhetorical and literary studies, and socio-cultural studies in anthropology and sociology" (Spivey 34).

"Constructivism relinquishes the postulate that knowledge must be 'true' in the depiction of objective reality. Instead, Constructivism suggests that knowledge is a viability as far as it responds to the individual's world of experience" (Glaserfeld, "Konstruktion der Wirklichkeit" 30).

"Cognitive constructivism" is an alternate term containing the implication that proponents of constructivism and radical constructivism benefit(ed) from knowledge gained in cognitive science. To signal this added perspective, Rien T. Segers suggests the alternative designation "cognitive constructivism." The added perspective of cognitive science and neuroscience (neuro-epistemology, neuro-philosophy) is important, in particular, in areas of study concerning the processes of reading (see, e.g, Miall).

"Radical constructivism ... is an unconventional approach to the problem of knowledge and knowing. It starts from the assumption that knowledge, no matter how it is defined, is in the hands of persons, and that the thinking subject has no alternative but to construct what he or she knows on the basis of his or her own experience. What we make of experience constitutes the only world we consciously live in. It can be sorted into many kinds, such as things, self, others, and so on. But all kinds of experience are essentially subjective, and though I may find reasons to believe that my experience may not be unlike yours, I have no way of knowing that

it is the same. The experience and interpretation of language are no exception" (Glaserfeld, *Radical Constructivism* 141).

"Operational constructivism" may be considered as variant of cognitive constructivism. One of its main components is the ethical dimension by attention to the real possibilities of the individual within his/her social and physical environment. Operational constructivism is a program of how to study literature and culture based on epistemological, systemic, and empirical tenets as postulated in the systemic and empirical approach to literature. Culture and literature, considered as a subsystem of culture occurs and functions in a soft, semi-permeable, and self-referential system of human and social interaction characterized by (cognitive) aesthetic and polyvalence conventions. Operational constructivism as an epistemological foundation and as a program for the study of culture and literature prescribes that research and study of culture and literature should be performed in an operational and functional mode.

It is the last definition and that I use as the background of my understanding and use of constructivism, in itself a background in and for the study of literature and culture defined as a contextual (systemic and empirical) approach and employed for the framework of comparative cultural studies. Next, I discuss briefly a further composite factor of my approach for the study of literature and culture as based in constructivism, namely the empirical study of literature (*Empirische Literaturwissenschaft*) and systemic approaches, both of which I extend to the study of culture, hence comparative cultural studies. The origins of the systemic approach can be traced to structuralism, the sociology of literature, and Russian Formalism. Structuralism in particular has influenced via de Saussure and the Russian Formalists a variety of disciplines such as philosophy, ethnology, anthropology, psychoanalysis, and sociology with proponents such as Lévi-Strauss, Lacan, Lyotard, Foucault, Goldmann, Bourdieu, Barthes, etc. The specific relationship between structuralism and the systemic approaches in general is often not clear. However, structuralism via the Russian Formalists and the Prague School has been a confessed departure for the polysystem theory (see, e.g., Even-Zohar). In the development of similar systemic theoretical frameworks such as the *Empirische Literaturwissenschaft* (Schmidt; for a history of the school see Viehoff), the *l'institution littéraire* (Jacques Dubois), the *champ littéraire* concept of Bourdieu, and Robert Estivals's school of *bibliologie* this is much more indirect, and other disciplines, such as the sociology of literature and theories of communication and media studies, predominate as conceptual sources. As I discuss above, in philosophy (constructivism and radical constructivism) too, there is increasing discussion about the notion of system (see, e.g., Krohn). Generally speaking, systemic and institutional theories of literature, although borrowing from a range of disciplines such as mathematics, biology, and physics, and other theoretical frameworks and methodologies in the humanities and social sciences, as well as other frameworks for the study of literature, emanate mainly from sociology (in particular Niklas Luhmann and Talcott Parsons), the sociology of literature, and theories of communication (see, for example, Corner and Hawthorne). In this context, it should be noted that the systemic approach to literature, in general, refers to a micro structure although it could also be understood in the context of literature as a macro structure.

Based on the above briefly outlined background of constructivism and the tenets of a contextual (systemic and empirical) approach to literature and culture, I propose a basic framework designated as "comparative cultural studies" in the form of ten principles as follows. The ten principles below represent the basic tenets and ideas of the framework and they are intended to be developed into a full-fledged framework with examples of application. For now, the principles represent a basis for discussion and a clear statement without lengthy descriptive argumentation. The principles of a comparative cultural studies presented here are innovative precisely because curiously enough, the notion of cultural studies in most cases

lacks a comparative, that is, international and pluralistic range and depth. While it is obvious that the framework of comparative cultural studies could be presented and applied without tenets of constructivism, it is essential that the argumentation of the base of the framework be stated. In other words, comparative cultural studies is a framework that is put together by borrowings from a variety of approaches, sources, methods, etc.: it is a composite approach. At the same time, many if not all of the proposed principles rest on constructivist thought. □

The first principle of comparative cultural studies is the postulate that in and of the study, pedagogy, and research of culture -- culture is defined as all human activity resulting in artistic production -- it is not the "what" but rather the "how" that is of importance. This principle follows the constructivist tenet of attention to the "how" and process. To "compare" does not -- and must not -- imply a hierarchy: in the comparative mode of investigation and analysis a matter studied is not "better" than another. This means -- among other things as listed below -- that it is method that is of crucial importance in comparative cultural studies in particular and, consequently, in the study of literature and culture as a whole.

The second principle of comparative cultural studies is the theoretical as well as methodological postulate to move and to dialogue between cultures, languages, literatures, and disciplines. This is a crucial aspect of the framework, the approach as a whole, and its methodology. In other words, attention to other cultures -- that is, the comparative perspective -- is a basic and founding element and factor of the framework. The claim of emotional and intellectual primacy and subsequent institutional power of national cultures is untenable in this perspective. In turn, the built-in notions of exclusion and self-referentiality of single culture study and their result of rigidly defined disciplinary boundaries are notions against which comparative cultural studies offers an alternative as well as a parallel field of study. This inclusion extends to all Other, all marginal, minority, border, and peripheral and it encompasses both form and substance. However, attention must be paid of the "how" of any inclusionary approach, attestation, methodology, and ideology so as not to repeat the mistakes of Eurocentrism and "universalization" from a "superior" Eurocentric point of view. Dialogue is the only solution.

The third principle of comparative cultural studies is the necessity for the scholar working in this field to acquire in-depth grounding in more than one language and culture as well as other disciplines before further in-depth study of theory and methodology. However, this principle creates structural and administrative problems on the institutional and pedagogical levels. For instance, how does one allow for development -- intellectually as well as institutionally -- from a focus on one national culture (exclusionary) towards the inclusionary and interdisciplinary principles of comparative cultural studies? The solution of designating comparative cultural studies as a postgraduate discipline only is problematic and counter-productive. Instead, the solution is the allowance for a parallelism in intellectual approach, institutional structure, and administrative practice.

The fourth principle of comparative cultural studies is its given focus to study culture in its parts (literature, arts, film, popular culture, theatre, the publishing industry, the history of the book as a cultural product, etc.) and as a whole in relation to other forms of human expression and activity and in relation to other disciplines in the humanities and social sciences (history, sociology, psychology, etc.). The obstacle here is that the attention to other fields of expression and other disciplines of study results in the lack of a clearly definable, recognizable, single-focused, and major theoretical and methodological framework of comparative cultural studies. There is a problem of naming and designation exactly because of the multiple approach and parallelism. In turn, this lack of recognized and recognizable products results in the discipline's difficulties of marketing itself within the inter-mechanisms of intellectual recognition and institutional power.

The fifth principle of comparative cultural studies is its built-in special focus on English, based on its impact emanating from North American cultural studies which is, in turn, rooted in British cultural studies along with influences from French and German thought. This is a composite principle of approach and methodology. The focus on English as a means of communication and access to information should not be taken as Euro-American-centricity. In the Western hemisphere and in Europe but also in many other cultural (hemi)spheres, English has become the lingua franca of communication, scholarship, technology, business, industry, etc. This new global situation prescribes and inscribes that English gain increasing importance in scholarship and pedagogy, including the study of literature. The composite and parallel method here is that because comparative cultural studies is not self-referential and exclusionary; rather, the parallel use of English is effectively converted into a tool for and of communication in the study, pedagogy, and scholarship of literature. Thus, in comparative cultural studies the use of English should not represent any form of colonialism -- and if it does, one disregards it or fights it with English rather than by opposing English -- as follows from principles one to three. And it should also be obvious that is the English-language speaker who is, in particular, in need of other languages.

The sixth principle of comparative cultural studies is its theoretical and methodological focus on evidence-based research and analysis. This principle is with reference to methodological requirements in the description of theoretical framework building and the selection of methodological approaches. From among the several evidence-based theoretical and methodological approaches available in the study of culture, literary and culture theory, cultural anthropology, sociology of culture and knowledge, etc., the systemic and empirical approach is perhaps the most advantageous and precise methodology for use in comparative cultural studies. This does not mean that comparative cultural studies and/or its methodology comprise a meta theory; rather, comparative cultural studies and its methodologies are implicitly and explicitly pluralistic.

The seventh principle of comparative cultural studies is its attention and insistence on methodology in interdisciplinary study (an umbrella concept), with three main types of methodological precision: Intra-disciplinarity (analysis and research within the disciplines of the humanities), multi-disciplinarity (analysis and research by one scholar employing any other discipline), and pluri-disciplinarity (analysis and research by team work with participants from several disciplines). In the latter case, an obstacle is the general reluctance of humanities scholars to employ team work in the study of culture including literature. It should be noted that this principle is built-in in the framework and methodology of the systemic and empirical approach to culture.

The eighth principle of comparative cultural studies is its content against the contemporary paradox of globalization versus localization. There is a paradoxical development in place with regard to both global movements and intellectual approaches and their institutional representation. On the one hand, the globalization of technology, industry, and communication is actively pursued and implemented. But on the other hand the forces of exclusion as represented by local, racial, national, gender, disciplinary, etc., interests prevail in (too) many aspects. For a change toward comparative cultural studies as proposed here a paradigm shift in the humanities and social sciences will be necessary. Thus, the eighth principle represents the notion of working against the stream by promoting comparative cultural studies as a global, inclusive, and multi-disciplinary framework in an inter- and supra-national humanities.

The ninth principle of comparative cultural studies is its claim on the vocational commitment of its practitioners. In other words, why study and work in comparative cultural studies? The reasons are the intellectual as well as pedagogical values this approach and discipline offers in order to implement the recognition and inclusion of the Other with and by commitment to the

in-depth knowledge of several cultures (i.e., languages, literatures, etc.) as basic parameters. In consequence, the discipline of comparative cultural studies as proposed advances our knowledge by a multi-faceted approach based on scholarly rigor and multi-layered knowledge with precise methodology.

The tenth principle of comparative cultural studies is with regard to the troubled intellectual and institutional situation of the humanities in general. That is, the tenth principle is with reference to the politics of scholarship and the academe. We know that the humanities in general experience serious and debilitating institutional -- and, depending on one's stand, also intellectual -- difficulties and because of this the humanities in the general social and public discourse are becoming more and more marginalized (not the least by their own doing). It is in this context that the principles of a comparative cultural studies is proposed to at least attempt to adjust the further marginalization and social irrelevance of the humanities. In sum, a definition of comparative cultural studies is as follows: Comparative cultural studies is field of study where selected tenets of the discipline of comparative literature are merged with selected tenets of the field of cultural studies meaning that the study of culture and culture products -- including but not restricted to literature, communication, media, art, etc. -- is performed in a contextual and relational construction and with a plurality of methods and approaches, inter-disciplinarity, and, if and when required, including team work. In comparative cultural studies it is the processes of communicative action(s) in culture and the how of these processes that constitute the main objectives of research and study. However, comparative cultural studies does not exclude textual analysis proper or other established fields of study. In comparative cultural studies, ideally, the framework of and methodologies available in the systemic and empirical study of culture are favoured.

Works Cited

- Barsch, Achim, Gebhard Rusch, and Reinhold Viehoff, eds. *Siegfried J. Schmidt Festschrift*. Halle: U of Halle-Wittenberg (1999-): <<http://www.schmidt.uni-halle.de/>>.
- Barsch, Achim, Gebhard Rusch, and Reinhold Viehoff, eds. *Empirische Literaturwissenschaft in der Diskussion*. Frankfurt: Suhrkamp, 1994.
- Berger, Johannes. "Autopoiesis: Wie 'systemisch' ist die Theorie sozialer Systeme?" *Sinn, Kommunikation und soziale Differenzierung. Beiträge zu Luhmanns Theorie sozialer Systeme*. Ed. H. Haferkamp and M. Schmid. Frankfurt: Suhrkamp, 1987. 129-52.
- Bertalanffy, Ludwig von. *General Systems Theory*. New York: George Braziller, 1968.
- Bushev, Michael. *Synergetics: Chaos, Order, Self-Organization*. New Jersey: World Scientific, 1994.
- Corner, John, and Jeremy Hawthorn, eds. *Communication Studies: An Introductory Reader*. London: Edward Arnold, 1993.
- Diggins, John P. *The Promise of Pragmatism*. Chicago: University of Chicago P, 1991.
- Dubois, Jacques. *L'Institution de la littérature. Introduction à une sociologie*. Bruxelles: Labor, 1978.
- Dubois, Jacques. "Analyse de l'institution littéraire. Quelques points de repère." *Pratiques* 32 (1981): 122-30.
- Estivals, Robert, Jean Meyriat, and François Richaudeau, eds. *Les Sciences de l'écrit. Encyclopédie internationale de bibliologie*. Paris: Retz, 1993.
- Even-Zohar, Itamar. *Polysystem Studies*. Special Issue of *Poetics Today* 11.1 (1990): 12-68.
- Foerster, Heinz von. *Wissen und Gewissen. Versuch einer Brücke*. Frankfurt: Suhrkamp, 1993.
- Gehrke, Ralph. "Was leistet der Radikale Konstruktivismus für die Literaturwissenschaft?" *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 68.1 (1994): 170-88.

- Glaserfeld, Ernst von. *Wissen, Sprache und Wirklichkeit. Arbeiten zum Radikalen Konstruktivismus*. Braunschweig: Vieweg, 1987.
- Glaserfeld, Ernst von. "Konstruktion der Wirklichkeit und des Begriffs der Objektivität." *Einführung in den Konstruktivismus*. By Heinz von Foerster, Ernst von Glaserfeld, Peter M. Hejl, Siegfried J. Schmidt, and Paul Watzlawick. München: Piper, 1992. 9-39.
- Glaserfeld, Ernst von. *Radical Constructivism: A Way of Knowing and Learning*. New York: Falmer, 1995.
- Groeben, Norbert, and Margrit Schreier. "Does an Empirical Science of Literature Need Metatheoretical Discussion? Yes, but -- Some Answers." *Empirical Studies of Literature*. Ed. E. Ibsch, D. Schram, and G. Steen. Amsterdam: Rodopi, 1991. 371-79.
- Harkins, W.E., and Gerald J. Janacek. "Constructivism." *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Ed. Alex Preminger and T.V.F. Brogan. Princeton: Princeton UP, 1993. 237.
- Hejl, Peter M. "Konstruktion der sozialen Konstruktion. Grundlinien einer konstruktivistischen Sozialtheorie." *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Ed. S.J. Schmidt. Frankfurt: Suhrkamp, 1987. 303-39.
- Hejl, Peter M. "Culture as a Network of Socially Constructed Realities." *Cultural Participation: Trends since the Middle Ages*. Ed. Ann Rigney and Douwe Fokkema. Amsterdam: John Benjamins, 1993. 227-50.
- Knorr-Cetina, Karin. "Spielarten des Konstruktivismus. Einige Notizen und Anmerkungen." *Soziale Welt* 40.12 (1989): 86-96.
- Knorr-Cetina, Karin. "Zur Unterkomplexität der Differenzierungstheorie. Empirische Anfragen an die Systemtheorie." *Zeitschrift für Soziologie* 21.6 (1992): 406-19.
- Korsten, Frans-Willem. "SASOTRT(L)T: How the Empirical Study of Literature Started with the Wrong Name and How It Did Not Truly Substantiate What It Promised." *Frame: Tijdschrift voor Literatuurwetenschap* 14.23 (2000): 28-42.
- Kramaschki, Lutz. "Konstruktivismus, konstruktivistische Ethik und Neopragmatismus." *Konstruktivismus und Ethik*. Ed. Gebhard Rusch and Siegfried J. Schmidt. Frankfurt: Suhrkamp, 1995. 224-68.
- Krohn, Wolfgang, and Günter Krüppers, eds. *Emergenz. Die Entstehung von Ordnung, Organisation und Bedeutung*. Frankfurt: Suhrkamp, 1992.
- Laszlo, Ervin. *The Interconnected Universe: Conceptual Foundations of Transdisciplinary Unified Theory*. New Jersey: World Scientific, 1995.
- Luckmann, Thomas. "Kultur und Kommunikation." *Kultur und Gesellschaft*. Ed. M. Haller, H.J. Hoffmann-Nowotny, and W. Zapf. □ Frankfurt: Campus, 1989. 33-45.
- Luhmann, Niklas. *Social Systems*. Trans. J. Bednarz, Jr. Stanford: Stanford UP, 1995.
- Luhmann, N., H. Maturana, M. Namiki, V. Redder, and F. Varela. *Beobachter. Konvergenz der Erkenntnistheorien?* München: Fink, 1992.
- Maturana, Humberto. *Erkennen. Die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit*. Braunschweig: Vieweg, 1985.
- Miall, David S. "Anticipation and Feeling in Literary Response: A Neuropsychological Perspective." *Poetics: Journal of Empirical Research on Literature, the Media and the Arts* 23.4 (1995): 275-98.
- Pasternack, Gerhard. "Empirische Literaturwissenschaft und ihre wissenschaftsphilosophischen Voraussetzungen." *Empirische Literaturwissenschaft in der Diskussion*. Ed. Achim Barsch, Gebhard Rusch, and Reinhold Viehoff. Frankfurt: Suhrkamp, 1994. 55-81.
- Riegler, Alex, ed. *Radical Constructivism* (1996-): <<http://www.univie.ac.at/constructivism>>.
- Rusch, Gebhard, and Siegfried J. Schmidt, eds. *Konstruktivismus: Geschichte und Anwendung*. Frankfurt: Suhrkamp, 1992.

- Rusch, Gebhard, and Siegfried J. Schmidt, eds. *Konstruktivismus und Sozialtheorie*. Frankfurt: Suhrkamp 1993.
- Rusch, Gebhard, and Siegfried J. Schmidt, eds. *Konstruktivismus und Ethik*. Frankfurt: Suhrkamp, 1995.
- Schmidt, Siegfried J. *Foundations for the Empirical Study of Literature: The Components of a Basic Theory*. Trans. Robert de Beaugrande. Hamburg: Buske, 1980.
- Schmidt, Siegfried J. "The Logic of Observation: An Introduction to Constructivism." *Canadian Review of Comparative Literature / Revue Canadienne de Littérature Comparée* 19.3 (1992): 295-312.
- Schmidt, Siegfried J. "Vom Text zum Literatursystem. Skizze einer konstruktivistischen (empirischen) Literaturwissenschaft." *Einführung in den Konstruktivismus*. By Heinz von Foerster, Ernst von Glasersfeld, Peter M. Hejl, Siegfried J. Schmidt, and Paul Watzlawick. München: Piper, 1992. 147-66.
- Schmidt, Siegfried J. *Kognitive Autonomie und soziale Orientierung. Konstruktivistische Bemerkungen zum Zusammenhang von Kognition, Kommunikation, Medien und Kultur*. Frankfurt: Suhrkamp, 1994a.
- Schmidt, Siegfried J. "What Can 'Empirical' Mean in a Constructivist Context? 10 Considerations." *Empirical Approaches to Literature*. Ed. Gebhard Rusch. Siegen: Siegen U, Institute for Empirical Literature and Media Research, 1994b. 109-12.
- Schmidt, Siegfried J. "The Empirical Study of Literature: Reasons, Plans, Goals." *The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture as Theory and Application*. Ed. Tötösy de Zepetnek and Irene Sywenky. Edmonton: Research Institute for Comparative Literature, U of Alberta, and Siegen: LUMIS, Siegen U, 1997. 137-53.
- Segers, Rien T. "Dynamics and Progress in Literary Studies? Some Notes on a Neglected Topic in Literary Scholarship with Special Reference to Reception Research." *Celebrating Comparativism*. Ed. Katalin Kürtösi and József Pál. Szeged: József Attila U / Gold P, 1994. 167-205.
- Shannon, Thomas R. *An Introduction to the World-System Perspective*. Boulder: Westview Press, 1992.
- Spivey, Nancy Nelson. *The Constructivist Metaphor: Reading, Writing, and the Making of Meaning*. San Diego: Academic P, 1997.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. "The Empirical Science of Literature / Constructivist Theory of Literature." *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms*. Ed. I.R. Makaryk. Toronto: U of Toronto P, 1993. 36-39.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. *Comparative Literature: Theory, Method, Application*. Amsterdam: Rodopi, 1998.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. "Bibliography of Work in Contextual (Systemic and Empirical) Approaches in Comparative Cultural Studies." *CLCWeb: Comparative Literature and Culture (Library)* (1995-):
<<http://docs.lib.purdue.edu/clcweblibrary/systemccsbibliography>>.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. "From Comparative Literature Today toward Comparative Cultural Studies." *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 1.3 (1999):
<<http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol1/iss3/2>>.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. "From Comparative Literature Today toward Comparative Cultural Studies." *Comparative Literature and Comparative Cultural Studies*. Ed. Steven Tötösy de Zepetnek. West Lafayette: Purdue UP, 2003. 235-67.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. "The New Humanities: The Intercultural, the Comparative, and the Interdisciplinary." *Globalization and the Futures of Comparative Literature*. Ed. Jan M. Ziolkowski and Alfred J. López. Special Issue of *The Global South* 1.2 (2007): 45-68.

- Viehoff, Reinhold, ed. *Alternative Traditionen. Dokumente zur Entwicklung einer Empirischen Literaturwissenschaft*. Braunschweig: Vieweg, 1991.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System*. New York: Academic P, 1974.
- Wallerstein, Immanuel. *The Capitalist World-Economy*. Cambridge: Cambridge UP, 1979.
- Wallerstein, Immanuel. "World-System Analysis: Theoretical and Interpretative Issues." *World-System Analysis: Theory and Methodology*. Ed. Terence K. Hopkins. Beverly Hills: Sage, 1982.
- Wallerstein, Immanuel. "The Relevance of the Concept of Semiperiphery to Southern Europe." *Semiperipheral Development: The Politics of Southern Europe in the Twentieth Century*. Ed. Giovanni Arrighi. Beverly Hills: Sage, 1985. 31-39.
- Wallerstein, Immanuel. *Geopolitics and Geoculture*. Cambridge: Cambridge UP, 1991.
- Wallerstein, Immanuel. *After Liberalism*. New York: The New Press, 1995.
- Ziolkowski, Theodore. Review of Steven Tötösy de Zepetnek, *Comparative Literature: Theory, Method, Application* (Amsterdam: Rodopi, 1998). *World Literature Today* 73.3 (1999): 606.
- Zitterbarth, Walter. "Der Erlanger Konstruktivismus in seiner Beziehung zum konstruktiven Realismus." *Formen des Konstruktivismus in der Diskussion*. Ed. M.F. Peschl. Wien: VUV, 1991. 73-87.

Ábrahám Júlia⁶⁸

Rekreáció és életminőség
(Recreation and quality of life)

Az előadás - a szerző Phd kutatási témájához illeszkedve - a rekreáció életminőség javító hatásával foglalkozik. Abból indul ki, hogy a rekreáció lényegében az életkedvjavítás, a jóllét teremtés alapvető eszköze, ezáltal az életminőség kutatások speciális részterülete. A probléma nem egyszerűsíthető le a szabadidő kérdéskörére, mivel egyrészt a szabadidő-eltöltés önmagában még nem rekreáció, másrészt a fiziológiás szükségletek kielégítését, vagy a társadalmi kötelezettségek teljesítését is gyakran kíséri egyfajta „rekreatív többlet”. A rekreáció lényegét két irányból lehet megközelíteni: egyrészt örömeiket akarunk átélteni általa, másrészt vitalitásunk (testi-lelki produktivitásunk) növekedésében bízunk. A két tényező együtt-járása kívánatos, de nem szükségszerű. A téma multidiszciplináris megközelítést igényel, hiszen napjaink rekreáció-kutatása még jórészt egy szintézisteremtő kísérlet, amely számos tudományterület „jóllét üzeneteit” összegzi és rendszerezi. A szerző igyekszik behatárolni vizsgálódási tartományát „alulról és felülről” egyaránt, tehát nem tekinti rekreációnak a rutinszerű életvitel során nyert komfortérzetet (pl. zuhanyzás), de az élet ritka pillanataiban átélt csúcstapasztalatokat sem tartja a rekreáció tipikus megnyilvánulásának. Érdeklődési körét azok a rekreatív tevékenységformák alkotják, amelyek a mindennapi jóllét „belülről megépített” kultúrájának fontos elemei lehetnek. A kutatás arra keresi a választ, hogy melyek a rekreációs tevékenység sajátosságai, és hogy a rekreáció mennyiben járulhat hozzá a hétköznapi örömteliségéhez. Ezekből a gondolatokból ad ízelítőt az előadás.

Bakonyi, Eszter⁶⁹

Attitudes towards Economic Competition in the Kaposvár Small Area
(Vélemények a gazdasági versenyről a kaposvári kistérségben)

In my paper, I will deal with public opinion about economic competition in the Kaposvár Small Area, and how these feelings and attitudes are similar to or different from the opinion of the Hungarian population in general. I took part in a Deliberative Poll in Kaposvár organized by the Corvinus University Budapest, and I used the survey data collected just before the deliberative part of the research. Thus, I make statistical analyses and use quantitative method.

The population of the Kaposvár Region is very polarized about economic competition, and usually, these are the social groups with a poorer economic situation which mostly refuse the opening up of markets. Although, the majority of the population of the Kaposvár Small Area are in favour of economic competition, it does not mean that they refuse state intervention in economic affairs. According to the data of Medián Institute, this way of thinking is very typical in Hungary, so the population of Kaposvár is not different in this respect. There are some statements about the role of a strong State in the economy which gained rather high support in the Kaposvár Region.

⁶⁸ Fitness Akadémia

⁶⁹ Medián

It is also known by the researches of Medián that the Hungarian population is mostly suspicious towards several characteristics of a functioning market economy and Liberal free market. People in Kaposvár are not different from the country's average: half of this population is against privatization. However, the relative majority would be happy if foreign investments came to the region which might be explained by the poor economic and employment opportunities in the area.

Four attitude groups was formed by multivariate statistical analysis. These results show that although, there are many people in the Kaposvár Region who are against the market and the foreigners, but the majority support economic competition more or less and opened to the other characteristics of market economy.

Balogh Gábor⁷⁰, PhD

Vannak-e az egyes nemzedékeknek sajátos kompetenciái? Empirikus kutatás egy közigazgatási egységnél.

(Are competencies peculiar to generations of the civil servants? An empirical research at a local government (administration))

A tudásalapú gazdaságban a munkamegosztás hagyományos formáinak térvesztése és az új formák megjelenése új szervezeti struktúrák kialakítását vonja maga után. Az új munkamegosztási formák két domináns tényezője a tudás és a kompetencia. 2008 nyarán kompetenciaalapú kutatást folytattunk Egerben és Szombathelyen. A kutatás „hozádék”, hogy a rendelkezésre álló adatokból vizsgálni tudjuk:

- 1.) Milyen sajátos kompetenciák köthetők az egyes korcsoportokhoz, nemzedékekhez adott önkormányzatoknál és nagyobb önkormányzati igazgatási egységeinél?
- 2.) A két közigazgatási egységnél van-e lehetőség kompetenciaalapú struktúra kiépítésére vagy az egyes nemzedékek között valóban olyan szakadék tátong, amely megakadályozza ezt.

Bartus Tamás⁷¹, PhD

Ingázás és munkanélküliség Magyarországon. Kísérlet a kiegyenlítő bérkülönbségek mérésére

(Are compensating wages paid for costly commuting? Evidence from Hungary)

Vajon kiegyenlítheti-e az ingázás a munkanélküliségben mutatkozó tartós regionális egyenlőtlenségeket? Az előadás azt a hipotézist vizsgálja, hogy az ingázási költségei meghaladják az ingázással elérhető keresetnövekményt (kiegyenlítő bérkülönbséget). A hipotézis vizsgálatához használt adatbázis egy olyan felmérésből származik, amely a 2001 tavaszán elhelyezkedett regisztrált munkanélküliek körében került sor. Az empirikus elemzések célja az ingázással elérhető kiegyenlítő bérkülönbségek becslése. Az eredmények szerint az ingázók bére az ingázási távolság növekvő függvénye, de csak a munkavállalók azon csoportjában, akiknek utazásához a munkaadó valamilyen mértékben hozzájárul. Utazási-költség-térítés hiányában nincs szignifikáns különbség a helyben és a távoli

⁷⁰ Pázmány Péter Katolikus Egyetem

⁷¹ Budapesti Corvinus Egyetem

munkahelyen dolgozók bére között. Utazási költség-térítésben pedig inkább azok részesülnek, akiknek munkahelye alacsony munkanélküliségű térségekben található. Az eredmények azt sugallják, hogy az ingázás kiegyenlítheti az alacsony és a magas munkanélküliségű régiók közötti különbségeket, de nem egyenlítheti ki a magas munkanélküliségű régiókon belüli egyenlőtlenségeket.

Belényi Emese-Hajnalka⁷²

Európai uniós tudástranszfer-lehetőségek a fogyatékkal kapcsolatos szociológiai kutatások területén

(Disability as a research topic: opportunities of knowledge - transfer within the European Union)

A fogyatékkal élőkre vonatkozó európai politikában 1996-ban történt jelentős áttörés. A fogyatékossgot elsősorban betegségnek, képességhiánynak tekintő tradicionális szemlélet helyett ekkor fogalmazták meg először az emberjogi és egyben szociológiai fogantatású egyenlő esélyek biztosításának alapelvét, mint centrális célkitűzést. Az új európai uniós társadalmi-politikai gyakorlatot megalapozó szemléletváltás szükségszerűen napirendre tűzte a kérdéskörre vonatkozó társadalomkutatás elméleti alapvetéseinek, fogalomrendszerének, koncepcionális és módszertani apparátusának megfelelő átalakulását is.

Ma már az egyenlő esélyek biztosításának követelménye az európai uniós dokumentumokban és az azokat megalapozó nyugati elméleti szakirodalomban egyaránt szervesen kapcsolódik a társadalmi exklúzió leküzdésének, a lehető legmagasabb szintű inklúzió elérésének alapelveihez. Az egyenlő esélyek biztosításához az inklúzió megvalósulásán keresztül vezet az út. Az Európa Parlament 1998. évi (1355) ajánlása a társadalmi életből való kizárás multidimenzionális- és folyamat -jellegét emeli ki, amely „magába foglalja a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életben való részvétel nem megfelelő szintjét, egyenlőtlenségeit, vagy teljes hiányát.” Az inklúzió fogalma (amelynek mindmáig hiába keresték a teljes mértékben kielégítő magyar megfelelőjét) a kirekesztéstől való mentességet kifejező pozitív fogalom (Ferge, 2002).

Magyarország és Románia olyan időszakban lépett be az európai közösségbe, amikor ugrásszerűen fejlődnek azok az eszközök, amelyekkel a fogyatékkal élő személyekre vonatkozó közös politikát érvényre lehet juttatni a tagországokban. Ennek ellenére az új politikai szemléletmódot és gyakorlatokat megalapozni hivatott társadalomkutatásban viszonylag lassú a váltás, nehezen alakul ki a kreatív szellemiségű, a hazai viszonyrendszerekből fakadó sajátosságokat az új elméleti-módszertani keretekbe hatékonyan beépíteni képes kutatói potenciál. Előadásomban az említett két országra vonatkoztatva elemzem e helyzet kialakulásának okait, majd pedig a lehetséges kiutakat, megoldási lehetőségeket igyekszem feltérképezni.

⁷² Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

A feminista test teleportálása: Judith Butler recepciója a magyar sajtóban

(Teleporting the feminist body: the reception of Judith Butler's theory in Hungarian media discourse)

Judith Butlernek a testről, szexualitásról és a nemiség elfogadásáról alkotott elmélete szerint, amennyiben a biológiai nemet megfosztjuk magától értetődő, objektíven létező, eleve adott státuszától, akkor ez magával rántja a társadalmi nemek eleve adott ráépülő rendszerét is, s e mozgás révén jóval bonyolultabbá válik a nemi szerepek mátrixa. E kérdéssel foglalkozó magyar sajtó-diskurzusokat vizsgálom a 2005-2008 között. Judith Butler két nemrégiben magyarul is megjelent könyve – a *Problémás nem: a feminizmus és az identitás felforgatása*⁷⁴, valamint a *Jelentős testek: a „szexus” diszkurzív korlátairól*⁷⁵ – magyarországi fogadtatásához kapcsolódó dilemmák és viták diskurzusainak vizsgálatából azt a következtetést vontam le, hogy a test értelmezésével foglalkozó nyugati feminista diskurzusok összekapcsolódásának imitálására tett hazai kísérlet számos akadályba ütközik. Ilyen akadály például az egymásra épülő szövegek társadalmi és diskurzus-kontextusainak hiánya, ami a szövegértelmezések anakronisztikus, és lehetetlen és felesleges is. Ezért ezeknek a szövegeknek a befogadásának egyetlen módja lehet ha a Kelet-Európai hagyományokhoz alkalmazkodva és diskurzusaink sajátos történetiségére építve hagyjuk kibontakozni a magyar feminista kritikát és a queer szakirodalom magyaros verzióját, mely társadalmi vonatkozásaiban és diskurzív kontextusaiban egy alternatív vonulatot képvisel. Előadásomban először Butlernek a performativitásról és heteroszexuális mátrix előállításáról szóló filozófiai elméletét mutatom be, majd ennek különféle hazai szövegekben megvalósuló értelmezéseit vizsgálom a diskurzus elemzés eszközeivel.

Berkovits Balázs⁷⁶ – Oblath Márton⁷⁷

A „fogyatékoság” és a „szociális hátrány” kapcsolatának diskurzusai és politikája

(From special education to sociology. On the relationship between "handicaps" and "social disadvantage": discourse and politics)

A magyar szociológiában az egyenlőtlenségek kérdésköre fontos szerephez jutott az államszocializmus bírálatában. Úgy tűnt, az empirikus szociológia rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyekkel megtisztíthatja és az állami ideológiával szemben felmutathatja a valóságot. Az empirikus kutatások alapján arról a társadalomról adhatott láttelepet, amely önmagát egyenlősítőnek mondta. Bizonyítékokat szolgáltatva az egyenlőnek mondott társadalom egyenlőtlenségeire, a szociológia egyszerre mutathatott rá a szocialista rendszer hamisságára és igazságtalan működésére.⁷⁸ A „szelekciós mechanizmusokat” vizsgáló szociológusok kérdésfeltevése onnan indult ki, hogy miért a cigány és/vagy alsóosztálybeli

⁷³ PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem

⁷⁴ Eredeti címén: *Gender Trouble*. Routledge, 1990, 1999. Magyar fordítás Berán Eszter és Vándor Judit. Balassi Kiadó, Budapest, 2007.

⁷⁵ Eredeti címén: *Bodies that Matter*. Routledge, 1993. Magyarra fordította Barát Erzsébet, Sándor Bea. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2005.

⁷⁶ MTA Szociológiai Kutatóintézet

⁷⁷ MTA Szociológiai Kutatóintézet

⁷⁸ Ld. pl. Kolosi Tamás - Ivan Szelenyi: *Social Change and Research on Social Structure in Hungary*, in Brigitta Nedelmann and Piotr Sztompka (szerk.): *Sociology in Europe. In Search of Identity*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, pp. 141-163

tanulók töltik meg elsőprő arányban a kisegítő iskolák osztályait, ha egyszer közel azonos arányban kellene eloszlania a fogyatékosoknak a népességen belül?⁷⁹ Állításuk úgy foglalható össze, hogy ha az enyhe értelmi fogyatékoság organikus eredetű tünetcsoportot jelöl, és ha ennek ellenére mégis abszolúte jellemző a kategóriákba sorolt gyerekek társadalmi származása, akik többnyire hátrányos helyzetűek, akkor a besorolás nem lehet objektív (ezt az elemzési stratégiát HH-szociológiaként jelöljük).

A gyógypedagógiai (és a pszichológiai) gondolkodás a szocialista lélektan és neveléstudomány ideológiai elvárásaihoz képest jelölte ki illetékességét. Míg az „ideológia” a szocialista társadalmat ideális környezetként tétélezte a gyermek nevelése szempontjából, a gyógypedagógia tudománya képes volt kivonni a „fogyatékos” gyermekeket a „korlátlan nevelhetőség” hatalma alól azáltal, hogy a defektusokat testi, idegrendszeri eredetűnek tekintette. Miközben a speciális nevelés nemzetközi tudománya a hatvanas években eltávolodott a természettudományos érveléstől, az individualizáló embertudományok Magyarországon természettudományos érveléssel igyekeztek kutatási és kezelési területeket elkülöníteni, így biztosítva biológiai-orvosi menedéket mind a terápiára szorulóknak, mind a maguk számára.⁸⁰

Előadásunkban⁸¹ azt mutatjuk be, hogy ezek az eltérő hagyományok miként idéződnek fel, fogalmazódnak újra és alakulnak át az értelmi fogyatékoság (illetve az iskolai lemaradások) és a szociális hátrány (avagy a társadalmi származás) kapcsolatára vonatkozó mai értelmezésekben. Négy karakteresnek tűnő diskurzus kulcsfogalmait rekonstruálva azt hangsúlyozzuk, hogy a gyógypedagógia és a szociológia szembenálló hagyományai – miközben meghatározzák a közpolitika-alkotást - elbizonytalanodtak saját tudományos előfeltevéseikben, nézeteik egyre közelednek, s ma elsősorban a legitim oktulajdonítás monopóliumáért küzdenek. A „sajátos nevelési igényűek (SNI) szociológiájának” nevezhető (és a „hátrányos helyzet (HH) szociológiájával” szembeállítható) negyedik karakteres diskurzus esetében azt is megmutatjuk, hogy létezik az a beszédmód, amely e szakmai bizonytalanságokat sikerrel kezeli, s amely – nyugati minták alapján - képes integrálni az eltérő diszciplináris hagyományokat, jóllehet csak azon az áron, hogy a politikai-kritikai problémafelvetések technikai-pragmatikus kérdésekké alakulnak.

Bernát Anikó⁸² – Páthy-Dencső Blanka⁸³

Életszínvonal-utak: görbék és egyenesek

(Routs of living standard: Curves and straights of living conditions in the Hungarian society between 1992 and 2007)

Az előadás alapját egy 2007-es vizsgálat, a Háztartások Életút Vizsgálata (HÉV) képezi. A retrospektív vizsgálat egyedülálló módon, a rendszerváltás óta eltelt 15 év kezdő- és végpontja alapján követi nyomon a magyar háztartások életét objektív társadalmi-demográfiai tényezők mentén, így azt mutathatjuk be, hogy miként alakult a magyar háztartások élete és életszínvonala ezen objektív dimenziók szerint. Az előadásunk különlegessége az, hogy a szubjektív ítéleteket állítjuk fókuszba azt vizsgálva, hogy a rendszerváltás előtti évektől máig,

⁷⁹ Csanádi Gábor – Ladányi János: *Szelekció az általános iskolában*, Gondolat, 1983.

⁸⁰ Ld. pl. Illyés Sándor: A magyar gyógypedagógia hagyományai és alapfogalmai, in Illyés Sándor (szerk.) *Gyógypedagógiai Alapismeretek*, Budapest, 2000. 15-38. oldal

⁸¹ Az előadás az MTA Szociológiai Intézetben közösen folytatott KnowandPol kutatáson alapul (vezetője: Eröss Gábor).

⁸² TÁRKI

⁸³ TÁRKI

sőt a középtávú jövőben milyen volt, most milyen és milyen lesz a lakosság életkörülményei, életszínvonala saját megítélésük szerint.

A politikai rendszerváltást kísérő gazdasági átalakulás makro- és mikroszintű hatási közül ez az előadás a mikroszintet, azaz a lakosságra gyakorolt hatást vizsgálja, mégpedig abból a szempontból, ahogyan azt az emberek megélték, sőt, még inkább úgy, ahogyan visszaemlékeznek rá. A szubjektív ítéletek alapján először tipikus életutakat kerestünk és aszerint nagyobb csoportokba soroltuk az egymáshoz hasonlóakat, majd részletesebben elemezve megvizsgáltuk azt is, hogy jellemzően mely társadalmi csoportok jelennek meg az egyes életút-klaszterekben. Ennek során az egyes életúttípusok esetében a szubjektivitást szembesítettük az objektív helyzettel, azaz megvizsgáltuk azt, hogy mennyire van összhangban a személyes ítélet és az objektív státusz.

Boros Botond⁸⁴

Digitális szóbeszéd

(Digital rumor)

A szóbeszéd terjedésének digitális módja közösségi felületeken, fórumokban, chatszobákban, blogokon valósul meg. A digitális szóbeszéd (word-of-mouse) a tengeren túl leggyakoribb vásárlást megelőző információszerző elemévé vált. A digitális világ mainstream technikái azonban kezdenek kifulladásra (bannervakság, rezisztencia az online reklámüzenetekkel szemben), hasonlóan az offline eszközökhöz, ráadásul korlátozottan alkalmasak mélyebb szintű meggyőzésre, attitűdök módosítására. Ennek okán elméleti szinten készítek elő egy kutatást, melynek céljai: (1) Rámutatni arra, hogy a digitális világ szereplői közötti online kommunikációba való belépéssel (mint üzenetgazdák) képesek vagyunk befolyásolni a hétköznapi élő szóbeszédet, (2) Bizonyítani, hogy az állampolgárok alapvető döntései a hétköznapi szóbeszéd hatására alakulnak ki, azaz a mainstream/klasszikus reklámozás (akár online vagy offline) mindenhatósága felett eljárt az idő. Az előadás második része a kutatás megvalósításának folyamatát mutatja be, kihangsúlyozva, hogy a fél évesre tervezett kampány mérhetőségét online statisztikai és közvélemény-kutatási eszközökkel lehet majd biztosítani.

Christodoulou, Diana⁸⁵

Life histories of physical education degree holders of Cyprus

(A testnevelőtanárok karrier-kilátásai)

This paper draws on an investigation that focuses on Physical Education Teachers of Cyprus and it is based on a larger research. Sixteen P.E. degree holders responded to in-depth interviews in order to study their attitudes towards physical education and sporting activities. This presentation aims to represent the opinions of P.E. teachers towards the “waiting list” of their employment and to discover their opinion about P.E. classes in elementary schools. The author had to analyze some documents received by the Ministry of Education with the intention to organize properly this research. Results of the study gained through qualitative analysis will be outlined and interpreted.

⁸⁴ Carnation

⁸⁵ PhD student, Semmelweis University

Intolerancia és demokrácia a magyar középiskolások politikai szocializációjában⁸⁷
(Intolerance and democracy in Hungarian adolescents' political socialisation)

Négy megye és a főváros középiskolásainak intoleranciáját más nemzetiségű/etnikumú padtárshoz való viszonyal mértük 2005-ben. Jelentős eltérést találtunk a dunántúli és a tiszántúli megyék között, amiben szerepük van a középfokú iskolatípusoknak is. Az adatok alapján kísérletet teszek az intolerancia több fajtájának megkülönböztetésére. A fiatalok demokrácia-felfogásának elemzéséből kitűnik, hogy az aktív politikai részvétel híveinek intolerancia szintje magasabb másokénál. Antidemokratikus nézetrendszerre azonban az autoriter megoldások támogatóinál sem állnak össze a tapasztalt elemek. További – vagy inkább rendszeres – vizsgálatuk mindenképpen indokoltnak látszik.

Csepeli György⁸⁸, DSc

Párbeszéd a társadalommal
(Dialogue with the society)

A rendszerváltást előkészítő szellemi infrastruktúra kialakításában a magyar szociológiának fontos szerep jutott. Nyelvet adott a mindenki által érzett rossz érzések megszólaltatásához, mely egyben lehetővé tette a piacgazdaság és a politikai pluralizmus jövőképeinek megfogalmazását is. A rendszerváltás óta eltelt 17 évben a szociológia elvesztette a valóság értelmezésében betöltött kivételezett szerepét, kiszorult az értelmiségi közgondolkodás fősodrából. A valóság értelmezéséért *verseny* folyik, melyben a szociológiának erőteljesebben kell részt vennie. Tudunk olyasmit, amit mások nem tudnak, de mondanivalónkat nem tudjuk elég hatékonyan eljuttatni a közönséghez. Verseny van a szakmák között is. Ha nem jelenünk meg a nyilvánosságban, akkor csökken szakmánk vonzereje, csökken kutató és oktató intézményeink súlya. Miközben versenyzünk, *együtt is kell működnünk* a többi tudománnyal. Interdiszciplináris térben kell megjelenünk, mert csak ez teszi lehetővé az új társadalmi tényekre való adekvát reagálást. Javítanunk kell akadémiai reprezentációnkon. A gazdaság, a politikai élet és a civil társadalom vezetőinek be kell bizonyítanunk, hogy hasznosak vagyunk. Tudniuk kell, hogy mit tudunk. Ebben az interface szerepkörben a Magyar Szociológiai Társaságnak pótolhatatlan szerep juthat. A rendszerváltás projektje fordulóponthoz ért el. Eljött az ideje a számvetésnek, a korrekciónak. A szociológia nem maradhat ki ebből a folyamatból. Az emberekben újra rossz érzések vannak, melyeknek sok esetben még a nevét sem tudják, nem is beszélve az okokról. Joguk van megtudni, hogy mi történt velük 1989/90 óta. Próbáljuk meg együtt. Kezdjük párbeszédet a társadalommal. Az előadásban sorra veszem rossz érzéseink néhány forrását, melyek kevésbé lehetnének zavaróak, ha az emberek a szociológus szemével látnának.

⁸⁶ Eötvös Loránd Tudományegyetem

⁸⁷ Az Iskola és társadalom, 2005 című, négy megye és a főváros összes középiskoláinak 9. és 11. osztályaira kiterjedő, meggyéként reprezentatív kérdőíves adatfelvétel alapján.

⁸⁸ Eötvös Loránd Tudományegyetem

A városi nyomás és a szolgáltató vidék

(Urban pressure and consumption countryside)

A posztproduktivista megközelítése vidékszociológiában, a 80-as években jelent meg. A kutatók figyelme a vidék átalakulása, az ellenurbanizációs folyamatok, a fogyasztói igények megjelenése felé fordult. A lokalitások, a helyi cselekvés és a helyi társadalmon kívülről érkező akciók vizsgálata került a vidékkutatások középpontjába. A vidéki tér funkcionális átalakulása és a fogyasztás felértékelődése pedig a társadalmi reprezentáció és a diskurzusok vizsgálatára ösztönözte kutatókat. A „szolgáltató vidék” (*consumption countryside*) alapját azok a szociológiai kutatások jelentik, amelyek a vidéki társadalom átalakulását az ipari társadalomból a posztmodern társadalomba való átmenetként értelmezik

Az átalakuló vidék-város kapcsolat a vidéki területeken jelentkező városi nyomásként (*urban pressure*) is értelmezhető, ami a beépített terület és a lakosságszám növekedését, az állandóan (beköltözők) vagy átmenetileg (turisták) jelen lévő új szereplők megjelenését, valamint a helyi gazdasági tevékenységek diverzifikálódását és új gazdasági tevékenységek megerősödését jelenti. Az új fogyasztói igények megjelenésével a vidék egyes elemei a piaci igényekhez igazodva felértékelődnek, vagy veszítik el jelentőségüket.

Előadásomban a RURBAN⁹⁰ nemzetközi összehasonlító kutatás eredményeit használom fel, amelynek középpontjában a vidék és város közötti átalakuló kapcsolat, a városi hatások és a városi nyomás (urban pressure) jelensége állt. A kutatás egyik altémáját, a városi nyomásként megjelenő vidéki turizmus és fesztiválturizmus jelenségét elemezem, majd példaként az esettanulmányok módszerét segítségül hívva bemutatom és összehasonlítom a balatoni régióban évről évre megrendezett Művészetek Völgye fesztivált és a budai agglomerációban zajló etyeki bor- és gasztronómiai fesztiválokat.

Deák Péter⁹¹, DSc

A biztonságérzet változó tartalma és aktivitás-érdeke napjainkban

(New connotations of the security perceptions)

A biztonság lényegében a kihívásokkal szembeni prevenció a post factum védekezés megelőzésére. Lényegében fenyegetettség nélküli állapot, belső és nemzetközi jogi, szervezeti és infrastrukturális garanciák rendszere, amely mind a közérzet, mind a politika szempontjából bizonyos percepciókban fejeződik ki. Korábban, az elmúlt évszázad második felében a biztonsági kihívások az erőszakjelenségek, fegyveres szembenállások tekintetében jelentkeztek. A globalizáció kiteljesedésének korában azonban a fenyegetettségi érzetek, éppen az újszerű kihívások megjelenése nyomán megváltoztak, bővültek és komplexebbé váltak. Nyilvánvalóvá vált, hogy bizonyos veszély és válságtényezők, amelyek nem

⁸⁹ MTA Politikai Tudományok Intézete

⁹⁰ A RURBAN – *Building New Rural-Urban Relationship Urban Pressure* c. kutatás az az EU FP6-os keretprogramban 2003-2006 között zajlott. A kutatásban 5 ország: Hollandia, Magyarország, Finnország, Spanyolország és Franciaország vett részt. A kutatásban Magyarországot az MTA Politikai Tudományok Intézete képviselte Kovách Imre vezetésével. Résztvevő kutatók: Csité András, Csurgó Bernadett, Jókuthy Emese, Kristóf Luca, Megyesi Boldizsár és Nagy Kalamász Ildikó.

⁹¹ Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

elsősorban katonai jellegűek, egymást indukálják. A technika forradalom új szakasza, a társadalmi fogyasztás igényváltozása és a természet tűrőképessége e három tényező ütközőpontjában olyan feszültségeket szül, amelyek kezelése újszerű rendszereket, metodikákat, együttműködést igényel. Ezt az igényt bonyolítja a globális világrend napjainkban történő felgyorsult változása, a konfliktusok aszimmetrikus jellege, a fenntartható fejlődés nemzetközi akadályrendszere. A fenyegetettségi érzetek tekintetében a hagyományos ellenségkép helyett egy kihívási „jelenségkép” alakul ki. A veszélyérzetek fókuszában az állam, a terület helyett az ember, az állampolgár, a társadalmi életformák, a felhalmozott értékek és infrastruktúrák kerülnek.

A biztonságtudat új erőszakformákat érzékel, amelyek között azonban visszaszorul a hagyományos háború, előtérbe kerül a terrorizmus, szervezett bűnözés, nemzeti-etnikai konfliktusok, szélsőséges radikalizmus és ezekkel járó kirekesztő radikális ideológiai jelenségek. Ugyanakkor a mindennapok kockázattudatában egyre nagyobb szerepet kapnak az extrém természeti jelenségek, globális felmelegedés, energiafüggőség, tömeges, egyidejű illegális migráció, új típusú járványok, és az informatikai rendszerek szándékos, vagy véletlen károkozása. Mindezek a biztonság tartalmában, és a veszélyérzetek formájában manifesztálódó kihívások jelentős és korrekt prioritáselemzést, felkészítő kommunikációt igényelnek, amelyek egy új, interdiszciplináris elméleti területnek, a „veszély, válság és konfliktuselemzés és kezelés” tudományágzatának létrejöttét igényli.

Debarge, Yasmine⁹²

Child Access Services in Hungary: importing a practice or renewing a service?

(Gyermeklátogatási Szolgálatok Magyarországon: átvenni a gyakorlatot vagy megújítani a szolgáltatást?)

Child Access services are places where a guardian parent can leave the child so that the other parent can practice his or her visitation right for a certain time. The visitation can eventually be supervised by a third person not related to the couple. The use of child access service can be an initiative of the parents, but more often, the parents are sent to the service by judges. This presentation will describe the circumstances in which Child Access Services were created in Hungary, and how it introduced family mediation in the country. A specific attention will be given to the 2005 legislation. Part of the child protection institutions reform which was initiated by international lobbying groups for children rights, it made it an obligation for local authorities to provide this service. A parallel will be drawn between these services and the social activities of case workers of the Guardianship Authorities in the 60's. The aim is to show how laws and ideas which tend to answer to a "globalization" of family law, are interpreted within a national institutional and economical context, fitting the culture receiving it while modifying it towards the new norms.

⁹² PhD student, Social Sciences Ecole Normale Supérieure de Cachan, Institut des Sciences Sociales du Politique, France

Sportturizmus Magyarországon a számok tükrében

(Sport tourism in Hungary: a quantitative approach)

Az elmúlt néhány évtized során a sport és a turizmus, két korábban is igen jelentős iparág, hatalmas fejlődésen ment keresztül. A sport és a turizmus közötti kapcsolatban rejlő potenciált a politika is felismeri, kérdés azonban, hogy a sportturizmus, ezen belül az aktív turizmus mennyire elterjedt, és mennyire *lehet* elterjedt a közeljövőben a magyar lakosság körében. Kutatásunk survey módszer segítségével, országos reprezentatív mintán készült (N=1027). Első lépésben a következő alapvető kérdésekre fókuszáltunk: (1) Mennyire elterjedt a testmozgás, illetve az utazással töltött pihenés a magyar lakosság körében? (2) Mennyire látható összefüggés a sportolási és az utazási hajlandóság között? Az eredmények alapján a sportolási és utazási szokások tekintetében négy csoportot lehetett elkülöníteni, ezek mélyreható elemzése az adatfeldolgozás második fázisában történt. A csoportok vizsgálatakor az alábbi kérdésekre kerestünk választ: (1) Hogyan jellemezhető a négy csoport társadalmi összetétele? (2) Milyen szabadidős szokások jellemzik őket? (3) Milyen a csoportok tagjainak társas kapcsolati hálójája? (4) Milyenek az egészséges életmóddal, illetve ezen belül a sporttal kapcsolatos attitűdjeik? A kutatás eredményeinek elemzése arra enged következtetni, hogy az aktív turizmus társadalmi bázisa Magyarországon még nem túl széles, a magyar lakosság nagy részét alapvető életfeltételei, tehát lakóhelye, egészségi állapota és anyagi helyzete akadályozza az aktív turizmusba, és egyáltalán a tartalmas szabadidős elfoglaltságokba való bekapcsolódásban. További gondot jelent, hogy sokan nem ismerik fel az életmódbeli tényezők jelentőségét az egészségi állapot alakulásában, illetve ha a sport egészségre gyakorolt pozitív hatásait el is ismerik, sokak számára a testmozgás nem jelent örömet. Ezért fontos, hogy a testmozgással kapcsolatos pozitív tartalmú üzenetek elérjék a különböző társadalmi csoportokat. Ezekben az üzenetekben - a sokszor emlegetett egészségvédő szerep mellett - a sport, mint tartalmas és élvezetes szabadidős elfoglaltság rekreációs és társas aspektusait is érdemes lenne jobban hangsúlyozni.

Dupcsik Csaba⁹⁴, PhD

Társadalmi igény és társadalomtudományok – a romakutatások példája

(Social demands and social sciences: the example of the research of the Roma)

A magyarországi társadalomtudományokat születését is megelőző felismerés, hogy a romák és nem romák kapcsolatait, a legfinomabban szólva is számos probléma terheli. Ez a problematikusság a 20. század folyamán folyamatosan éleződött, miközben a romák váltak a legnagyobb magyarországi kisebbséggé. A romák és a velük kapcsolatos „többségi” problémák iránti érdeklődés azonban egyeletlen volt: az 1890-es évtized rövid felfutása után a cigányok közel hét évtizedre szinte eltűnnek a hazai társadalomtudományos irodalomból (is).

Az érdeklődés növekedése az 1970-es évek legelején vált érzékelhetővé, de a növekedés a 20. század utolsó éveiben kezdte elérni a... – előadásom egyik témáját éppen ez a dilemma képezi, nevezetesen, hogy mégis *milyen* (mennysiségi) szintet „kell” elérnie a romák kutatásának, miért és hogyan.

⁹³ Semmelweis Egyetem

⁹⁴ MTA Szociológiai Kutatóintézet

A másik dilemma ezen kutatások, illetve az ezekre – akárcsak részben – alapozó irodalom „politikai” irányultsága. Nem akarom újratekinteni a „pozitivizmus-vitát” (mivel valószínűleg nem is lennék rá képes), pusztán adottnak feltételezem, hogy a romák kutatói tisztában vannak azzal, hogy írásuk milyen hatást fog kiváltani befogadóikból (ha lesznek egyáltalán). Magyarán: a magyar diskurzusok részvevői a legsemlegesebb, kínosan leíró látszatra törekvő írásból is dekódolni fogják, hogy az adott írás „a cigányokkal van-e” vagy azok ellen. Annál is könnyebb ezzel az „erős tudásszociológia” előfeltevéssel élnünk, mivel a magyarországi roma-kutatások területén ez az irányultság – más területekkel összehasonlítva – igen gyakran explicit is.

Miközben a mai Magyarországon a mindennapi diskurzusokban a legtöbb alkalommal, a médiában pedig viszonylag gyakran előítéletes közegben jelennek meg a romák, addig a mai magyarországi cigánykutatásokat emancipatorikus és kritikai megközelítések dominálják. A társadalomtudományokat tehát azok a megközelítések uralják, amelyek – kimondva-kimondatlanul, de a leggyakrabban kimondva – a cigányság emancipációjára törekednek, s amelyek a romák marginális helyzetéért inkább kritizálják a „többséget”, mint magukat a romákat. Noha „lenne rá társadalmi igény”, az előítéletes cigánykutatások – szemben mondjuk a publicisztikával – napjainkra valósággal marginalizálódtak.

Duránszkai, Gábor⁹⁵

Recruitment of the polling

(A közvéleménykutatás szervezése)

To ensure representativeness during the session requires, not only a carefully draw up a sample of inhabitants of Kaposvár and neighbourhoods, rather more a management of respondents willingness to take part in the event.

As the recruiter of the Deliberative Poll we would highlight the voice of the fieldwork, including how people felt about the local theme, how we managed uncertainty in connection with taking on invitation. Finally we get answer on what extant demographical distributions could ensure for and during the event.

Farkas Zoltán⁹⁶, CSc

A társadalmi struktúra és a rendi rétegződés

(The social structure and the order stratification)

Az előadás témája egy általános szociológiai elméletbe illeszkedik, de bizonyos mértékig abból kiemelve is érthető. Az előadásban egy adott egyén vagy csoport társadalmi helyzetének a társadalmi viszonyok hálózatában elfoglalt helyét nevezem. Megkülönböztetem a társadalmi helyzet két összetevőjét: (1) az érdekviszonyok hálózatában elfoglalt helyzetet és (2) az erőviszonyok szerinti társadalmi helyzetet. Társadalmi állapotnak nevezem általában az érdekérvényesítés mértékének egyenlőtlenségi rendszerében elfoglalt helyet.

⁹⁵ TNS Hungary

⁹⁶ Miskolci Egyetem

A társadalmi helyzeteket az érdekviszonyok és az erőviszonyok szempontjából tipizálom. A társadalmi helyzet legfőbb típusaiként – a többi között – megkülönböztetem a hatalmi helyzetet, a rivális helyzetet, a tolerált helyzetet, a pártolt helyzetet és a kiszolgáltatott helyzetet. Rámutatok arra, hogy a különböző társadalmi helyzetek különböző mértékben segítik elő az érdekek érvényesítését, azaz különböző társadalmi állapotok elérését teszik lehetővé.

Társadalmi osztálynak nevezem az adott társadalomban hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének összességét. A társadalmi struktúra az adott társadalom társadalmi osztályait, és a társadalmi osztályok közötti tipikus társadalmi viszonyokat foglalja magában. Tehát a társadalmi struktúrát alkotó társadalmi osztályok elvileg megfelelnek a tipikus társadalmi helyzeteknek. Így megkülönböztetem például a hatalmi, a pártolt, vagy a kiszolgáltatott társadalmi osztályt.

Rendi helyzetnek nevezem a normatív egyenlőség alapján általános érvényűnek feltételezhető intézményes szabályrendszerben feltételesen elfoglalt helyzettől való eltéréssel jellemezhető helyzetet. Megkülönböztetem a privilegizált, a normatívált és a degradált rendi helyzetet. A rendi rétegnek nevezem az adott társadalomban hasonló rendi helyzetben lévő egyének összességét. A rendi rétegződés a rendi rétegek rangsora, amely tehát a privilegizált, a normatívált és a degradált rendi réteget foglalja magában.

Az adott társadalmi intézmények által meghatározott társadalmi struktúra történetileg maga is alakítja a társadalmi intézményeket, és így kialakítja a neki megfelelő rendi rétegződést. A társadalmi struktúrán belüli osztályhelyzet alapvetően meghatározza azt, hogy az adott helyzetben levők milyen valószínűséggel kerülnek a különböző rendi rétegekbe.

Fokasz Nikosz⁹⁷, PhD

Örökzöldek, szenzációk és egyebek

Belpolitikai témájú sajtócikkek dinamikájának kvantitatív elemzése

(Evergreens, sensations, and the rest. Quantitative analysis of dynamics of news articles on domestic politics)

A régi görögök szerint igazság az, amire emlékezni érdemes. Ezzel szemben Magyarországon a 2006-os év belpolitikai eseményeiből jószerivel csak a hazugságra emlékezünk. Gyurcsány Ferenc szocialista párti miniszterelnök a párt parlamenti frakciója előtt 2006. májusában elmondott, de csak szeptember 17-én nyilvánosságra került beszédében saját 2004-2006 közötti kormányzásáról állította, hogy azt végighazudták.

A beszéd és az általa kiváltott utcai zavargások miatt a magyarországi események a világ nagy hírügynökségeiben, valamint a CNN és a BBC csatornáján is vezető hírré váltak. A nemzetközi sajtó érdeklődése persze nem volt tartós, a magyar sajtóban azonban a téma kapcsán hosszantartó és rendkívül intenzív publikációs aktivitás indult be.

Előadásomban ennek apropóján szeretném a politikai közbeszéd számos részterületének dinamikáját megvizsgálni a 2000 tavaszától 2008 tavaszáig terjedő időszakban. A „*Tilos Rádió*”, „*gyűlöletbeszéd*”, „*kettős állampolgárság*”, „*kedvezménytörvény*”, „*Trianon*”,

⁹⁷ Eötvös Loránd Tudományegyetem

„kórház-privatizáció”, „egészségügyi reform”, „privatizáció”, „brókerbotrány”, „ügynökkérdés”, „hazugság”, „reform” és más kapcsolódó témák dinamikájának elemzése alapján javaslatot teszek a politikai napilapokban valamely témában megjelenő cikkek időbeli dinamikájának tipológiájára. Bemutatom az általam öröközőnek, szenzáció alapúnak, aktualitáshoz kötöttnek, vagy tematizációs gumicsontnak nevezett témák legfőbb példáit, és egyik típusnak a másikba történő átalakulásának eseteit.

Az időbeli dinamika ismeretében aszerint szakaszolhatunk egy adott (mondjuk kampány) időszakot, hogy mikor, mennyire gyorsulnak fel az események, vagy épp ellenkezőleg mikor áll be valamiféle tematizációs apály. Ennek ismeretében talán olyan gyakorlatias kérdésekre is választ remélhetünk, hogy mikor érdemes a közélet résztvevőinek valamilyen tematizációs kampányt elindítaniuk, s mikor nincs semmi értelme annak, hogy bárki ilyesmivel kísérletezzon.

Résztvevők, és elemzők, de még a szemlélődő kívülállók érdeklődésére is számot tarthat egy olyan modell, amelynek segítségével feltárhatnánk a különböző közéleti témák megszületésének és elhalásának folyamatát, egymást erősítő szimbiotikus kapcsolataikat vagy az egymás közti versengésből fakadó helyettesítési folyamataikat.

Fónai Mihály⁹⁸, CSc

Anómia és depresszió az északkelet-magyarországi romák körében (Anomie and depression among romanies in North-east Hungary)

Több, északkelet-magyarországi kutatásunk eredményei alkalmasak a térségben romák mentális állapotának, az anómia jelenségeinek és a körükben tapasztalt depresszióinak a jellemezésére. Ezek az empirikus eredmények két, nagyobb elméleti keretre reagálnak. Az egyik többek között *James Y. Nazroon* az etnikai megkülönböztetés és bántalmazás egyéni észlelésére megfogalmazott állítása. A megkülönböztetés és a bántalmazás egyéni feldolgozása, az átélt élmények hatása hosszabb távon az egészségi állapot szubjektív értelmezésére is kihat, azok körében, akiket ilyen hatások értek, pl. gyakoribb a magas vérnyomás, és általában az egészségi állapot, benne a mentális állapot rosszként történő értelmezése. A másik elméleti keret a depressziós tünetegyüttes kapcsolatára vonatkozik a testi betegségekkel, és azok hatásával az életminőségre. A hazai kutatók, pl. *Purebl György és Kovács Mónika Erika* többek között Beckman, Bush és Cavanaugh alapján azt állítják, hogy a depressziós tünetegyüttes és a testi betegségek között cirkuláris oksági kapcsolat tételezhető fel.

Kutatásaink mindkét elméleti keret állításainak az empirikus tesztelésére alkalmasak. Legtöbb kutatásunkban szerepeltek az anómiával összefüggő állítások, és az azokra adott, önbevalláson alapuló válaszok. Ezek alapján a térségben élő romák saját helyzetüket kilátástalannak tartják, bizonytalan a jövőképük, és úgy érzik, nem tudnak kontrollt gyakorolni az őket érő hatások felett. Bár az etnikai megkülönböztetést csak közvetve vizsgáltuk, több kérdésre adott válaszaik alapján (pl. mit tartanak családjuk problémáinak) érvényesül a Nazroo által leírt jelenség. Hasonló a helyzet a depressziós tünetegyüttes és a testi betegségek, valamint az életminőség esetében is; a súlyos és a közép súlyos depressziós tünetek aránya magas, és megfigyelhető az szakirodalom által e ténnyel magyarázható testi betegségek magasabb aránya is.

⁹⁸ Debreceni Egyetem

A globalizáció kihívásai és az ifjúsági korszakváltás a kelet- és közép - európai országokban

(Change of era for the youth and challenge of globalization in the East and Central European countries)

Az előadás az ifjúsági korszakváltás kérdésével foglalkozik. Hangsúlyozza, hogy a kilencvenes évek magyar, illetve kelet európai ifjúsági korszakváltás során a piac és a fogyasztás szerepe válik meghatározóvá. Az új, az iskolai ifjúsági korszakba való átmenetet a modernizációból a posztmodernizációhoz vezető hosszabb változásként kell felfogni. Az előadó hangsúlyozza, hogy az átmenet a posztmodernizáció során azt is jelenti, hogy fokozatosan leépülnek a hagyományos struktúrák és elkülönülések, így olyan helyzet alakul ki, ahol egyre nagyobb a káosz és a bizonytalanság. A szerző hangsúlyozza, hogy a fiatalok esélyei növekednek ugyan, de az ifjúsági életutak egyre individualizáltabbakká és egyre kockázatosabbá válnak. az ifjúsági korszakváltást kísérő erőteljes individualizáció egyaránt vezethet az ifjúsági közösségek instabilizálódásához, ugyanakkor azáltal, hogy a fiatalok egyre inkább kortárscsoportokhoz kötődve sajátítják el, illetve alakítják ki azokat az értékeket, életmódokat az individualizálódás új közösségi formák és mozgalmak kiindulópontjává is válhat.

Gáldiné Gál Andrea¹⁰⁰, PhD

Változások a magyar lakosság szabadidő-sportolási szokásaiban

(Changes in the leisure-sport habits of the Hungarian population)

A Sport XXI. Nemzeti Sportstratégiában meghirdetett célok és programok megvalósítása során a Sport Szakállamtitkárság többek között arra törekszik, hogy sikerüljön az évtizedek óta alacsony szabadidő-sportolási mutatókkal bíró magyar társadalmat „Sportoló Nemzet”-té alakítani. A kihívás nagy, ugyanakkor nem lehet tovább halogatni a valós cselekvést, mert a lakosság rendkívül rossz mortalitási és morbiditási adatai komoly gazdasági és szociális problémákat vetítenek előre. A stratégia 2020-ig határozza meg az elvégzendő feladatokat, a programok hatékonyságának monitorozása azonban csak úgy történhet objektívan, ha tudjuk, hogy honnan is indulunk. Éppen ezért rendkívül fontos a magyar lakosság jelenlegi sportolási szokásainak feltárása, illetve a múltban lezajlott, ilyen irányú vizsgálatok eredményeivel való összehasonlítás révén az aktuális tendenciák meghatározása.

A szerző előadásában bemutatja az ISSP (International Social Survey Programme) nemzetközi összehasonlító kutatás 2007-es, többek között a lakosság szabadidő-sportolási szokásaival, egészségi állapotával kapcsolatos hazai eredményeit. Az 1027 fő (N=1027) által kitöltött kérdőív adekvát kérdéseire kapott válaszok statisztikai analízise révén lehetőség nyílt egy alapos állapotfelmérésre, illetve a szabadidő-sportolást befolyásoló szociológiai tényezők feltárására is. Ezen túlmenően a legfrissebb adatok és a korábbi kutatási eredmények összevetése alkalmat adott arra, hogy elemezzük az elmúlt időszak gazdasági és társadalmi változásainak a vizsgált területekre gyakorolt hatását.

A legújabb eredmények is azt jelzik, hogy a testedzés, mint napjaink ülő életmódjának egyetlen lehetséges kompenzáló eszköze sajnos még mindig a lakosság töredékének mindennapi tevékenységrendszerébe épült be. A magyar társadalom tagjainak egyharmada egyáltalán nem sportol szabadidejében, és összességében a lakosság 60%-a nem végez olyan rendszerességgel testmozgást, amely a szakemberek szerint megfelelő pozitív hatást gyakorolna a szervezetre. Ha a testmozgást nem végzők társadalmi jellemzőit vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy inkább alacsony iskolai

⁹⁹ Oktatókutatató és fejlesztő Intézet, Kutatási, Kutatásszervezési és elemzési Központ

¹⁰⁰ Semmelweis Egyetem

végzettségűek; a budapestiek; illetve a községben-élők között magasabb az arányuk. Ezen eredmények közül különösen a fővárosiaké meglepő; a korábbi kutatások ugyanis mindig őket találták előnyös helyzetben a sportolás terén. A sportolásban részt vevők esetében újdonság, hogy a nők összességében a férfiaknál nagyobb arányban számoltak be heti többszöri vagy mindennapos testmozgásról. Bízató, hogy a kutatás adatai szerint nőtt a 63 év feletti korosztály fizikai aktivitásban való részvétele.

Gerő Márton¹⁰¹

Hálózati dinamika a sajtójelenlét mögött (Network dynamics behind the press presence)

Előadásomban egy 2007-ben lefolytatott kutatás egyes eredményeit ismertetem. A kutatás során jogvédelemmel foglalkozó civil szervezetek sikerességének és kapcsolathálózati pozícióinak összefüggéseit vizsgáltam. A sikeresség egyik indikátorának a sajtómegjelenések számát tekinthetjük.

Összesen 148 szervezet 2001 és 2006 közötti, három országos napilap online változatában (Magyar Nemzet Online, Magyar Hírlap Online és Népszabadság Online) való megjelenésének számát vizsgáltam. A megjelenések számából előállított, súlyozott rangsor skálafüggetlenhez közelítő eloszlást mutat, ami hálózati dinamikát sejtet a háttérben. A szervezetek közötti két kapcsolattípus, a tranzakciós (pl. projekt) és szövetségi (pl. sajtónyilatkozatok) mentén kirajzolódó hálózatokban elfoglalt pozíció (közöttség-, fokszám- és közelség centralitás) és a rangsor közötti összefüggések vizsgálata megerősíti ezt a feltételezést. A mutatók közül egyedül a közöttség-mutató az, amely a rangsorral korrelációt mutat, így valószínűsíthető, hogy nem egyszerűen a centrális pozíció, hanem a közvetítő szerep járul hozzá leginkább a sikerességhez.

A sikeresség más indikátoraival való közös vizsgálat azonban azt is megvilágítja, hogy a sajtómegjelenés hogyan épülhet be a sikeresség egy több szempontú vizsgálatába, sikeresség-rendszerébe.

Göncz, Borbála¹⁰²

Deliberated opinions and attitudes on the EU (Megvitatott vélemények és attitűdök az EU-val kapcsolatban)

The general lack of information and lack of interest about the EU is often mentioned both in the public discourses and the scientific research. The concept of “rational ignorance” is particularly interesting regarding the public opinion on the EU, as - being too distant and too complex, people are less eager to make an effort to gather the necessary information and to form an elaborate opinion on it. This way the measured public opinion on it is more likely to be only a superficial one which is even more object of being unstable over time and not consistent than the public opinion on other political issues related to the domestic political arena. Thus the methodology of Deliberative Polling® provides a unique opportunity to see how opinions and attitudes change after providing people with information, experts' insights and making them discuss the issue with other people.

¹⁰¹ PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudománygyetem

¹⁰² Phd candidate, Corvinus University of Budapest

In the presented paper the questions of opinion and attitude changes on the EU, their consistency and the factors affecting them are addressed through quantitative analysis of pre- and post-deliberation survey data (based on a deliberative poll held in Kaposvár and its area in May-June 2008). Whilst the level of knowledge regarding the EU increases both in an objective and a subjective way, the opinion and attitude changes are barely consistent. After the deliberation the support of the EU and the integration process became more accentuated whilst there is a rising uncertainty regarding its direct consequences on one's life together with a decreasing symbolic attachment to it. When looking for the factors affecting these tendencies we find that demographic factors have no effect on opinion changes which are rather influenced by the small group discussions. On the other hand uncertainty is not connected to opinion changes, it can be rather explained by the fact that an initially very positive attitude became closer to the reality.

Hammer Ferenc¹⁰³, PhD

Az igazi. Nyugati márkák és az autenticitás versengő elképzelései a szocializmusban
(Brands, consumption and authenticity in socialist Hungary: The case of jeans)

„Az illat bárkit a maga teljes valójában hirtelen idéz meg; nem csak a szavai vagy a gondolatai lesznek megidézve, hanem a illető a maga teljes fizikai valójában, ami őt vonzóvá, kíváncsivá és Ővé teszi. Az illat révén az egész hangulat, személy vagy helyzet előttünk lehet egy nagyon közvetlen, mediálatlan módon. És egy ehhez mérhető erejű vonzereje, varázsa van a tárgyaknak.“

Milena Veenis: 'Consumption in East Germany. The Seduction and Betrayal of Things'. *Journal of Material Culture*, 1999, Vol 4(1): 79-122, p 79.

Dolgozatomban a farmernadrág szocializmuskori történetének egy fontos aspektusát tárgyalom, mégpedig, hogy a mit jelentettek a márkák és általában a nyugati farmerek a szocialista tervgazdaság kulturális és társadalmi kontextusában, különös tekintettel a marketing hiányára, a nyugati holmik hozzáférhetetlenségére vagy az áruhiányra. A kutatás alapjául az a mintegy 130 írott beszámoló szolgál, melyben szerzőik elmesélik első farmerjüktörténetét. (Az anyag alapján alkotott első következtetéseim megjelentek: 'Sartorial Manoeuvres in the Dusk: Blue Jeans in Socialist Hungary.' In F. Trentmann & K. Soper (eds.) *Citizenship and Consumption*. London: Palgrave Macmillan, 2008.) Ebben az érdekes forrásanyagban észrevettem egy visszatérő motívumot, mégpedig, hogy a farmer eredetisége (nyugati eredete, illetve márkája) mily sokféle módon kapcsolódik az adatközlő életének más, a személyes egyszerűséggel kapcsolatos olyan aspektusaival, mint a közszemlére kitett test, az individualizált ruhadarab, a személyiséget új helyzetbe helyező körülmény, új időiséget adó tárgy stb. A farmer eredetisége érdekes személyes, esztétikai, politikai, társadalmi és pszichológiai aspektusokon keresztül kapcsolódik a beszélő élete autenticussága kérdéséhez, és mindeközben a márka fogalmát is sikerül lassan kiszabadítani a fétis-vád szorításából. A kutatás következtetéseit tekintve túl kíván lépni a farmernadrág megszokott, hidegháborús értelmezéseire, továbbá bemutatja, hogy a farmertörténetekben a szó szoros értelmében testet öltött (*incorporated*) emlékezet miként járul hozzá a szocializmus emlékezete pluralizálódásához. Az a tény pedig, hogy jelen kutatást egy gyarapodó globális kutatói hálózat (Global Denim Project: <http://www.ucl.ac.uk/global-denim-project/>) tagjaként

¹⁰³ Eötvös Loránd Tudományegyetem

végzem, megmutatja, hogy a megfelelő analitikus fogalmak megválasztásával egy mégoly tényleg reménytelen partikularitás is hozzá tud tenni a kortárs globalizálódó társadalomtudományhoz, mint a farmernadrág kérdése a Kádár-korszakban.

Herman, Zita¹⁰⁴ - Ignácz, Zsófia¹⁰⁵

Knowledge gain and attitude change during a deliberative poll

(Case study: the DP on regional unemployment in Kaposvár, June 2008)

In the Kaposvár Deliberative Polling (DP) participants filled in a questionnaire on their arrival (T2) to the event and at the end of it (T3). The focus of the exposé is to present the changes that occurred from the original (T1) to T2 and T3 (on identical questions). Therefore, the study operates with those 108 participants who have filled all three questionnaires, and treats them as the whole population (like participants of an experiment).

The study outlines how a DP effected the participants in two areas:

The first is information learning, defined as how does the level of their factual knowledge change. It is measured 9 knowledge questions, where there is always one correct answer to a question. The study of this change is a test of Fishkin's hypothesis according to which 2/3rd of the studying takes place between T1 and T2 and the rest happens until T3. The Kaposvár case shows that this is not quite true and also that the knowledge gain has a repartition-pattern and it is quite weak.

The second is what sort of attitude change do participants undergo during the deliberation process about the Hungarian economical situation: the labor market and unemployment. While in T1 all listed solutions were mainly welcomed, in T2 and T3, the certainty towards all solutions welcome slowly declined. The participants' attitude changes about the solution of illegal work are significant between T1 and T2, but it seems that there was no significant change in their attitudes between T2 and T3. Moreover, the participants understood the meaning of the different solution of unemployment.

Huszár Józsefné¹⁰⁶

A veszprémi nők kerekasztalának története a rendszerváltás után

(The history of Veszprém Women's League after the breakdown of the communist regime)

- 1994 Soros Demokrácia pályázata alapján a League of Women Voters (továbbiakban Liga szervezésében 20 nőt vittek ki az Egyesült Államokba, a működő demokráciát tanulmányozni.
 - A 200 jelentkezőből 40 fő meghallgatása után én is a kiválasztottak között voltam
- Tanulmányút 2004 nyarán, mindenki máshova került én Utah Államba.
- 1995 január a Liga szervezésében Demokrácia Nő !! konferencia Budapesten
- 1995 április megalakítom a Veszprémi Nők Kerekasztal a Egyesületet
- 1997 Megnyerjük a Liga által kiírt pályázatot, ami anyagi lökést adott az egyesület működéséhez

¹⁰⁴ MA Student, Eötvös Loránd University

¹⁰⁵ MA Student, Eötvös Loránd University

¹⁰⁶ Veszprémi Nők Kerekasztala

- 1999 Megjelenik a „Nőszemközt az ezredfordulóval” című könyvem a pályázat eredményéről.
 - 1999 Meglátogat bennünket a Liga vezetősége, tanulmányozza a magyar körülményeket
- Megindul az egyesület munkája, amihez elméleti segítséget ad a Liga
 - A segédanyagokat hajó postán küldték, mert a súlya meghaladta a korlátot
 - 2002-ben megjelent a „Hiányzol Éva! című könyvem, amiben felhasználtam és egy szép írásban emléket állítottam az Amerikai Szavazó Nők Ligája segítségének
 - Utoljára a szeptember 11-i terrortámadás után írtunk levelet és küldtük el 40 aláírással részvétünket.

Jelenfi Gábor¹⁰⁷

Népszavazási kampány-dinamika a nyomtatott és az online sajtóban (Dynamics of the referendum campaign in print and online media)

Egy kutatás során a legfontosabb magyar sajtótermékeket vizsgáltuk a 2008 tavaszán rendezett népszavazási kampány során 7 héten keresztül. A fő napi és hetilapok, valamint internetes portálok ezen időszakban megjelent cikkeit gyűjtöttük össze és tartalomelemeztük néhány egyszerű szempont szerint. Elsősorban a népszavazással kapcsolatos cikkek témáját, műfaját, irányultságát és a médiumok közti különbségeket elemeztük. Erre az adatgyűjtésre alapozva elindítottunk egy vizsgálatot, melynek során az egyes médiumokban megjelenő cikkek időbeli dinamikájának törvényszerűségeit elemezzük. A diffúziós folyamat növekedési görbéihez matematikai modellek illesztését kíséreljük meg, mely alapján megpróbáljuk elvégezni a lejátszódó folyamatok mind tágabb értelmezési keretbe történő illesztését, mind az egyes (rész)dinamikák részletekre bontását, a folyamatok mögött lejátszódó lehetséges okok felderítését. A kutatás során felhasználjuk a különböző növekedési függvények és formák elméletét, a logisztikus leképezés és egyéb matematikai függvények matematikáját, a káoszelmélet alapjait továbbá a technológiai innovációk diffúziójának elméleti keretét.

Kabai Imre¹⁰⁸, PhD

Poszt-adoleszcens jelenségek a fiatal diplomások életútjában. Trendek és fordulópontok (Post-adolescent phenomena in the walk of life of the young professional classes. Trends and turning points)

Előadásomban arra vállalkozom, hogy az életutak vizsgálatának egy sajátos, sok szempontból újszerű megközelítését mutassam be egy, a friss diplomások körében végzett kutatásunk adatain. A fiatalok „önállósodásának” folyamatát, és annak összetevőit veszem számba, egy olyan kategória-rendszert alakítok ki, amely – a poszt-adoleszcencia jelenségköréhez kapcsolódva – az életesemények egyfajta empirikus csoportosítását teszi lehetővé. A Zsigmond Király Főiskola Társadalomtudományi Kutatóközpontja által készített „Végzett hallgatók vizsgálata 2006-2007.” című kutatásunk eredményei alapján bemutatom két csoport (a 25-29 éves, nappali tagozaton végzett valamint az idősebb, 35-49 éves, levelezős

¹⁰⁷ Forsense Piackutató Intézet

Eötvös Loránd Tudománygyetem

¹⁰⁸ Zsigmond Király Főiskola

diplomával rendelkezők) életútjának különbségeit életük első 25 évében – példájukkal szemléltetve a poszt-adoleszcens életutak folyamatait és következményeit. Ezt követően egy „szkepszis-mutató” megkonstruálása révén összevetem a két csoport gondolkodásmódjának egyes aspektusait, jellegzetes eltéréseit („mi kell a boldoguláshoz...”).

Az életutak problémaköréhez kapcsolódóan elemzem az „Életünk fordulópontjai” című kutatás első hullámának adatait: megvizsgálom három életesemény (az első gyermek, a teljes állás és az önálló lakás) idősoros adatait az elmúlt fél évszázadban. Arra vagyok kíváncsi, hogyan alakult a fiatalok élete 20, 25 majd 30 éves korukig: milyen szintjét érték el az „önállósodásnak” (ez esetben 8 életeseményt követelem nyomon). A nagyszabású adatbázis lehetővé teszi, hogy 1951-től 2000-ig évről évre külön elemezzem az iskolázottság szerint elkülöníthető csoportokat 25 éves korukban. A mintegy 50 éves idősor adatai révén bemutatom az életutak fontosabb fordulópontjainak időbeli változásait, iskolázottság szerint „rétegspecifikus” jellegzetességeit, a poszt-adoleszcens jelenségek jeleit a magyar társadalomban.

Kaiser Tamás¹⁰⁹, PhD

A többszintű kormányzás és a regionális modernizáció (Multi-level governance and regional modernization)

Az előadás célja, hogy feltárja a többszintű kormányzás elméleti hátterét, beleértve a politikatudomány különböző területein alkalmazott megközelítéseket. A megközelítések sokszínűsége ellenére négy alapvető sajátosság emelkedik ki, ami egyben megteremti az alapját a további akadémiai és alkalmazott politikatudományi kutatásoknak. Az első a nem-állami szereplők megjelenése a különböző döntéshozatali szinteken; a második az egyes szinteket összekapcsoló közpolitikai hálózatok, a harmadik az állam szerepének megváltozása, a negyedik pedig a demokratikus részvételi formák és a hatékony kormányzás együttélésének problematikája.

A többszintű kormányzás jelenségére az Európai Unió regionális politikájának végrehajtása során figyelt fel a politikatudomány, és a koncepció azóta is meghatározó helyet foglal el az európai tanulmányok elméleti és módszertani eszközrendszerében, gyakran összekapcsolódva a vertikális és horizontális európaizáció tartalmával és fogalmi kereteivel. Az előadás második része ennek megfelelően azt vizsgálja, hogy mely közpolitikák mentén, milyen feltételek mellett és intézményi modellekben valósul meg a többszintű kormányzás a közép-európai tagállamok régióinak egyes esetében. A probléma aktualitását mutatják azok a közigazgatási és közpénzügyi reform folyamatok, amelynek tengelyében az EU-konform intézményi és társadalmi felzárkózás modernizációs feltételrendszerének kimunkálása és bevezetése áll.

A harmadik rész a többszintű kormányzás „alsó szintjét”, a regionális kormányzás külső és belső feltételrendszerét mutatja be elsősorban a hazai regionalizálás fejlődése és perspektívái nézőpontjából. Ebben az összefüggésben a régió olyan területi tökézzel rendelkező entitásként értelmezhető, amely rendelkezik a megfelelő társadalmi és politikai legitimációval, önálló finanszírozási forrásokkal, intézményi és adminisztratív kapacitásokkal. A vertikális európaizálás kiteljesedése mellett előtérbe kerül a horizontális európaizálás, amelyben a többszintű kormányzás azonos szintű és érdekű szereplői intenzív és változatos formában működő kapcsolatokba lépnek egymással. Ennek specifikus eseteként az előadás

¹⁰⁹ Pannon Egyetem

különösen az európai térbe történő bekapcsolódás lehetséges csatornáinak, a regionális hálózatoknak a szerepét tárgyalja az érdekek megjelenítése és érvényesítése szempontjából.

Kanczler Balázs¹¹⁰

A rendszerváltás, mint válságmegoldás Magyarországon 1989

(The political changing, than crisis solution in Hungary 1989)

A strukturális destruktív konfliktus esetében nincs esélyük az egyéneknek a konfliktus konstruktív transzformációjára. Ezekben az esetekben a győztesek és a vesztesek kollektív sorsa vár rájuk, melyből a menekülés az egyetlen kiút. A résztvevőket kölcsönösen elemésztő, destruktív bűvös kör nemzedékek életén ívelhet át, kisebb-nagyobb megszakításokkal, vagy azok nélkül. Az olyan társadalmakban, melyekben az egyének nagy tömegei számára szabad mozgástér biztosított, jobbak az esélyek a destruktív konfliktusok megoldására. A szervezeteknek, csoportoknak, személyeknek, akik a konfliktusok hordozói, lehetőségük van arra, hogy a felmerült konfliktusokat enyhítsék, vagy megoldják. Ha nem képes kreatív módon egy szervezet reagálni a létezésével kapcsolatos külső konfliktusalakító mozzanatokra, akkor a belső konfliktusok természete is megváltozik. Az államszocializmus csődje intő példa azon társadalmak számára, melyek a diszfunkcionális tünetekre a kreativitás és innováció helyett bürokratikus szervezetek létezésével reagálnak. A válság sújtotta szervezetek tagjaira a zavartság, a düh, a frusztráció és a félelem jellemző, s ez lehetetlenné teszi számukra a cselekvés egyetlen megoldási módját, az alapkonfliktust okozó tényezők megismerésére alapozott új stratégiáknak az alkalmazását. A válságba való beavatkozás azok számára lehetséges, akik nem viselnek felelősséget a helyzet kialakulásáért. A destruktív konfliktusok terét a válságba való beavatkozás során, oly módon kell átalakítani, hogy egyre inkább a konstruktív konfliktusok kerüljenek előtérbe.

Kanczler Balázs¹¹¹

Médiaháború Magyarországon 1989-1996

(The media war in Hungary 1989-1996)

A rendszerváltás utáni első parlamenti ciklusban alakult ki a médiaháború. A szocialista rendszer lebomlásáig vezethető vissza ennek kezdete. Ugyanis az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokat folytatott a többpártrendszer bevezetéséről, mikor szóba került a médiatörvény megalkotása, de azt a demokratikusan megválasztandó parlamentre hagyták. A választásokat követően a győztes koalíció az MDF, a Kereszténydemokrata Néppárt és a Független Kisgazdapárt nehezményezték az ellenzéki attitűdöktől átfűtött médiastílust. Elvárásokat támasztottak a média irányába, hogy segítse a demokratikusan megválasztott kormányt, de mivel ez nem történt meg, a média liberális túlerejében tematizálták a konfliktust. A médiában dolgozó újságírók úgy érezték, hogy az új hatalom kritizálása újságírói feladatuk, s a kormány panaszkodását konzervatív arroganciaként értelmezték. A kormány a közszolgálati média feletti teljes hatalom megszerzését látta radikális megoldásként. A kormány a médiatörvény megalkotásáig egy olyan átmeneti állapotot hozott létre, melyben a függetlenség garantálását a televíziónál Hankiss Elemérre, a rádiónál Gombár Csabára bízta, s ehhez jogilag teljes hatalmat kaptak. A médiaháború kirobbanása előtt a

¹¹⁰ Hallgató, Miskolci Egyetem

¹¹¹ Hallgató, Miskolci Egyetem

médiaelnököket a kormány és az ellenzék a legteljesebb egyetértésben kérte fel. A médiaháború kezdeti oka az volt, hogy az érdekcsoportok nyomást gyakoroljanak a törvény alakulására, azonban hamar kiderült, hogy a háborúskodás inkább akadályozza a törvény elfogadását. 1989-1996 között nem azért volt médiaháború, mert nem hozták meg a médiatörvényt, hanem azért nem volt médiatörvény, mert harc folyt a média pozícióiért.

Karády Viktor¹¹², DSc

Régiók és társadalomszerkezetek a Kárpát-medencében

(Regions and social structures in the Carpathian basin)

Az előadás a Kárpát-medence társadalmának a dualista korra kialakult regionális szerkezetét mutatja be néhány lényegesnek ítélt társadalomtörténelmi mutató segítségével. Egy rövid elméleti felvezetés után, amelyben a természetes és az adminisztratív (politikai) régiók szociológiai tartalmára reflektálok, kétfajta számszerű jelzéssort tárgyalok. Ezek egyrészt a nagy politikai-statisztikai régiók nyers vagy globális modernizációs szintjét közvetlenül, egymás viszonylatában tükröző jelzőszámok, az iskolázottsági szinteknek, az osztály- és rétegszerkezetnek valamint a népjólétnek illetve életminőségnek az 1900-1913 közötti években eszközölt megfigyelései szerint. Másrészt ennél részletesebben is mutatok be kétváltozós jelzésekkel felekezet-sajátos iskolázottsági megoszlásokat régiók szerint, melyek az előbbieknél is pontosabban tükrözik az Európában egyedülállóan multi-konfesszionális összetételű honi társadalom régiói népességében a múlt század elejére, tehát a nemzetállam és a szabadpiaci gazdasági rendszer kiépülésének első fázisában előállt legmarkánsabb regionális modernizációs szintkülönbségeket.

Keller Tamás¹¹³

Fátum vagy nehéz örökség. Intergenerációs személyiségvonások szerepe a jövedelmek átörökítésében

(The impact of intergenerational personality trait on the transmission of economic status)

Az előadás a hátrányos helyzet generációk közötti átörökítésének egy speciális aspektusával foglalkozik: mennyiben befolyásolja az apa és fiú nemzedékek közötti személyiségbeli hasonlóság az utódok jövedelemmel definiált gazdasági sikerességét. Az előadás során három kérdésre keresem a választ:

- (1) Van-e a családban átörökített személyiségvonásoknak hatásuk a jövedelemre,
- (2) Az intergenerációs hatásoknak mekkora részét teszi ki a személyiség átörökítésén keresztül jelentkező befolyásoló erő, valamint
- (3) Az átörökített szülői hatások mennyire tartósan befolyásolják az utódok keresetét. Az elemzéshez a Társi által készített Magyar Háztartás Panel, illetve a Háztartások Életpálya Vizsgálata adatait használom fel. Az adatok lehetővé teszik egy olyan optimizmus-pesszimizmust mérő skála használatát, amely az egyéni problémamegoldó képességre és a jövőbe vetett bizalomra helyezi hangsúlyt, és ezeknek az információknak a figyelembevételével közelíti a megkérdezettek személyiségét. Az előadás során olyan, két regressziós egyenletet tartalmazó, útmodell eredményeit mutatom be, ahol az apa és fiú

¹¹² Central European University

¹¹³ TÁRSI

jövedelme közötti korreláció van felbontva egy direkt, és egy indirekt (a személyiség átadásán keresztül érvényesülő) hatásra. A kapott eredmények felhívják a figyelmet, az örökölt hátrányos helyzet mentalitásban keresendő gyökerére.

Kerülő Judit¹¹⁴, CSc

Egy romatelepen működő iskola bezárásának tapasztalatai

(The experiences of closing a school located in a neighbourhood of Gypsies)

Az európai országokban lefolytatott tanulói teljesítménnyel foglalkozó kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar oktatási rendszer biztosít a legkevésbé egyenlő esélyeket az alacsonyabb iskolai végzettségű, szegényebb családokból származó gyerekeknek. A teljesítmények jobban szóródnak az iskolák között, mint az iskolán belül. Az etnikai szegregáció felerősíti ezt a hatást.

Ma a szakirodalom, az integráció kérdésében lefolytatott kutatásokkal egyértelműen igazolja, hogy a szegregáció növeli az iskolai kudarcokat és megnehezíti a lemaradások csökkentését, akadályozza a valamilyen hátrányban lévők társadalmi beilleszkedését. A megoldás egyszerűnek és kézenfekvőnek tűnik, meg kell szüntetni a szegregációt és az integráció megvalósításában kell gondolkodni. A referátum egy nyíregyházi általános iskola bezárása kapcsán járja körül ezt a problémát.

2007. augusztusától Nyíregyháza Város Önkormányzata egy 1958-tól működő általános iskolát szüntetett meg. Az ok nem a szokványos, demográfiai problémákból adódó gyermeklétszám csökkenése volt, hanem, hogy az idejártó gyerekek közel 100 százaléka roma származású. A szegregáció ebben az esetben összefüggött a lakóterület szegregációjával, hisz a városnak ez a része a hetvenes évek végétől alacsony iskolai végzettségű, társadalmi periferián, igen rossz körülmények között lévő cigány családok által lakott. A telep tudatos városfejlesztési és lakáselosztási döntés eredményeként szegregálódott és vált ennek következményeként homogén összetételűvé az iskola. Az itt élők leszakadása jelentős, már-már véglegesnek tekinthető.

A város önkormányzata a Hátrányos Helyzetű Gyerekek Alapítványa feljelentésére kénytelen volt reagálni, hosszas tartalmi, politikai viták és egyeztetések végén a szegregáció felszámolása érdekében beszüntette az iskolában a tanítást és az ide járó gyerekeket városi iskolákba helyezte át.

A döntés hatalmas indulatokat kavart úgy a telepen élők, mint az integrációra kiszemelt iskolákba járó gyerekek szülei között, akik minden lehetséges fórumot, médiumot igyekeztek felhasználni azért, hogy azokba az iskolákba, ahova gyerekeik járnak, ne kerüljenek roma tanulók.

Az integrált oktatás 2007. szeptemberétől elkezdődött, az azóta eltelt idő és tapasztalatok alapján kirajzolódnak az eredmények és a nehézségek. Az előadás elkészítésével az volt a célom, hogy az integrációban gondolkodók, annak megvalósításában dolgozók számára egy konkrét eset elemzésén keresztül bemutassam, milyen lépések, reakciók és ellenreakciók születtek, milyen nehézségekkel kellett szembe nézni. Az előadás bemutatja továbbá az integráció állomásait, alapelveit és megvalósulásának tapasztalatait.

Vizsgálati módszerként tartalom és dokumentumelemzés mellett, a döntéshozókkal, iskolaigazgatókkal, a megszüntetett és a befogadó iskola tanáraival, szülőkkel készített interjútechnikát alkalmaztam.

¹¹⁴ Nyíregyházi Főiskola

Az öt karika bűvöletében, az olimpia évében

(In the magic of five circle, in the year Olympic Game: dream team, golden people)

Minden egészségesen, dinamikusan fejlődő társadalomban kiemelt szerepet kell kapnia a sportnak. Ezt példázzák az ókori sportjátékokból kialakult olimpiai játékok, ezt a nemes célt szolgálták a századfordulón elindított és új eszmerendszerben megfogalmazott újkori olimpiák. Az ezredforduló a sportéletben is változásokat hozott, új kihívások megfogalmazását és megoldását kívánta meg mind gazdasági, mind szervezeti szinten. Olyan sikeres sportágak, mint az ötvenes évek aranycsapatával is világhírnevet szerzett magyar labdarúgás vagy tornasport egyre inkább háttérbe szorultak, kevesebb eredményt mutattak fel az ezredfordulóra. Népszerűségük nem csökkent, szabadidős sporttevékenységként ma is vezető sportágnak számítanak. Ugyancsak változás mutatkozik a sportok királynőjeként emlegetett atlétika terén is. Magyarország nem tengeri ország, kevés a tó, a nagy vízfelület, mégis a szárazföldi sportok helyett a vízi sportokban érték el sportolóink kimagasló eredményeket. Ez a hagyomány szinte töretlennek mutatkozik pl. az úszásban, evezésben, vízilabdában. A sportszociológiai életmód-kutatások sorába illeszkedő kutatások az életutak elemzésén, a társadalmi mobilitás és a gazdasági, szervezeti változások vizsgálatán épülnek fel.

Az aranycsapat és az aranyemberek életútja egy-egy korszakhoz szorosan köthető. Ez a szerep és a kiemelkedés, az élre kerülés vállalása a művészetben is megjelent, megfogalmazódott. A győztesek dicsőítő ódáit az ókori olimpiák idejéből megőrizték a dokumentumok. P. de Coubertin Óda a sporthoz címmel fogalmazta meg az újkori olimpiai mozgalom filozófiáját. A művészet és a sport kapcsolata örök és egyben örökös változásban van. Az olimpiai eszme, amely a test, a szellem és az akarat tulajdonságainak kiegyensúlyozott egységét helyezte előtérbe egészen új művészeti ágakban is megjelent az ezredfordulón. A vizuális műfajok között a film kiemelkedő eredményeket is magáénak mondhat pl. a nemzetközi díjakat elnyert Fehér tenyér című alkotás, amely a tornasport és a sportolók életútjának művészi megfogalmazását nyújtja dokumentatív módon. A média és a televíziós közvetítések is hatást gyakoroltak és változást hoztak a sportéletbe, a sportolói magatartásra, az életutakra. Egyes sportágak állandó reflektorfénybe, kamera közelbe kerültek, a test, szellem és a művészet harmóniája a közvetítő csatornákon át jutott el a közönséghez, míg a lelátók szurkolóinak száma megcsappant. Az üzletiesedő globalizált világ jelensége ez is, Magyarország sem kivétel ezen tendenciától.

Ahhoz, hogy valóban sportoló nemzetté váljunk az életmódban, szemléletben és életfilozófiában is alapvető változtatásokat kell kezdeményeznünk és megvalósítanunk a sporttudomány interdiszciplináris és nemzetközi tapasztalatainak felhasználásával.

¹¹⁵ Magyar Sporttudományi Társaság

The Citizens' Jury method and its application possibilities in Hungary
(Állampolgári tanácskozás a Kaposvári kistérségben)

The Citizens' Jury is one of the most frequently used deliberative techniques that aims at involving stakeholders in decision-making processes through creating a space where members of the community can debate matters, voice their opinion and form informed decisions. The method was developed and widely used in old democracies where participation and citizens' responsibility are well established concepts. The aim of this paper is to present the theoretical base and the characteristics of the method and to discover the possibilities of its application in Hungary as a relatively new democracy.

The results presented in this paper are based on the experiences of the Citizens' Jury organized in Kaposvár, Hungary in June, 2008 within the framework of the INTUNE (Integrated and United? A Quest for Citizenship in an Ever Closer Europe) programme. The aim of the research was to test the Citizens' Jury method in small region of Hungary to see how citizens respond to the opportunity of getting involved in a participative process. The Citizens' Jury focused on a relevant local topic, the relationships of education and unemployment in the region. While the process brought important findings to the surface on the policy side, the aim of this paper is to present the main methodological findings concerning the difficulties in research design and in implementation. Through sharing the experiences of our research we hope to contribute to further develop the method and promote its better use in the Hungarian political and social arena.

Kitzinger Dávid

Összefoglaló az Új kultúra – új média – új nyilvánosság című szekció munkájáról

A technológiai változások nyomában bekövetkezett társadalmi átalakulások megértése és magyarázata a szociológia alapvető programja a diszciplína kezdeteitől fogva. Ma az életmódot közvetlenül befolyásoló technológiai változások közül az információtechnológia fejlődése az egyik legjelentősebb. A magyar szociológia az utóbbi évtizedekben megfelelő figyelmet szentelt ennek a területnek. Minőségi kutatóműhelyek, folyóiratok és tanszéki programok alakultak a kommunikáció szociológiai aspektusainak vizsgálatára. A diákok körében is a legnépszerűbb témák körébe tartozott a médiaszociológia és az információs társadalom szociológiája.

A rendszerváltás óta eltelt időszak e területen konjunktúrát jelentett, hiszen a társadalmi mobilitás mellett éppen a társadalmi kommunikáció csatornáinak átalakulásának a vizsgálata kínált átfogó keretet a társadalmi változások megértéséhez. A konjunktúra azt is jelentette, hogy nem csak az értelmiségi közbeszéd, hanem a közpolitika formálásának is aktív résztvevőivé váltak a társadalomtudósok. Az utóbbi két-három évtizedben minden adott volt ahhoz, (közfgyelem, finanszírozás, közpolitikai és piaci érdeklődés), hogy magas színvonalú, virágzó tudományos munka alakuljon ki ezen a területen.

Sajnos jelen szekció nem igazolta vissza maradéktalanul a várakozásaimat. A hosszú – és múltóban lévő – konjunktúra jelei csak nyomokban voltak megfigyelhetők az előadásokon. A szekció képe alapján nem látszik, hogy kialakult volna egy egységes elméleti-fogalmi keret,

¹¹⁶ Corvinus University of Budapest

¹¹⁷ Corvinus University of Budapest

vagy legalább egy módszertani konszenzus. De nem látszik erős, versengő elképzelések pezsgő vitája sem.

A több mint egy évtizede formálódó új médiatörvény, a digitális átállás, az informatikai fejlesztéspolitikai jelentőségének növekedése, a Nemzeti Fejlesztési Tervek előkészítő munkálatai jelentős kutatási források megjelenésével járt. A források mellett egyfajta bizonyítási lehetőséget is jelentett az elmúlt évtized a szociológus szakma számára. Lehetőséget arra, hogy a társadalompolitikai és fejlesztéspolitikai tervezés elméleti és módszertani kereteit befolyásoljuk. Arra, hogy a társadalomtudományi döntéselőkészítés ne csak bokréta legyen a közpolitika kalapján. Véleményem szerint ezt a lehetőséget nem sikerült a szakmánknak maradéktalanul kihasználnia.

Az Új kultúra – új média – új nyilvánosság szekcióba beválogatott előadások alapján nehéz átfogó képet alkotni a területen folyó tudományos munkáról. Néhány érdekesebb módszertani és alkalmazott kutatási probléma felvetése mellett a szekció legfontosabb tanulságát az el nem hangzott előadások hiánya jelentette.

Kollár Csaba¹¹⁸, PhD

Bemutatkozik a Digitális Szociológia Szakosztály
(Debut of the Section of Digital Sociology)

Az „előadás” célja, hogy bemutassa a Magyar Szociológiai Társaság Digitális Szociológia Szakosztályát. Felvázolja a szakosztály elképzeléseit, törekvéseit, eddigi eredményeit, meghívja az érdeklődőket, hogy ők is csatlakozzanak a szakosztályhoz.

Digitális korszakváltás(ok)(k)
(Changes of digital eras)

Az előadás fókuszában az egyes webgenerációk, illetve ezek társadalomra gyakorolt hatása áll. Bemutatásra kerülnek a WEB 1.0 és WEB 2.0 közötti alapvető különbségek, a jelenleg használatos fontosabb és ismert, vagy még kevésbé ismert WEB 1.0 és WEB 2.0 alkalmazások és szolgáltatások – így többek között az online csoportmunka, a szociális hálózatok, a közösségi együttműködés különböző formái és szinterei, a szabad szoftverek (és ezek „önzetlen” fejlesztőcsapatai). Az előadás kitekintést enged a jövőbe: a WEB 3.0 (2010-2020) és a WEB 4.0 (2020-kb. 2030) webgenerációk lehetséges irányába, az alkalmazás- és szolgáltatásfejlesztés valószínűsíthető tendenciáiba. 2010-re – többek között – a szemantikus web megjelenése és elterjedése várható, ami a szemantikus keresés és a szemantikus adatbázisok használatán keresztül vezet át a WEB 2.0-ból a WEB 3.0-ba. A webgenerációk és –korszakok gyökeresen megváltoztatják a társadalmat, annak hozzáállását és hozzáférését a digitalizált javakhoz. Az előadás választ próbál adni arra a kérdésre is, hogy a digitális szakadék milyen módszerekkel hidalható át.

¹¹⁸ Protokollár Tanácsadó Iroda

Kovács Imre¹¹⁹, CSc

A projekt osztály és az akadémiai tudomány tudáshasználata
(Knowledge use, project class and academic science)

Az előadás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a projektesített fejlesztés piacán jelen levő két kognitív társadalmi csoport, az akadémia tudás termelői és a projekt osztály tudáshasználata hogyan és miben tér el egymástól. Mindkét csoport legfontosabb társadalmi tőkéje a tudás és kérdés, hogy verseny a fejlesztéssel kapcsolatos tudáspiacon illetve a tudástermelés projektesítése milyen összetett társadalmi konfliktusokhoz vezet. A két kognitív osztály piaci versenyhelyzetének a következménye könnyen az akadémiai tudás leértékelődése lehet. Egyfajta válság jelentkezik az akadémiai tudás termelésében és használatában, ami a projekt osztály igényeinek és tushasználatának a következménye valamint a projektesített tudástermelésnek a következménye. Az egyik reakció az akadémiai tudás átalakulása lehet az intuitívabb, reflektívabb tudásformák felé, amely új társadalomtudományi paradigmák hozhat magával.

Kovács Eszter¹²⁰ – Pikó Bettina

Attitűdbeli változások a családi életben Magyarországon
(Attitudinal changes regarding family life in Hungary)

A család intézménye változáson ment keresztül az utóbbi évtizedekben, amely a rendszerváltást követő társadalmi változásokból ered. A családi élet és a fiatalok vélekedése a családról fontos kutatási terület. Kutatásunkban szegedi 14-18 éves középiskolás fiatalok (N=551) családról alkotott véleményét és jövőképét vettük górcső alá kitüntetetten a házasságról, élettársi kapcsolatról, válásról és szingliségről vallott véleményeket. A kérdőív segítségével tártuk fel szociodemográfiai háttérüket, vélekedéseiket és értékeiket. Jelen vizsgálat célja feltérképezni a sokféle családforma elfogadottságát e korosztály körében, továbbá összevetni a kialakult véleményeket fontos attitűdalakító tényezőkkel. Az eredmények alapján elmondható, hogy a fiatalok a hagyományos attitűdöket követik, a szülői mintakövetés jellemző rájuk. Másrészt a szekularizáltság a fiatalok alapvető jellegzetességévé vált, ami jövőképüket döntően befolyásolja. A vallásosság mértéke és a szülői háttér tehát szorosan összefügg a hagyományos családkép és családformák preferálásával. A válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a többség családban képzei el a jövőjét, egyetért a házasság mint a „szent szövetség” megtestesítőjével, az egész életre szóló párkapcsolat kialakításával, valamint az együttéléseket negatívan ítéli meg. Következtetésként kijelenthetjük, hogy napjainkban, bár az értékrend tekintetében anómia uralkodik Magyarországon, a tradicionális értékkövetés nem vesztett jelentőségéből még a nyugati liberális értékek átvétele során sem. A fiatalok tehát a hagyományos családformákat és értékeket részesítik előnyben.

¹¹⁹ MTA Politikatudományi Intézete

¹²⁰ Phd hallgató, Szegedi Tudományegyetem

Telekommunikációs szolgáltatások fejlesztése a digitális/digitalizált korban.

Esettanulmány: Almere, a digitális város

(How the new telco services "born" the digital era? Building a complete city: Almere Fiber City - Almere Smart City)

Az előadás során bemutatásra kerül a magyarországi telekommunikációs szektor fejlődése. Statisztikai adatok alapján mutat rá arra, hogy az elmúlt években tovább csökkent a vezetékes telefonvonalak száma, illetve ezzel ellentétes tendenciát mutat a mobiltechnológia térnyerése. Az internetes előfizetések és szolgáltatások ára csökken, az előfizetések száma folyamatosan növekszik. Ugyancsak nő a magyarországi fogyasztók hozzáférése a „átlagos sáv szélessége”, ami újfajta igények kielégítésére is lehetőséget ad. A telekommunikációs piac szinte valamennyi sikeres szereplőjére elmondható, hogy megfelelően reagálnak a gyorsan változó piaci igényekre, szinte kivétel nélkül megfelelnek a hazai és nemzetközi szabályozásoknak és követelményeknek, és többségük tudja, hogy az infrastrukturális fejlesztések elkerülhetetlenek. Ezek a fejlesztések pedig kihatnak a szolgáltatás- és alkalmazásfejlesztésen keresztül a digitális korszakban élő egyének és csoportok viselkedésére, társas- és csoportinterakcióira. Az előadás a fontosabb fejlesztéseket és fejlesztési irányokat mutatja be, illetve választ keres arra a kérdésre, hogy ezek a fejlesztések milyen hatással lehetnek a digitális társadalomra.

A napjaink távközlési piacán működő szolgáltatók számára az egyik legnagyobb kihívás, hogy megfelelő módon kezelni tudják az újgenerációs hálózatok megjelenésével potenciálisan eladható szolgáltatások megnövekedett volumenét. A jövőben már nemcsak a távközlési összeköttetés biztosítása és az üzleti kommunikációs szolgáltatások lehetősége a kihívás, hanem az info-kommunikációs integrált szolgáltatások piacképes termékekbe történő átkonvertálása jelenti a legnagyobb feladatot.

Az Internet megjelenésével összetettebbé vált a helyzet, hiszen az alap infrastruktúra mellett olyan további szolgáltatásokat kell biztosítani, amelyek már egyszerre több rendszer aktiválását érinti pl. E-mail, Web tárhely.

Almere-t a mesterségesen kialakított digitális, okos város példáján keresztül bemutatom, hogy a jól kiépített újgenerációs hálózat (NGN) által az infokommunikációs szolgáltatások hogyan járultak hozzá a város gazdasági növekedéséhez, a társadalmi jóléthez.

Krémer András¹²²

Az alternatív vitarendezés lehetősége oktatási intézményekben

(Is there a place for ADR in educational institutions?)

A társadalomban megjelenő konfliktusok, azok megoldásának erőszakos módjai leképeződnek az iskola életében is. Felmérések bizonyítják, hogy a gyermekek közel egyharmada érzi úgy, hogy számára nem biztonságos az iskola. Az alternatív vitarendezés, a mediáció nemcsak az adott vita megoldására lehet alkalmas, hanem arra is, hogy a felek

¹²¹ PhD hallgató, Szegedi Egyetem

¹²² OKSZ

megértsék egymást. A másik nagyon fontos eljárás a helyreállító vagy resztoratív eljárás, melyet a normasértések, jogsértések eseteiben alkalmaznak. Ahhoz, hogy ez a szemlélet, eljárás érvényre jusson, szükség van a szabályalkotásra, törvényalkotásra, kísérleti programokra, szakmai hálózatok kialakítására és nyilvánosságra. Az OKSZ közel 5 éves tapasztalata is azt mutatja, hogy az alternatív vitarendezési eljárások segítenek biztonságos iskola megteremtésében.

Kristóf Luca¹²³

A magyar elitértelmiség reputációja

(The reputation of public intellectuals in Hungary)

Előadásomban az értelmiségi eszmék áramlásának egy mechanizmusát szeretném leírni. Azt az értelmiségi csoportot vizsgálom, amely eszméi feltételezhetően hatást gyakorolnak mind az elitre, mind a közvéleményre. Ez a csoport a véleményformáló elitértelmiség. Abból indulok ki, hogy e csoport a társadalom elitjének része, meghatározása azonban nem intézményi vagy pozicionális kritériumok alapján, hanem reputációs módszerrel lehetséges. A reputációs módszer lényege, hogy a kiválasztás egy adott csoporthoz tartozó személyek véleményén alapul arról, hogy kik ennek a csoportnak a legmegbecsültebb, legbefolyásosabb tagjai.

Két fő célkitűzésem a következő:

- Meg szeretném vizsgálni az elitértelmiség reputációs módszerrel konstruált csoportjának demográfiai jellemzőit, társadalmi tőkéjének összetételét valamint az elitbe kerülés kritériumait.

- Fel szeretném tárni a közvélemény-formáló elitértelmiség reputációjának: hírnevének és presztízsének keletkezési mechanizmusait, termelődését, a reputáció jelenségének az intellektuális közösségre gyakorolt hatását. A reputáció az általam használt értelemben eredetileg közgazdaságtani fogalom volt, ám több szerző (Richard Posner, Tyler Cowen) sikeresen alkalmazta olyan, nem szigorúan vett gazdasági jelenségek magyarázatában is, mint a populáris kultúra sztárkultusza, vagy a közéleti értelmiségi javak piaca. Ezen elméleti modellek adaptálásával hozzá szeretnék járulni a magyar értelmiségi mező működési mechanizmusának jobb megértéséhez.

Laki Ildikó¹²⁴

Integráció és fogyatékosság

(Integration and disability)

A társadalmi integrálódás kérdésköre már az 1800-as évek közepén, illetve vége felé, egyes szociológusok körében igen komoly vizsgálódási területnek számított. A 20., majd 21. században pedig még inkább a kutatások középpontjába került, kiegészülve további társadalmi sajátosságokkal, érdekességekkel.

Előadásomat két témakör köré csoportosítom; egyfelől az integráció szociológiai megközelítésére, fogalmi meghatározására, valamint értelmezési keretére, másfelől egy

¹²³ MTA Politikai Tudományok Intézete

¹²⁴ MTA Szociológiai Kutatóintézet

napjainkban aktuális területre, a fogyatékosokra – különös tekintettel az érzékszervi fogyatékosok csoportjára - és azok életterére, társadalomban betöltött szerepükre.

A téma további jelentőségét abban látom, hogy az elmúlt években elindult egy olyan párbeszéd a többségi és a kisebbségi csoportok között, amelyek mindenféleképpen pozitív irányt mutatnak. Így a jogszabályok, az oktatás és a kultúra területén. Ugyanakkor jelen vannak a hiányosságok is (úgy mint a be- és elfogadás felemássága vagy a munkavállalás nehézségei), melyekről szintén kell beszélni, sőt ennél többre van szükség, megoldásokat kell találni.

Lengyel, György¹²⁵, DSc

Deliberative Methods in Local Society Research

(Deliberáció és helyi társadalom: bevezető gondolatok)

This session is devoted to the experiences of a recent research in which Deliberative Poll and Citizen's Jury methods have been applied on the problems of local society. The core issues of the Kaposvár Small Region research were the most acute problems of the area: unemployment, job creation and the missing connection of labour market with education. The organizer's presentation will start the discussion with the title of "Deliberation, local society and trust: an introduction". It does provide an overview of the research and addresses the question how deliberative methods influence generalized trust in local society. Afterwards participants of the research present their findings concerning methodological problems of deliberation as well as substantive issues of the survey and fieldwork.

Hungarian and foreign scholars are to be invited in order to comment the results or present their own experiences.

Marián Béla¹²⁶

56 emlékének átadása

(Intergenerational transmission of the memory of 1956)

50 évvel 1848. március 15-e után máig ható érvénnyel kanonizálódott március 15-e ünneprendje és az ünnep szimbólum rendszere. Pedig 1848 után legalább olyan éles belpolitikai viták folytak a szabadságharcról, illetve annak ürügyén, mint manapság 1956 kapcsán. Ugyanakkor a kiegyezés után a történelmi emlékezet képes volt egymás mellé ültetni a nemzet panteonjába Petőfit, Kossuth Lajost, Széchenyi Istvánt, Deák Ferencet és Tácsics Mihályt.

Az 1956-os forradalom kapcsán viszont nincs semmilyen közmegegyezés, és évről-évre a durva politikai megosztottság jegyében zajlanak a megemlékezések. Ez pedig kicsit sem vonzó, követhető és érhető a fiatalok számára. A felnövekvő nemzedékek érzelmeinek és képzeletének megragadása nélkül viszont aligha válhat október 23. március 15-höz hasonló ünnepnappá.

2006-ban a Marketing Centrum két kutatással tisztelgett a forradalom 50. évfordulója előtt. A felnőtt lakosságot reprezentáló felmérés legfontosabb tanulsága az, hogy 1956 emlékének

¹²⁵ Corvinus University of Budapest

¹²⁶ Marketingcenter

ápolása nem kanonizálódott, és Nagy Imrén kívül nincsenek közismertnek tekinthető hősei a forradalomnak. A forradalom céljairól is csak kevés honfitársunknak van pontosnak tekinthető képe, és még a veszteséglistán is nagyon pontatlan: a fegyveres harcok és a megtorlások áldozatainak számát erősen túlbecsüli a közvélemény, az '56 után emigrálók számát viszont hajlamosak alábecsülni az emberek.

A Marketing Centrum a 1956-os Intézettel együttműködve a 2006-os Szigetfesztiválra látogató fiatalok körében is készített egy felmérést. Ennek eredményei minden tekintetben összhangban vannak a lakossági felmérés eredményeivel. Így mindössze a Sziget fesztiválra látogató fiatalok tizede mondta azt, hogy nemzeti ünnepeink közül október 23. jelenti számára a legtöbbet, Angyal István nevét pedig semmivel sem érezték többen ismerősnek, mint a kitalált nevű Zalai Zoltánét.

Megyesi Boldizsár¹²⁷

A társadalmi tőke és az identitás szerepe a vidékről kialakult képben (The role of social capital and identity in rural image)

Dolgozatomban a helyiek, és a fejlesztés tervek alkotóinak vidékképét hasonlítom össze a Vasvári kistérségben végzett terepmunka alapján. Az előadás első részében röviden utalok a vidékképek kutatásának jelenlegi főbb irányaira, kiemelve ezek közül Keith Halfacree modelljét, és részletesen vizsgálom, hogy a társadalmi tőke jelenségét a szerzők, miként jelenítik meg írásaikban. A következtetések során elemzem, hogy a tervet készítők és a helyiek vidékképe között milyen eltérések tapasztalhatóak, és hogy Halfacree modellje miként bővíthető az emberek közötti kapcsolatok modellbe emelése révén.

Az írás alapvetően a társadalmi tőkével kapcsolatos kutatásokra támaszkodik, de emellett támaszkodik Henri Lefebvre tér-elméletére is. Keith Halfacree erre alapozott elmélete szerint a tér megragadható, lokalitásában, megjelenítéseiben (reprezentációiban) és a helyben élők mindennapi gyakorlataiban. A modellt elemzési eszközként használva a (vidéki) tér megragadható a maga komplexitásában. Ezt a modellt bővíttem a Vasvári kistérségben készített esettanulmány alapján a társadalmi tőke elméletére alapozva, az emberek közötti kapcsolatok modellbe emelésével. A hálózatok jellege, a helyben készített interjúk szerint, szorosan kapcsolódik a helyben élők, a mindennapi emberek vidékről (a Vasvári kistérségről) kialakult képéhez. A társadalmi tőke elméletekben felsorolt mérhető jelenségek közül kettőt emelek ki elemzésemben: a társas kapcsolatok minőségét és mennyiségét, mivel ezek különösen fontosak a helybeliek számára.

Ennek ellenére a fejlesztési tervekben az emberek közötti viszonyok jelentőségét alulértékelik. Ezt az ellentmondást elemzem a dolgozatban a 2005-ös vidékfejlesztési terv részletes szövegelemzése és három kistérségi szereplővel készített interjú elemzése segítségével.

¹²⁷ MTA Politikai Tudományok Intézete

Melegh Attila¹²⁸, PhD

Közép- és Kelet-Európai identitások a globális hierarchiák kontextusában
(Central and Eastern European identities in the context of global hierarchies)

A közösségi és egyéni identitások vizsgálatakor általában csak a helyi társadalom szerepel a különböző identitások *locusaként*, miközben figyelmen kívül hagyjuk, vagy legalábbis passzív globális, külső hatásként, mechanikus korszakként értelmezzük a kelet és közép-európai vagy éppen magyarországi identitások nem helyi kontextusát. Pedig nincsen izgalmasabb annál, ha *dialogusba* helyezzük a helyi identitások, identitás stratégiákat különösen, ha azok helyi eredetüként mutatják be magukat, mint például az a különböző típusú nacionalizmusok esetében történik. Az előadás során egyéni és kollektív identitások példáinak egy sorozatán kívánom megmutatni, hogy a többoldalú dialógus feltételezése, illetve a globális hierarchiák különböző szintjének egyszerre történő dekonstrukciója, mennyire új megvilágításba helyezi a *lokális* identitásokat és azok interakcióját helyi és globális szinten.

Micsinai István¹²⁹

Társszerzői hálózatok topográfiája és dinamikája
(Topography and dynamics of coauthor networks)

Előadásomban három hazai társadalomtudományos folyóirat (Közgazdasági Szemle, Magyar Pszichológiai Szemle, Szociológiai Szemle [Szociológia]) társszerzői hálózatainak a topográfiáját és dinamikáját mutatom be.

Tudományometriai szempontok alapján a társszerzőség mértékét és a publikációs aktivitást hálózatalméleti megközelítésből a legnagyobb klaszterek méretét és szerkezetét, a tudományos közösségben elfoglalt helyét vizsgálom.

Az eredményeket hasonló amerikai természet- és társadalomtudományi területen készített kutatásokkal vetem össze. A három hazai tudományos közösség összehasonlításán keresztül tudományos életünk működésének sajátosságai is láthatóvá válik.

A dinamikai elemzés során logisztikus növekedési függvény illesztésével modellezem a hálózatok növekedését, a kapott eredmények alapján általános elméleti tanulságok levonására teszek kísérletet.

Murányi István¹³⁰, PhD

Az előítélet, mint életforma: egyetemisták összehasonlító vizsgálata
(Prejudice as a way of life – a comparative study of university students)

Az előadás során egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményeit ismertetjük. A fiatalok előítéletességét az életforma és a rituális sűrűség (ritual density) fogalmával értelmező elmélet (Fuchs & Case) hazai empirikus igazolását 2007-ben a középiskolás mintán 2005-ben lebonyolított „Iskola és demokrácia” kutatás adatbázisának elemzésével végeztük el. A szokatlanul érdekes elmélet – szemben a legtöbb szociálpszichológiai értelmezéssel az

¹²⁸ KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

¹²⁹ PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudománygyetem

¹³⁰ Debreceni Egyetem

előítélet nem attitűd, hanem életforma – megbízhatóságát további empirikus vizsgálatokkal kívántuk alátámasztani. A más populáción (egyetemisták) és eltérő szocio-kulturális közegben lebonyolított adatfelvételek 2008-ban, a következő egyetemeken társadalomtudományi szakos hallgatók N=100-100 fős mintáján készültek: Debreceni Egyetem, Kuopioi Egyetem, Babes-Bolyai Egyetem, Szibériai Állami Egyetem, Corki Egyetem. A középiskolás kutatás során alkalmazott kérdőív a nemzeti attitűdök vizsgálatával (Dekker-Malova modell) is kiegészült.

Nemes Gusztáv¹³¹, PhD

Porszemek a gépezetben. Redisztribúció, reflexivitás és helyi intézmények a vidékpolitikában

(Dust-motes in the machinery. Redistribution, reflexivity and local institutions in rural policy)

A Leader Program, az 'Új vidéki paradigma' (többszintű kormányzás, decentralizáció, helyi részvétel, stb.) legjellemzőbb manifesztációja az Európai Unió szakpolitikái között, amely program jelentős eredményeket ért el az elmúlt két évtizedben, és egyre fontosabb szerepet kapott az EU-ban. Ugyanakkor a források bővülése együtt járt a központi kontroll, a menedzsment szemlélet és az intézményi komplexitás erősödésével, ami sokak szerint veszélyezteti a program jövőjét és kihívást jelent az új vidéki paradigma számára. Mindezt az újabb keletű fejlesztési szakirodalom - nemcsak a LEADER programmal, hanem általában a központi redisztribúcióval kapcsolatban - a 'project state' avagy 'az elprojekttesedett állam' összefüggéseiben tárgyalja.

A 'vidékfejlesztési rendszerek' és a 'reflexív ügynökség' területén végzett korábbi kutatások alapján az előadás kísérletet tesz a 'project state' és a vidékfejlesztési elméletek gyakorlati alkalmazásának összekapcsolására. Olyan konstrukciókat keresünk, melyek a többszintű kormányzás rendszerén belül segíthetnek a projektek által eluralt újraelosztási mechanizmus működési problémáinak áthidalásában és végső soron lehetővé teszik a vidék harmonikus fejlődését.

Az előadás tárgyalja a reflexív (vertikális és horizontális) harmonizáció lehetőségeit. Ez a különféle erőforrások és projektek összefűzése révén teremti meg a helyi szereplők számára azt a védett teret, amelyben már képesek dolgozni környezetük fejlesztése érdekében, ellenállva az olykor káros külső hatásoknak és kiküszöbölve a 'project state' által generált problémákat. Bemutatjuk a reflexív ügynökséget, mint a mediáció kulcsintézményét és elméleti megközelítésünket alkalmazzuk az EU LEADER Program hazai és Dél-európai megvalósításának elemzésére.

Németh György¹³²

Az újraelosztásról (Redistribution)

Az újraelosztás, és a rá épülő szolidaritás jól ismert és gyakran használt szociológiai, különösen szociálpolitikai fogalom. De mint közgazdasági fogalom meglehetősen kidolgozatlan és tévedésektől terhelt. A mellett érvelek, hogy a szociálpolitika kulcsfogalma nem lehet más, mint a közgazdasági értelemben vett újraelosztás, és az ebből levezetett, közgazdasági értelemben vett szolidaritás. Ehhez azonban szükség van e fogalom

¹³¹ MTA Közgazdaságtudományi Intézet

¹³² szociológus-közgazdász

kidolgozására. Közgazdasági értelemben akkor beszélhetünk szolidaritásról, ha (1) jövedelem-újraelosztás történik, és ha annak iránya (2) a magasabb jövedelműektől az alacsonyabb jövedelműek felé irányul. Ha utóbbi fordítva történik, akkor perverz újraelosztásról beszélünk. Az ennél „puhább” újraelosztás és szolidaritás fogalom könnyen zsákutcába viszi a szociálpolitikai gondolkodást.

A társadalombiztosítást is a közgazdasági értelemben vett újraelosztás fogalmának segítségével határozom meg. Eszerint a társadalombiztosítás és a biztosítás abban különbözik egymástól, hogy utóbbi esetén az egyéni egyenértékűség elvét alkalmazzák, és ideáltipikus esetben nincs szó újraelosztásról (vagyis a biztosítási újraelosztás fogalma nem létezik). Ezzel szemben társadalombiztosítás esetén a kollektív egyenértékűség elvét alkalmazzák, ami miatt a biztosítási elem mellé szolidaritási elem is kerül (vagyis a társadalombiztosítás a biztosítás és a szolidaritás mixe), de a társadalombiztosítás egészében nem szolidaritás.

Ennek gyakorlati következményeként megállapíthatjuk, hogy az államháztartás ma használatos számbavételi rendszere hibás, és a jóléti újraelosztás valójában sokkal kisebb mértékű, mint a jóléti kiadások/GDP hányados mutatja. Egyes esetekben csak elméletileg vagyunk képesek a biztosítási és a szolidaritási elem szétválasztására (például egészségügy, oktatás), másutt ezt gyakorlatilag is meg tudjuk tenni (például családtámogatás). Lehetséges olyan nyugdíjreform, melyből kizárjuk a szolidaritási elemet. A szerző bevezeti a ma használatostól lényegesen eltérő vertikális és longitudinális (horizontális) újraelosztás fogalmát, és erre támaszkodva átértelmezi a felosztó-kirovó fogalmát.

A szerző végső konklúziója, hogy az államháztartástan a közgazdaságtan „alulfejlett” ága, ami visszafogja a szociálpolitikai gondolkodás fejlődését is. Az újraelosztás közgazdasági fogalmának bevezetése mindkettőnek lökést adhat.

Nagy Péter Tibor¹³³, DSc

Antidemokratikus beállítódás és iskolázottság

(Anti-democratic attitudes and educational level)

Az előadás alapjául szolgáló kutatás bizonyos állításokkal illetve személyekkel való rokonszenvet – egy elméleti érvelés alapján antidemokratikus attitűdnek ill. antidemokratikus cselekvési potenciálnak definiál. Az iskolázatlanoktól az iskolázottak felé haladva csökken a „antidemokratikussági-index”, az egyetemi diplomásoknál azonban a trend megfordul, és újra megközelíti az átlagot. A két érettségit adó iskolatípus végzettjei között a gimnáziumé rendelkezik antidemokratikusabb attitűddel. A többváltozós elemzés az antidemokratikusság és iskolázottság kapcsolatát más változókra kontrollálta, s fontos bizonyítékokat talált az antidemokratikusság és a státuszinkonzisztencia, az egyedül élő házas mivolt, a agrár és közlekedési szféra, ill. a felekezethez tartozás, a templomjárás között. A különbségek kitapinthatók az értelmiségen belül az orvosok, mérnökök magas antidemokratikusságával. A kis falvak mellett – a Budapesttel szemben konkurenciális helyzetben lévő – igazi nagyvárosok tekinthetők erősebben antidemokratikusnak. Az idősebbek között erősebb az antidemokratizmus, az 1963/67-ben született nemzedék a leginkább védett az antidemokratikus eszméktől, s azóta lényegében folyamatos romlás látható.

¹³³ Eötvös Loránd Tudományegyetem

Why participate or not in sport while on vacation

(Sportolás az utazással töltött pihenés alatt)

Travelling is usually associated to particular goals of the traveller, even if the trip has professional or recreational purpose. It is safe to say, assumingly that we are in the time and age in which travelling can be labelled as themed even if the theme is something not so precise, like rest for example, due to the specification of the reason of travelling and the specialization of the destination in some of the various forms of tourism. A label that has entered the arena is that of sport tourism, although travelling to participate in sport dates as far back as the Ancient Olympic Games, the tag on the label was established just in the past few years. Sport can be met wherever someone may travel, and if it is someone wishes then can easily participate especially if his/she is visiting as a tourist, or in the worst case in some sports. A lot of destinations are today perceived as sport tourist destinations and attract people for participating in sport and can be distinguished as sport tourist or tourism sportists or according to the various differentiations of definitions met in the literature. In a sense sport's place in this case, if not primary it is definitely an essential one, what is the case when it comes to travelling for reasons other than to participate in sport, which is the position of sport in these individuals vacation/travel and how do they feel when it comes to sport while outside of the everyday environment? Does the behaviour of the individuals provide a general insight regarding their general perception regarding sport? How does social status, age, or gender reflect on the way individuals react towards sport? The aim of this paper is to present the previously mentioned dimensions by having studied individuals that had spend their vacation in 5* hotels in Limassol.

Paksi, Veronika¹³⁵

Academic career of women and men in the field of natural science: work-life balance and obstacles to professional progress

(Nők és férfiak a természettudományi kutatói pályán. A magánélet és a munka összeegyeztetése, a szakmai előrejutás akadályai)

This presentation is based on an investigation carried out in a public research institute of natural sciences in Hungary. The aim of the investigation was to explore the obstacles to career advancement of both female and male researchers and collect informations on their attitudes towards work-life balance and childbearing.

The collected data has been analysed considering age, gender and scientific degrees. In the first part, the analysis focuses on two main topics from the results: motivations in returning to the labour market before the child reaches age six and drawbacks suffered in professional progress during this period. Some measures and opportunities related to childbearing will be suggested in order to facilitate childbearing.

In the second part, further obstacles will be described to the professional progress of female and male researchers such as lack of self-confidence and the dual role of supervisors. The conclusion will show whether researchers establish a family at a later age or not, as well as their work-life balance and to what extent they are able to put it into practice.

¹³⁴ PhD student, Semmelweis University

¹³⁵ Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences

Blogok - Önkifejezés, kapcsolatépítés az Interneten

(Blogs – self-expression, relationship on the Internet)

Az elmúlt évtized globalizációs folyamatai és a technikai haladás információs forradalmat indított el. Ennek köszönhetően az Internet felhasználóinak száma rohamosan nő. A Blogok, fórumok új utakat nyitnak meg az információs társadalmak előtt. Egy ilyen weblap lehetőséget nyújt írójának az önkifejezésre, a szabad véleménynyilvánításra, ugyanakkor erős közösségépítő funkciója is van, s mint ilyen, nagyszerű kutatási alapot nyújt a személyes és csoportos identitás vizsgálatához. Szereplői hozzászólásainak narratív tartalomelemzése jelentős mértékben járulhat hozzá a bonyolult magatartási mechanizmusok mélyebb megértéséhez. A bloggerek megjegyzései hiteles, valós képet adhatnak a köztudatot uraló és irányító legfontosabb értékekről, gondolatokról, attitűdökről, hiszen íróik gondolkodását saját "természetes" közegükben követhetjük nyomon. Kikerülve ezzel azokat a torzulásokat, amelyek például egy személyes interjú során a válaszadás kényszeréből adódhatnak. Az előadás célja tehát, a narratív tartalomelemzés módszerével olyan új információk feltárása, amely segítheti az emberi viselkedésről megszerzett ismeretein bővítését.

Patonay T. Rebeccah¹³⁷

A digitális nemzedék szociológiai vetülete

(The sociological aspects of the digital youth)

Amikor tinédzserekről, illetve fiatalokról beszélünk és megpróbáljuk leírni, hogy milyen is a tipikus fiatal, akkor lelki szemeink előtt megjelenhet egy lány, aki iPod-on hallgatja/nézi kedvenc előadójának YuoTube-ról, vagy valamelyik torrentoldalról letöltött koncertfilmjét, miközben eszeveszett sebességgel gépel SMS-t mobilkészülékén. De megjelenhet egy fiú is, aki „magától értetődően” kezeli a legújabb eszközöket/szoftvereket, virtuális barátai iránt valós érzelmeket táplál, részt vesz a számára kedves közösség munkájában, esetleg formálja is azt. De gondolhatunk egy gimnazistára is, aki „magától értetődően” megkérdőjelezi a tanár tudását, vitába száll vele, és argumentálása során az online tudástárakat (chat, blog, fórum, WIKI, stb...) hívja segítségül. Az előadás ezt a sokszínű, a külföldi szakirodalomban a digitális nemzedék néven ismert csoportot kívánja meg bemutatni, elsősorban az identitás, a biztonság, a személyiségi jogok, a kreativitás, a lehetőségek, az információs túlkínálat, a használt információ minősége, a szerzői jogbitorlás, valamint az oktatás vetületében.

¹³⁶ hallgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem

¹³⁷ Ars Poetica Közhasznú Alapítvány

A Torrentjelenség hatása a magyar egyetemistákra

(The effect of Torrents-usage among the Hungarian undergraduates)

Az előadás elején a Torrent, mint fogalom kerül bemutatásra, illetve meghatározásra, majd a különböző torrentalkalmazások és –fájlok közül a Bittorent működésével ismerteti meg a hallgatókat az előadó. Ezt követően a különböző kliensprogramokat értékeli, illetve hasonlítja össze, majd bemutatja, hogy milyen általános és speciális szegmensismérvek alapján lehet a különböző letöltési-megosztási csoportokat kategorizálni (szekunder forrásokra hivatkozva). Az előadás második részében egy, az egyetemisták körében készített primer online felmérés eredményei kerülnek ismertetésre, elsősorban a torrentjelenség magyar egyetemistákra gyakorolt hatásaira fókuszálva. A kutatási beszámolót a torrenthasználó virtuális csoportok saját maguk által meghatározott és megfogalmazott fájlmosztási szabályai, illetve véleményeinek kiértékelése egészíti ki. Az előadás zárásaként az előadó a torrentezés jogsértő magatartásáról értekezik, illetve megpróbálja megválaszolni, hogy ez a jelenség milyen hivatalos érdekeket sérthet.

Ságvári Bence¹³⁹ – Lengyel Balázs¹⁴⁰

Magyarország „kreatív atlasza”. A hazai kreatív osztály szegmentációja

(The "Creative Atlas" of Hungary. The segmentation of the creative class)

Kreatív osztály, kreatív iparágak, kreatív város, kreatív régió, kreatív gazdaság, kreatív kor: az elmúlt évtizedben vaskos tudományos könyvek, színes kiadványok, stratégiai dokumentumok sokaságában találkozhattunk ezekkel a szavakkal. Már-már úgy tűnik, hogy a kreatív szó szinte minden elé odabiggyeszthető, új értelmet és jelentést adva a minket körülvevő világnak. E burjánzás azonban kétségtelenül azzal a veszéllyel jár, hogy csupán felszínessé és a valóságtól elrugaszkodottá válnak a témával kapcsolatos gondolatok.

2008 szeptemberében jelent meg Ságvári Bence és Lengyel Balázs tanulmánya, amely a magyarországi „kreatív” munkaerő területi és időbeli változásait elemezte. A tanulmány egyik legfontosabb célkitűzése az volt, hogy a foglalkozási szerkezet változását leíró alapvető statisztikai elemzések meghaladva próbálja meg a Richard Florida által meghatározott kreatív osztály túlságosan is tág koncepcióját továbbgondolni. Az elemzés során jól megfogható, statisztikailag mérhető alkategóriákat hoztunk létre a különböző típusú foglalkozási csoportokat tömörítő tudásbázisok jellegzetességeiből kiindulva. Az elemzéshez a magyarországi népszámlálások és mikrocenzusok foglalkoztatási adatait használtuk fel.

Az előadás során a tanulmány legfontosabb eredményeit kívánjuk bemutatni, lehetőséget biztosítva arra, hogy tények és statisztikai adatok alapján beszélhessünk a tudásintenzív és kreatív gazdaság és munkaerő magyarországi helyzetéről.

¹³⁸ hallgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem

¹³⁹ Ithaka

¹⁴⁰ MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Szocializáció és állampolgári szocializáció a habermasi társadalomelmélet tükrében

(An interpretation of socialisation and citizen's socialisation through Habermas' social theory)

Előadásomban egy a szocializációs és állampolgári szocializációs folyamatok kritikai elemzését lehetővé tevő értelmezési keretet próbálok felvázolni a habermasi társadalomelmélet alapján. A *kommunikatív cselekvés elmélete* keretei között a szocializáció folyamata közvetve cselekvés-koordinációs (más szóval jelentés-létrehozási) mechanizmusok elsajátításaként és közvetlenül jelentés-létrehozási folyamatként írható le. Minthogy a jelentés-létrehozási folyamathoz képest elsődleges a jelentés-létrehozási mechanizmus elsajátításának folyamata, ezért elsődleges fontosságúnak tartom a szocializáció jelentés-létrehozási mechanizmusok elsajátításának szintjén történő megragadását. A jelentés-létrehozási mechanizmusok elsajátítása konkrét társas cselekvési helyzetekhez köthető. Álláspontom szerint az egyre racionálisabb jelentés-létrehozási módokat olyan társas cselekvési helyzetekben sajátítjuk el, melyekben az együtt cselekvést nem csupán a cselekvés-helyzetre vonatkozó jelentéseket illető disszenzus, hanem a disszenzust potenciálisan megszüntető cselekvés-koordinációs mechanizmust illető diszharmónia is ellehetetleníti. Ilyenkor a cselekvés-koordináció koordinációja válik szükségessé.

Úgy gondolom, hogy azon társas cselekvési helyzetek, melyekben cselekvés-koordináció koordinációjára törekszenek a felek a szocializáció legfontosabb színterei is egyben. Ennek megfelelően a szocializáció és az állampolgári szocializáció kritikai elemzésének mércéje e társas cselekvési helyzetek megfelelő aspektusának leírásával adható meg. A leírásnak két dimenziója különböztethető meg. Az első: adott morális fejlődési fokok közötti átmenetet biztosító cselekvés-koordináció koordinációs mechanizmusok leírása. A második: ezen koordinációs folyamatok sikerességét meghatározó feltételek azonosítása. Az előadás során az első dimenzió vázlatos kifejtésére, valamint – egy feltétel azonosításának formájában – a második dimenzió illusztrációjára teszek kísérletet.

Sólyom Andrea¹⁴²

Középiskolások és egyetemisták politikai kultúrája

(High school and university students's political culture)

Előadásom során empirikus források alapján mutatom be ifjúsági csoportok politikai kultúráját. A politikai kultúra széles jelentéstartománnyal rendelkező fogalmát a politikai érdeklődés, tájékozódás, tájékozottság, vélemények és cselekvések dimenzióinak összességeként értelmezem, mint folyamat-, rendszer- és policy kultúrát egyaránt elemzem. Kolozsvári egyetemisták és székelyudvarhelyi középiskolások – tehát eltérő életkori, térbeli sajátosságokkal jellemezhető fiatalok – összehasonlító vizsgálata révén próbálok megválaszolni néhány, a vonatkozó szakirodalomban felmerülő elméleti és módszertani problémát.

¹⁴¹ PhD hallgató, Eötvös Loránd Egyetem

¹⁴² Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem

PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Alapkérdésem, hogy milyen sajátosságok figyelhetők meg a vizsgált populációk politikai kultúrájában, és ezek a sajátosságok hogyan értelmezhetők a hasonló témájú vizsgálatok eredményeihez képest? Arra keresem a választ, hogy a politikai kultúra egyes dimenzióiban milyen mértékben játszanak szerepet az életkori és az etnikai jellemzők? Foglalkozom a politikai kultúra kelet-európai, regionális és lokális sajátosságaival. Vizsgálom a politikai kultúra elméleti tipológiáinak alkalmazhatóságát, illetve célom további analitikus típusok bevezetése.

Az elemzés eredményei alapján várhatóan közelebb kerülünk annak megértéséhez, hogy milyen tényezők játszanak szerepet az egyes társadalmi csoportok politikai kultúra-mintázatainak alakulásában.

Szabó Ildikó¹⁴³, DSc

A politikai szocializáció fragmentált modellje a rendszerváltás utáni Magyarországon
(Fragmented socialisation: a model for post-socialist Hungary)

A modern demokráciákban a politikai szocializáció modellje társadalmi konszenzuson nyugszik. Alapelveiben a politikai élet aktorai egyetértenek; kérdései alapvetően szakpolitikai kérdések. A nemzeti szocializáció az állampolgári szocializáció része. A modell legfontosabb diszkurzív tényezője a demokratikus, illetve az európai alaptematika. A demokratikus politikai szocializáció modellje konzisztens modell, tényezői egymást feltételezik. Képes az új társadalmi kihívásokra reagálni.

A rendszerváltás után Magyarországon az állampolgári szocializáció demokratikus, a konfliktusok kezelésére alkalmas modellje nem kristályosodott ki. A magyarországi modellt fragmentált modellnek nevezhetjük. Ezt a következő sajátosságokkal írhatjuk le:

A nemzeti és az állampolgári identitás mintáiban, a múlt kérdéseiben, az előző korszakok megítélésében és a nemzet fogalmának értelmezésében nem alakult ki konszenzus. Nem formálódott ki az állampolgári identitással kapcsolatos kérdéseket szakpolitikai síkra és társadalmi gyakorlatra lefordító ifjúságpolitikai stratégia. A modell nem tud választ adni a kollektív identitásokat érő kihívásokra. Ugyanakkor megnő benne a nemformális tényezők, így a nemzeti tematika identitásformáló szerepe. Az iskolai állampolgári szocializáció alacsony hatásfokú; hasonlóan a Kádár-korszakhoz, most is alapvetően a konfliktusok kerülésére szocializál. A nemzeti tematika elsősorban a nem formális szocializációban jut el a társadalom különböző csoportjaihoz, köztük az identitásminták iránt különösen fogékony fiatal nemzedékekhez. Mivel a tematikát egy politikai párt vezeti, amelynek identitáspolitikája támogatói táborának növelését szolgálja, a nemformális szocializációban szerepet játszó nemzeti tematika szükségszerűen vezet a konfliktusok éleződéséhez.

¹⁴³ Debreceni Egyetem

Changing opinion in the deliberation groups about the role of the state in the labour market

(Véleményváltozás az állam munkaerő-piaci szerepkörét illetően a deliberációs csoportban)

The research is going to present the results of the deliberative polling which was held in Kaposvár in summer of 2008. The substance of the deliberative polling is that it takes effort to renew the conventional public opinion with inclusion of the possibility of citizen consultation. Hereby the participants can orientate themselves about the disputed issue in comprehensive view. The purpose of deliberating poll is to reveal the opinion of people in the case if they had opportunity to get information and think over the issue.

The goal of the present performance is to analyse how to change the opinion of the participants of the deliberation groups about the role of the state in the labour market. Lots of national studies show that people regard the paternalistic state as ideal. At the same time there is a vivid discussion about how to make competitive the economy. However the improving of the competitiveness means to cut back the paternalistic state. I am going to check how the opinion of the participants changed after the deliberation in the following aspects:

- Job security,
- responsibility of the state in eliminating the unemployment and providing jobs
- responsibility of the state in eliminating illegal work
- the government should increase or decrease the taxes
- the government should prefer the active policies (encouraging job creation and getting a job) or the passive policies (social benefits) to tackle unemployment.

First I am going to check the answers of the overall, representative sample and I am going to analyse which independent variables (age, occupation, gender, income, level of education, type of residence) have the biggest influence on them. Then I will try to find out what kind of demographic differences can be found between those who came to the deliberation weekend and those who did not. I will review how the opinion of the participants of the deliberation groups changed about the role of the state in the labour market. Finally I will try to analyse two groups (in which the biggest changes happened) by qualitative method.

Szántó Zoltán¹⁴⁵, CSc - Tóth István János

Üzleti korrupció Magyarországon: egy empirikus kutatás első eredményei

(Business corruption in Hungary: first results of an empirical research)

Az előadás a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetének Korrupciókutató-központja és a Transparency International Magyarország Alapítvány együttműködésében 2008. március-április során lebonyolított empirikus vizsgálat eredményeiről számol be. A vizsgálat során (1) összefoglaló és elemző tanulmányt készítettünk az üzleti életben tapasztalható korrupciós jelenségekkel kapcsolatos hazai empirikus vizsgálatokról. Ennek során kritikai módon összegeztük az eddigi kutatások főbb eredményeit, módszertani sajátosságait és esetleges hiányosságait, (2) tíz strukturált mélyinterjút készítettünk vállalatvezetőkkel, s az interjúkról összefoglaló kvalitatív elemzést készítettünk, (3) teljes körűen összegyűjtöttük nyolc on-line napilap és hetilap korrupcióval

¹⁴⁴ Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences

¹⁴⁵ Budapesti Corvinus Egyetem

kapcsolatos írásait, cikkeit a 2006-os és 2007-es évre vonatkozóan. A lekódolt cikkek alapján részletes tartalomelemzést készítettünk, s kvantitatív eszközökkel jellemeztük a korrupció különböző típusait.

A kutatás átfogó célja, hogy hozzájáruljon az üzleti korrupció alaposabb feltárásához, valamint mélyebb megértéséhez és magyarázatához. Ehhez a kutatás során a hangsúlyt a konkrét korrupciós helyzetek és mechanizmusok megismerésére, nem pedig a korrupció észlelésére vagy a korrupcióról kialakított vélemények felmérésére helyeztük. Az előadás a kutatás fontosabb eredményeit összegzi.

Szarvák Tibor¹⁴⁶, PhD

Agóra projekt Szolnokon, avagy térteremtés a kultúrában és a városfejlesztésben
(Agora project in Szolnok- Creating space in culture and city development)

Az előadásban a 2008 tavaszán, az NFT II-ben, a nem pólus központok számára meghirdetett kulturális agóra projekthez készített empirikus háttérkutatásunk eredményeit ismertetjük. A vizsgálatba bevontuk a megyeszékhely térkapcsolataiban fontos területeket (így a szolnoki, a törökszentmiklósi, a kunszentmártoni és a mezőtúri kistérséget; valamint az Alsó-Jászságot és Abony várost).

A felmérésben arra kerestünk választ, hogy miként teremthet a kultúra (a fogalom fizikai és szellemi értelmében) várost, közösséget / közösségeket. Fontos kérdésünk volt az, hogy milyen lehetőségek vannak a kreatív társadalmi osztály igényeinek kielégítésére. Kutatásunk lényeges dimenziója volt a közösségek kulturális térhasználatának, tájékozódási szokásainak, valamint program-vonzó vizsgálata is.

Szathmári, Milán¹⁴⁷

A klinikai vizsgálatok szociológiája
(Sociology of clinical trials)

The purpose of my presentation is to lay down the basics for interpreting and analysing the rapidly expanding phenomena of clinical trials. After giving insight to the aim, essence, players, institutional and legal frameworks of clinical trials I am going to demonstrate the emergence of this phenomena with numbers. I will show how the number of clinical trials, involved investigator sites (hospitals), principal investigators (physicians) and participating subjects grow over time in North America, Western Europe and Central and Eastern Europe in the past decade.

In my interpretation the spread of clinical trials is the fulfilment of the empiricism in medicine. More precisely the patients are treated in a standardized way according to the protocol of the trial. The results of measurements of patients are connected in one single database. Only by this it is possible to detect rare adverse events (lack of adverse events=safety) and to evaluate efficacy (efficacy=the investigational product heals the illness). Patients are still measured and evaluated individually too, but by making the treatment of patients uniformized the evaluation of the investigational product gets a solid

¹⁴⁶ Szent István Egyetem

¹⁴⁷ PhD student, Corvinus University of Budapest

statistical foundation. If the results are promising then the investigational product will be registered by the competent authority and will be marketed as a medication.

I intend to demonstrate that by the so called active controlled trials the pharmaceutical companies are constantly controlling each other. In such trials the pharma firms compare their own investigational product with a registered medication of another pharmaceutical. In placebo- and active controlled trials the own investigational product is compared to placebo and to one or more registered medication. Mandatory reporting to competent authority ensures that a product inferior to placebo cannot stay in the market. One related hypothesis of mine is that the investigational products tested in pre-registration Phase III trials are better than registered medications available on the market. Another of my hypotheses is that patients participating in clinical trials are of better social standing than those who do not participate. This because they have better access to elite clinics of the capital and of major university towns (where most of the trials are conducted). These two hypotheses contradict popular beliefs which say that the pharmaceuticals test unnecessary and harmful substances on defenceless groups of people only to market these product later to the harm of greater masses.

Sociologists have long ago turned their attention to the rights of patients participating in clinical trials. The fundamental problem is that it is not known empirically whether the investigational product is safe and efficient. It is only supposed to be safe and efficient on a theoretical basis. To find out the truth a lot of patients must take the uncertainty of allowing the investigational product to be tested in them. This is the only way the empirical medicine can advance. I am going to give brief insight into the sociological literature of signing (getting the patients to sign) the patient informed consent form and into the literature of the relationship of the investigating physician and patient.

Using placebo (randomizing patients to placebo group) deserves particular attention. Is it ethical to give placebo to patients instead of giving them an available medicine or a promising investigational product which could improve their condition? On the other hand placebo control is what makes the evaluation of the safety and efficacy of an investigational product scientifically well-grounded. This is the precondition of the development and registering of good medications – the creation of a public good for the benefit of all. Free riding occurs: there are local ethic committees (hospitals) and central ethic committees (countries) who do not approve placebo controlled trials. Therefore the non-use of placebo is questionable ethically too.

At the end I will show that the phenomena of clinical trials is in line with a current marxist theory of the sociology of health and medicine. Proletarianization theory says that the physicians too are subject to the rationalizing and routinizing logic of capitalism. The bourgeois entrepreneur doctor once of unquestionable authority, who cured patients at their own home, in person, individually, is transformed into a proletarian working anonymously in the pressure of market forces, surrounded by complex health care industries. The physician who is working in a complex system of pharmaceuticals sponsoring clinical trials, contact research organizations, regulatory authorities, local and central ethic committees is in fact a proletarian who is kept from becoming totally proletarianized only by his medical degree, which still maintains his monopoly to reach patients and to decide on their treatment (which medication to prescribe for them or which clinical trial to enrol them into). However, in the pressure of the health care industry the medical profession is no doubt „on the defensive”. At the same time, according to our first hypothesis this new way of medicine still produces better outcomes

Takács Károly¹⁴⁸, PhD

Integráció polarizált, ellenszenvvel terhelt kiscsoportokban

(Integration in polarized groups with negative sentiments)

Az előadás egy laboratóriumi kísérlet segítségével mutatja be, hogy milyen szerepe van a kapcsolatok szerkezetének és a kapcsolatok időzítésének a vélemények és a rokonszenvek formálódásában, négyfős csoportokban. A kísérlet azt vizsgálta, hogy mik a leghatékonyabb módjai a kezdetben függetlenül generált ellenszenv és az ezzel egybevágó véleménykülönbségek leküzdésének; milyen kapcsolatháló szerkezetben és a kapcsolatok milyen időzítésével lehet ez leginkább sikeres. Az eredmények az elméleti várakozásokkal szemben azt támasztják alá, hogy az ellenszenv és a véleménykülönbségek leküzdésében a legmegfelelőbb stratégia a legkülönbözőbb véleményű és legellenszenvesebb emberek ütköztetése és nem a fokozatosság. Mindez alátámasztja Allport kapcsolati hipotézisének robosztusságát.

Tamáská Máté¹⁴⁹

Túl a világörökségi színpadon

(In the wings of the World Heritage)

Az előadás Tokaj-hegyalja Szlovákiában található falvainak örökségszociológiai értékelésére vállalkozik. Választ keres arra a kérdésre, vajon Hegyalja magyarországi részének világörökséggé nyilvánítása érezteti-e hatását a határ túl oldalán. Konkrétan: kimutathatóak-e az épített és a táji környezet kezelésében a kulturális örökségmegőrzés mechanizmusai, a falvak lakossága épít-e az ebben rejlő lehetőségekre. Az előadás kiemelten foglalkozik a műemléki templomrestaurálások fogadtatásával, a pincesorok hasznosításával, a népi lakóházállomány helyzetével. Az elemzés rámutat azokra a történeti sajátosságokra – a nagybirtokrendszerre, az első republika alatti változásokra, majd a szocializmus évtizedeire –, amelyek meghatározzák a falvak mai karakterét, az örökségüzletben való részvételi lehetőségeiket. Rávilágít az értelmiség által megálmodott genius loci és a nagyüzemi borászat, a települési szintű örökségmegőrzés és a helyi érdekviszonyok között fennálló ellentétekre. Végeredményben azt a problémát feszegeti, megőrizhető-e egyáltalán falu és táj történetileg kialakult összképe egy olyan társadalmi közegben, amelynek megélhetési szálai a városokban futnak össze; áthidalható-e, és, ha igen, milyen áron, a kulturális diverzitás európai eszméje és az örökölt történeti sajátosságokat elmosó, merőben új gazdasági mezőt generáló világrend közötti szakadék; rendelkezik-e az örökségmegőrzés olyan ágazati potenciákkal, amelyhez a falusiak hozzáköthetik megélhetési stratégiájukat. Mindezen kérdések különösen érdekes megvilágítást kapnak Hegyalján, amelynek települési cégereit szemben más világörökségi helyszíneknek kizárólag „in situ” kamatoztatható, mozdíthatatlan javaival, egy szállítható termék, nevezetesen a tokaji bor adja.

Az előadó által végzett empirikus vizsgálat fókuszpontjait Kistoronya/Malá Třina és a történeti borvidék határain kívül eső, de szintén jelentős borkultúrával rendelkező Nagytoronya/Vel'ká Třina alkotják. Mindemellett érintőlegesen utal más falvak példáira is. A klasszikus terepi módszerek alkalmazása mellett, mint az interjúzás, a résztvevő megfigyelés és kérdőíves felmérés, településképi értékvizsgálatra is sor került. Ily módon az örökségi attitűdök

¹⁴⁸ Budapesti Corvinus Egyetem

¹⁴⁹ PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem

egybevethetőekké válnak a morfológiai tényekkel, rávilágítva a vallott építészeti értékek és a tényleges cselekvés közötti megfelelésekre és eltérésekre.

Tardos Katalin¹⁵⁰, CSc

Rendszerváltás a vállalati szférában: új társadalmi szerepek?

(Changes in the for-profit sector: new social responsibilities?)

Az előadás arra vállalkozik, hogy megvizsgálja, hogy milyen a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának szintje és tartalma a különböző vállalati típusokban az ezredforduló utáni Magyarországon egy közel 150 vállalatot tartalmazó minta alapján. Az előadás során külön hangsúlyt helyezünk a belső felelősségvállalásra, vagyis a munkavállalókkal kapcsolatos felelős politikákra, azon belül is az egyenlőség eszméjéhez kapcsolódó diszkrimináció-mentes és esélyegyenlőséget teremtő gyakorlatok elterjedtségére. Az előadásból megtudható az is, hogy a magyarországi cégek inkább a belső vagy a külső felelősségvállalás formáira koncentrálnak-e, valamint hogy milyen a vállalatok etikai intézményesültsége.

Tőkés Gyöngyvér¹⁵¹, PhD

Új média – új hátrányok? Az Internet romániai elterjedésének társadalmi körülményei

(New media - new inequalities? Social conditions of the internet diffusion in Romania)

Az internetpenetráció aránya Romániában 2007 decemberi adatok alapján 31,5 százalék ami lényegesen alacsonyabb a többi európai ország statisztikáihoz képest. Romániára azonban az internet rohamos elterjedése a jellemző, hiszen az internethasználók aránya a 2000-2007 közötti időszakban 775 százalékkal növekedett.

Az internetkapcsolattal nem rendelkezők 15 százalékának nincs szüksége az internetre, 32 százalékuk pedig nem tudja megindokolni, hogy miért nem rendelkezik internet-hozzáféréssel. A társadalomnak egyharmada nem tudja, hogy mire használhatná, mire lenne jó számára, ha rendelkezne hozzáféréssel. Ha ehhez hozzászámítjuk a lakosságnak azon 15 százalékát, amely nem is igényeli a világhálót, láthatjuk, hogy a lakosság fele érdektelen az internettel kapcsolatban. Ilyen körülmények között az internet nem a társadalmi egyenlőtlenségek mérsékléséhez, az információk demokratikus diffúziójához, hanem újabb társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásához vezet.

Románia és az Európai Unió fejlett társadalmi között a globális digitális szakadék, a társadalom jobb anyagi körülmények között élő, iskolázottabb része és a falun élő, alacsony jövedelmű iskolázatlanabb rétegek között társadalmi digitális szakadék tátong. Mind a globális mind a társadalmi szintű digitális szakadék jórészt az információs technológia lassú elterjedésének köszönhető. De ugyanakkor jelen vannak a társadalmi-kulturális tényezők is, amelyek az Internethasználat elterjedését meghatározzák.

¹⁵⁰ MTA Szociológiai Kutatóintézet

¹⁵¹ Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem

Az elmúlt egy-két évben egy felülről irányított jelenségnek vagyunk a tanúi, azaz elkezdődött a közszolgálati intézmények infrastrukturális reformja. Önkormányzatok, iskolák, könyvtárak csatlakoznak az internethez kormányzati támogatással, ugyanakkor 2008 eleje óta jelent meg azoknak a szolgáltatóknak a piaca, akik a nagyvárosoktól távolabb eső települések Internet-ellátását célozzák.

A gyerekek sajátos populációt képeznek az interhasználat szempontjából, hiszen ők nyitottak az újjal szemben, tájékozottak, ismerik az új kommunikációs technológiákat, és sok szabadidejük van. A kutatások kimutatták, hogy a fiatalok mind az új technológiákhoz való hozzáférés mind a használat tekintetében kiemelt helyzetben vannak, azonban nem egy homogén csoportról van. Az új kommunikációs technológiákkal való kapcsolat, a hozzáférés, a használat intenzitása és milyensége alapján a fiatalok belső rétegzettsége a jellemző. 2007 decemberében feltáró jellegű szociológiai felmérést végeztek 15-18 éves magyar és román nemzetiségű diákok körében Maros megyében. Célunk a diákok társadalmi-kulturális és digitális rétegzettsége közötti kapcsolat feltárása volt. A román és a magyar nemzetiségű diákcsoportok egymás kontrollcsoportjaiként működtek.

Tomka Miklós¹⁵², CSc

Vallási változások Kelet-Közép-Európában a rendszerváltás óta
(Religious changes in Central and Eastern Europe in the time since 1989)

Az előadás két komparatív kutatás, az 1997. évben 10, és az ennek megismétléseként 2007-ben 14 országban végzett „Aufbruch” vizsgálat eredményeinek bemutatása és értelmezése. Az első felvételtől különböző nyelveken tucatnyi könyv és száznál több tanulmány jelent meg, a második felvétel eredményei októberben jelennek meg két kötetben németül. Magyarul csak részeredmények jelentek meg az első felvételtől.

A leglátványosabb eredmény az országok eltérő pályája. 1997-ben mindenütt vallási fellendülés látszott (ámbar Csehországban és a volt NDK-ban csak nyomokban). 2007-re az előbbi Ukrajnában, Szlovákiában, Romániában és Horvátországban folytatódott vagy erősödött. Az eleve alacsony szint tovább süllyedt Csehországban és a volt NDK-ban. Nagy vallási visszaesés mutatkozott továbbá Szlovéniában és Magyarországon.

A változások háttérében a társadalmak és a vallásosság mikéntjének különbözőségei állnak. A falusi hagyomány továbbélése a tradicionális vallásosság erősségét is biztosítja. A városiasság erőssége új típusú, tudatosabb, de ritkább vallásossággal jár. Az előadás ennek az új típusú vallásosságnak bemutatására is törekszik.

¹⁵² Pázmány Péter Katolikus Egyetem

The impact of personal and social resources on the perception of group behaviour and attitudes

(A személyes és társadalmi erőforrások hatása a csoportviselkedés észlelésére és az attitűdökre)

The paper discusses the relationship between the individual's capital (both human and social) background and the perception of group behaviour and attitudes. Within the human capital aspects of psychological coping skills are also examined.

For the evaluation of group behaviour we used the Bales Interaction Process Analysis categories to decide whether the different capital background have an influence on the individuals' behaviour in group and on the evaluation of the group as a whole. Whether different capital background group can be attributed with a different group behaviour (emotional, instrumental, positive, negative) and group evaluation pattern.

More personal resources yield more constructive behaviour in a group and more positive attitudes and better positions regarding SWB indicators. The sample for this research were the people from the 2008 Kaposvár Deliberative Polling on Unemployment and Employment, 1521 people from the base survey and the 108 participants of the deliberative weekend. The raised issue is connected with one problem of participatory methods, namely the (semi-self) selection of participants and the equal opportunity for giving their voice.

Tóth Péter¹⁵⁴

IT használat terjedése vidéki térben

(Diffusion of IT usage in rural environment)

Magyarországon lezárult egy fejezet az IHM megszűntével. A minisztériumi átrendeződés azt mutatja, hogy a magyar információs társadalom építése mérföldköhöz ért. Az internetelés gyakorlatilag az ország minden részében megoldott (egyéni, vagy közösségi módon), az infrastruktúra hiányos volta már nem állhat útjába az új technológiák használatának. Az infrastruktúra használatának terjesztésében azonban spontán folyamatoknak van nagyobb szerepe, erre az elemre a nagy állami programok kevés ráhatással bírtak.

Kutatásaink során arra keressük a választ, hogy egy, az IT által nyújtott új lehetőség használata hogyan terjed el egy közösségben. A klasszikus diffúzióelméletek meglátásait alapul véve vizsgáltuk meg egy, a magyar internetes társadalomban széles körben használt közösségi honlap, az iwiw.hu használatának terjedését vidéki környezetben. Ehhez a honlap egyéni meghívásos rendszere és az egyes településekhez kapcsolódó település-szavazási gyakorlat szolgáltatták a kutatási alapot. Mivel a honlapban több, mint 2,5 millió regisztrált felhasználója van, gyakorlatilag teljesen lefedi a magyar internetezők társadalmát. A magyar települések egyharmada regisztrálva van a rendszerben.

A vizsgálatba egy nyugat-dunántúli kistérség településeit vettük bele. Elsőként arra kerestük a választ, hogy van-e szignifikáns különbség a honlapra regisztrált települések és a honlapon

¹⁵³ Corvinus University of Budapest

¹⁵⁴ PhD hallgató, Széchenyi Egyetem

még nem regisztrált települések települési statisztikái között. Melyek azok a közösségek, akik lemaradónak számítanak az új technológiák használatában.

A továbbiakban, a felhasználói profilok publikus adatainak vizsgálatával mutattuk ki, hogy melyek azok a társadalmi csoportok, akik újítként, elsőként használják az új lehetőséget, egy új szolgáltatást. Szintén fontos kérdés, hogy az újítk honnan kapják az információt, vagyis a diffúzió területileg honnan érkezett az adott településre.

Totosy, Steven de Zepetnek¹⁵⁵, PhD

Education, Interculturalism, and the New Europe

(Pedagógia, interkulturalizmus és az új Európa)

In his paper "Education, Interculturalism, and the New Europe," Steven Tötös de Zepetnek discusses how intermediality may influence negotiations of culture and education, and how, in turn, cultural and educational practices can employ new media with the result of an increase in social impact and significance. While along other notions and practices, work towards interculturalism with new media against exclusion and away from cultural essentialisms represents a small part for the development of a Europe of inclusion, it nevertheless offers significant potential. Intermediality refers to the blurring of generic and formal boundaries among different forms of new media practices and it means the employment of theoretical presuppositions in application for the betterment of society against essentialisms and towards inclusion and interculturalism. Thus, the notion and potential of intermediality is associated with the incorporation of digital media in a wide variety of loci and spaces of representation and production in the transfer of information, the creation of knowledge, and the implementation of inclusive social practices and policy in education. The trajectories of intermedial spaces between new media and the proliferation of texts, intertexts, hypertexts, and similar acts of remediation, transmediality, multimodality, hypermediality, etc., reveal and offer possibilities about how culture can be negotiated in the context of social and technological change towards a new Europe.

Urbán Zoltán¹⁵⁶

Szervezeti kommunikáció a digitális korban

(Corporate communication in the digital era)

A szervezeti kommunikáció számos lehetséges fajtája közül – szervezeten belüli, szervezetek közötti, szervezet és célcsoportjai közötti, szervezet és média közötti – az előadás elsősorban ez utóbbival kíván részletesen foglalkozni. A médiával, annak képviselőivel folytatott nem reklámcélú kommunikáció alapvetően azt a célt szolgálja, hogy a szervezetek közleményei, sajtótájékoztatói és egyéb sajtórendezvényei révén a médiát néző/olvasó csoportok számára a szervezeti üzenetek eljussanak, és a címzettekben elérjék a megfelelő hatást (pl.: bizalom a szervezet iránt, a szervezeti innováció bemutatása, tájékoztatás a szervezet életében végbemenő (pozitív) változásokról). A gyakorlati példákat felvonultató előadás rámutat arra, hogy a szervezetek milyen módon tudják hatékonyan szervezni a különböző médiacsoportokat, hogyan, milyen eszközökkel tudják üzeneteiket dinamikus szegmáltni,

¹⁵⁵ National Sun Yat-sen University, Taiwan University of Halle-Wittenberg, Germany

¹⁵⁶ *INCOSYS Kft. – informatikai igazgató*

illetve milyen eszközeik vannak arra, hogy a médiát az eddiginél hatékonyabban használják fel stakeholdereikkel történő kommunikációra.

— Utasi Ágnes¹⁵⁷, DSc

Bizalomvesztés és kapcsolathiány a poszt-szocialista országokban (Integrating relationships in international comparison)

A rendszerváltást követő társadalmi-gazdasági átalakulással járó veszteségek sorában a nemzetközi empirikus kutatások következtetései szerint is szembevetendő a bizalomvesztés. A bizalomhiány hatására többnyire gyengül az emberek közötti kötelékek építésének esélye, a kölcsönös segítségnyújtás, a gazdaságos együttműködés esélye, lazulnak vagy megszakadnak az emberi kötelékek, eliminálódnak közösségek. Az előadás bemutatja a bizalom európai országokra jellemző különbségeit és az egyes kapcsolati dimenziókban megjelenő kötelékek jellemzőit. Az eltérő kapcsolati dimenziókat szintetizálva vázolja az egyes országokra, különösképpen a poszt-szocialista országokra jellemző kapcsolati integráció trendjét. Az előadás következtetéseihez és elemzéseihez az ESS (European Social Survey) 2005-ös adatbázisára (24 ország, N= 37720) épít.

Vedres Balázs¹⁵⁸, PhD

Átpolitizált üzleti kapcsolatháló Magyarországon, 1987-2001 (Politicized business networks in Hungary, 1987-2001)

Az előadás a poszt-szocialista bő évtized gazdaságának átpolitizáltságáról szól. Az alapkérdés az, hogy a vállalatok politikai kapcsolatai miként befolyásolták egymáshoz való kötődésüket. Az eredményeink szerint a nagyvállalati kapcsolatok párt holdudvarokká álltak össze, stabil politikai-üzleti csoportokká, ahol azonos politikai színezetű vállalatok nagyobb valószínűséggel kötődnek egymáshoz, és kisebb valószínűséggel létesítenek kapcsolatot az ellentábor cégeivel. A nagyvállalatok eltérő politikai kötődése elszakított, illetve blokkolt gazdaságilag racionális vállalatközi kapcsolatokat. A nagyvállalatok és a politika kapcsolódását egy történeti adatbázis segítségével vizsgáljuk, amely az 1987-2001-es időszakot öleli fel. A nagyvállalatok és a politikai testületek köréből archív (cégbíróági, választási bizottsági) adatokat gyűjtöttünk, illetve interjúkat készítettünk számos vállalati és politikai vezetővel.

Velencei Attila¹⁵⁹ – Kovács Árpád – Szabó Attila – Szabó Tamás

Társadalmi esélyek egy államilag támogatott sportprogramban részt vevők között (Social chance among the participants of a state-sponsored programme)

A társadalomtudományban továbbra is az egyik legkiemelkedőbb kutatási területnek számít az esélyek meglétének vizsgálata, mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalom bővelkedik ilyen jellegű publikációkban (Blau és Duncan 1967, Bokor 1985, Ferge 1986, Kolosi 1987,

¹⁵⁷ Szegedi Tudományegyetem

¹⁵⁸ Central European University

¹⁵⁹ Nemzeti Utánpótlás-nevelési és Sportszolgáltató Intézet Utánpótlás-nevelési Igazgatóság

Róbert (2004) Bourdieu, P (1997). A nemzetközi sport szakirodalomra támaszkodva megállapíthatjuk, hogy a társadalom egészében megfigyelhető trendek ebben a szférában is leképeződnek (Coackey 1997, Davis-Delano, Crosset 2008, Collins, Buller 2003), hazai kutatási eredményeket viszont csak elvétve találunk (Földesiné, 1999, 2000). Mindezek, valamint személyes érintettségem miatt a magyar versenysport utánpótlás korú sportolói között végzett kutatásomban arra kerestem a választ, hogy a fiatal tehetséges sportolók között léteznek-e a társadalmi esélyegyenlőtlenségek, szelekciós tényező-e az esetleges hátrányos helyzet (iskolázatlan szülők, rossz anyagi háttér). Előzetesen feltételeztem, hogy a tehetséges versenysportolók jellemzően a közép- illetve felsőosztályból érkeznek, a versenykarrier előrehaladtával a kevésbé jó társadalmi háttérrel rendelkezők lemorzsolódnak, továbbá feltételeztem azt is, hogy az össztársadalmi szinten már azonosított települési lejtő ezen a szűkebb területen is megmutatkozik. A kutatás eredményeképp kijelenthetjük, hogy a Héraklész programba bekerülő fiatalok jellemzően a közép illetve néhány sportág esetében a felső társadalmi rétegből származnak, a társadalmi helyzetük sportágcsoportonként különbözik. A versenykor előrehaladtával a társadalmi háttér már nem szelekciós tényező. A települési lejtő markánsan kimutatható, a BB illetve az észak-déli tengely itt is fellelhető. A kutatás fő tanulsága az lehet, hogy a fiatal, tehetséges sportolók életük fordulópontjain (jellemzően iskolaváltás) a sportkarriert a civil karrierhez képest háttérbe szorítják, fontosabb nekik a tanulás, a jó munkahely megszerzése. Érdemes lenne kidolgozni egy hatékony ösztöndíjrendszert, amely megteremthetné a biztonságos átmenetet a verseny és a civil karrier között.

Vépy-Schlemmer, Éva¹⁶⁰

Connection between education and unemployment in context of Citizen's Jury (Oktatás és munkaerőpiac kapcsolata az Állampolgári Tanács tükrében)

This paper discusses the experiences of the *Citizen's Jury* organized by researchers of Corvinus University of Budapest conducted in Kaposvár in the summer of 2008, within the framework of the *IntUne*¹⁶¹ project financed by the European Union.

The method of Citizen's Jury is one of the deliberative techniques that provides the opportunity for citizens to learn about an issue, deliberate together, develop and present well-informed, well-grounded recommendations to decision-makers. The *Citizen's Jury* process also allows decision-makers to reveal what people really think and to take their proposals into consideration in decision-making process.

The members of *Citizen's Jury* meet to examine an issue of public significance. In the Kaposvár Small Region, both the experts and the general public are of the opinion that the most acute local problem is unemployment. Therefore, the discussion of citizens was based on the theme 'Connection between Education and Unemployment'.

At the first stage of the research, the citizens have been informed in detail about the most important questions concerning the labour market and the vocational education and training as part of the education system in Hungary and in Kaposvár Small Region. Therefore, I am going to examine in this paper the main characteristics of vocational education and training in Hungary and in Kaposvár Small Region, with a strong focus on its relationship with the labour market.

¹⁶⁰ PhD student, Corvinus University of Budapest

¹⁶¹ Integrated and United? A Quest for Citizenship in an Ever Closer Europe

Secondly, controversial opinions of experts have been presented to the citizens. Therefore, I am going to review how the participants have developed their own opinions on the most important topics, how they have formulated distinct key points.

Moreover, the paper reveals opinions of citizens who had sufficient time to digest information and to make a well grounded and informed decision. The paper also outlines how recommendations of citizens relate to the Hungarian vocational education policy.

Vicsek, Lilla¹⁶², PhD – Gregor, Anikó¹⁶³ – Márkus, Marcell¹⁶⁴

Explaining the decision to participate – Is rational choice theory useful in explaining attendance at the deliberative weekend?

(A részvételi döntés magyarázata - Racionális döntéshelméleti megközelítéssel megfelelően magyarázható-e a megjelenés a deliberatív közvélemény-kutatás rendezvényén?)

In the spring and summer of 2008, as part of the IntUne European Research Project two participative research methods were applied in the Kaposvár region: deliberative polling® and citizens' jury. As a first step, 1514 people belonging to a representative sample in the region were asked after filling out a questionnaire to take part at a deliberative weekend, where they would discuss with others the issues of unemployment and job creation and where they would have the opportunity to ask questions from experts. They were offered financial compensation, lunch and dinner. From the original sample, in the end 111 people participated at the second step of the research: the deliberative weekend (108 took part in the deliberative polling, 3 people together with others in the citizens' jury).

In our lecture we examine if rational choice theory provides an adequate framework to explain the choice of participation at the weekend. We formulated hypotheses about differences in attributes between those who did not come and those who took part at the event based on a sociological perspective of rational choice theory. Although the decision to participate could contain strategic elements (resembling the free rider problem), we treated it as a parametric choice situation. Our basic supposition is, that those people were more likely to attend the weekend for whom it contained less costs and more benefits. We included under benefits not only financial gains, but for example the fact that for some discussing on this topic might be a positive experience. Amongst costs we included beyond the possible costs of travel, the factor that participants had to sacrifice their time to be there. After checking whether the data support our hypotheses we discuss the implications of our findings. We argue that our results have a wider significance, because they can be relevant for other methods not just deliberative polling. For example, focus group research is also based on inviting people to take part at an event where they can discuss a topic with others (although for a more limited amount of time).

¹⁶² Corvinus University of Budapest

¹⁶³ PhD student, Eötvös Loránd University

¹⁶⁴ MA student, Corvinus University of Budapest

A sajtóbeli terjedési folyamatok szemléltetése – Olaszliszka

(A demonstration of diffusion courses in the Hungarian press – Olaszliszka)

Az előadás célja bemutatni, hogy miként írható le és magyarázható egy adott közbeszédi téma terjedése az írott sajtóban – különös tekintettel arra, hogy a médiabeli diffúziós folyamatokat milyen megközelítéssel, milyen kvalitatív és kvantitatív módszerekkel vizsgálhatjuk. Emellett, az előadás a témában eddig született elméletek, modellek némelyikére gyakorlati példát szolgáltat.

A bemutató alapja, a 2006 őszi olaszliszkai események által kiváltott – és az ahhoz kapcsolódó – cikkezés elemzése két magyar napilapban, a Magyar Nemzetben és a Népszabadságban. Részletes ismertetésre kerül az adatgyűjtés és -képzés módszere, valamint a kvalitatív és a kvantitatív vizsgálat menete és eredményei.

Olaszliszka médiabeli terjedése szemléletes példája az úgynevezett „szenzáció”-típusú diffúziós folyamatoknak, emellett sok érdekes meglepetéssel és tanulsággal is szolgál. Több nagy közbeszédi téma érinti és csatornázódik bele, azonban mégis végig megmarad az ügy – tartalmilag – jól elkülöníthető magja, ami kétszintű kutatást tesz lehetővé: egyszerre vizsgálhatjuk a tágabb és a szűkebb ügy lefutását.

Habár az elemzés közel sem teljes, és sok hiányossága van, jó betekintést nyújt a médiában zajló diffúziós folyamatok elemzésébe.

¹⁶⁵ Hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem

Zachariás Klára¹⁶⁶

Bolhák és piacok

(Fleas and markets)

A rendszerváltás új szubkultúráinak egyike a használtcikk kereskedelem hálózata és ennek szereplői. Az ezzel a témával kapcsolatos fő kérdések: az új közösségekhez új alávetések kapcsolódnak? Kelet-Európa a Nyugat szemétkereskedője?

Egy kis, főleg interjúkra, topikokra, szövegelemzésekre és adatgyűjtésre épülő 2005-2008. között folytatott egyszemélyes kutatás következtetései.

A gyenge minőségű, viszonylag alacsony színvonalú használt holmi városi kiskereskedelemben történő újrahasznosítása kiterjedt kereskedelmi láncolatokká alakuló magánvállalkozások révén csak a kelet-európai rendszerváltó országokban ismeretes. Mindenütt a világon található persze ún. second hand boltok, de ezek többsége vagy nagyon elegáns, és drága, más funkciót tölt be, mint nálunk a „turkálók” sokasága, vagy az árusítás a jótékonykodás keretei között zajlik. A jóléti társadalmakban a begyűjtő és szétosztó funkciót főleg bolhapiacok és hulladékudvarok látják el. Egyes nyugat-európai országokban a háttérben önkormányzatok és nagyobb civil szervezetek állnak, és nem az erre szakosodott és e téren összefonódott nagy- és kiskereskedelem. Errefelé nem ismeretes a lomtanításnak az a formája, amely nálunk meghonosodott, hogy ugyanis szemétkereskedésbe szörnák a még használható csak éppen megunt, feleslegessé vált értékeket.

A jelenségnek több vetületét is feltárhatjuk. Egyrészt, magát a szubkultúrát, amely igényli és fenntartja ezt a rendszert, másrészt a szélesebb értelemben vett hulladékgazdálkodásnak a problematikáját, amely a rendszerváltás után az eddig ismertnél jóval nagyobb gazdasági jelentőséggel bír, és jóval nagyobb figyelmet és szervezést érdemelne a jelenleginél.

Talán érdemes lenne akár a régió egészét is érintő széleskörű szociológiai vizsgálatot indítani a tárgyban.

X 91243

¹⁶⁶ szociológus